

KÜLTÜR EVRENİ

UNIVERSE CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Kış/ Winter/ зима 2022 • Yıl / Year / Год 14 • Sayı / Number / Число 45

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

Sosyal Bilimler

QUARTERLY INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

Social Sciences

РЕФЕРИРУЕМЫЙ ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ ЖУРНАЛ

общественные науки

ISSN: 1308-6197

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. - Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – kulturevreni@gmail.com

**Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate
Editor Ответственный секретарь**

Saliha Sinem İVGİN

Editörler Kurulu/ Editorial Board

РУКОВОДИТЕЛЬ РАБОТЫ

Hayrettin İVGİN

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Genel Koordinatör / Director / Директор

Hayrettin İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Ayşe İKİZ

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

▪Prof. Dr. Celal DEMİR▪ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY ▪ Dr. Yaşar KALAFAT

▪ Prof. Dr. İsmail PARLATIR ▪ Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Nail TAN ▪ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN ▪ Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/7 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) - Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: kulturevreni@gmail.com

www.kulturevreni.com

Fiyatı / Price /

Стоимость

100 TL (Yurt içi / Domestic)

20 \$ / 15 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Стоимость подписки Abone Bedeli /

Subscription Price

400 TL (Yurt içi / Domestic)

80 \$ / 60 Euro (Yurt dışı / Abroad)

Baskı Tarihi/ Press Date

Ocak 2021

Baskı / Pres / Типография

Bizim Dijital

Kapak Resmi:

Amasya Yeşilirmak kenarı konakları
ve Ferhat dağı mağaraları

Temsilcilikler / Representative / Представители

■
AZERBAJCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

■
NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİ

Akd. Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU

e-mail: ebulfezamanoglu@yahoo.com Tel: 00994503218726

■
KAZAKİSTAN

Prof. Dr. Zharkynbike SULEIMENOVA

e-mail: zharkyn1123@mail.ru Tel: 0077057129963

■
KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakitgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

■
TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

■
KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0038129231108

■
RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Alfina SIBGATULLINA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

■
ÖZBEKİSTAN

Doç. Dr. Tahir KAHHAR

e-mail: tahirkahhar@mail.ru Tel: 00998712241310

■
ÖZBEKİSTAN

Prof. Dr. Juliboy ELTEZAROV

e-mail: juliboy2@gmail.com Tel: 00998933420044

■
GÜRCİSTAN

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ

e-mail: roinkav@rambler.ru Tel: 00995599588461

Kültür Evreni dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler,

Web sayfası aracılığıyla yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdır.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Danışma Kurulu

Advisory Board

Консультативный Совет

- Akd. Prof. Dr. İsmail HACIYEV (AMEA Nahçıvan Bölmesi/AZERBAYCAN)
Akd. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Akd. Prof. Dr. Teymür BÜNYADOV (AMEA Etnografya Enstitüsü / AZERBAYCAN)
Akd. Prof. Dr. Vasıf MEMMEDALİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (Gazi Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali DUymAZ (Balıkesir Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali YAKICI (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Aynur KOÇAK (Yıldız Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK (Necmettin Erbakan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Berykbay SAGYNDYKULY (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Prof. Dr. Celal DEMİR (Afyon Kocatepe Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Celil Garipoğlu NAGIYEV (Bakü Devlet Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Elçin İSGENDERZADE (Bakü Teknik Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Türk Dil Kurumu/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Haluk AKALIN (Hacettepe Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail GÖRKEM (Erciyes Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. İsmail PARLATIR (Ankara Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Juliboy ELTEZAROV (Semerkant Devlet Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Maarife HACIYEVA (Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Meherrem KASIMLI (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Meral OZAN (Bolu İzzet Baysal Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Metin ERGUN (Başkent Üniversitesi Em./TÜRKİYE)
Prof. Dr. Mustafa SEVER (Bilkent Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Muxtar Kazımoğlu İMANOV (AMEA Folklor Enstitüsü/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Necati DEMİR (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Nikolos AKHALKATSİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ (Piriştina Üniversitesi.Em./KOSOVA)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi. Em. /TÜRKİYE)
Prof. Dr. Seadet ABDULAYEVA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Piriştina Üniversitesi. Em. /KOSOVA)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)

- Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT (Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Zharkynbike SULEIMENOVA (Universty Kazmpu/KAZAKHSTAN)
Prof. Dr. Zufar SEYITJANOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Arif MÖHSİNOĞLU (Şırnak Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Bakıytgul KULCANOVA (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Habibe MAMEDOVA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Hasan ADIGOZELZADE (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Iryna M. DİRYGA (Ukrayna Bilimler Akademisi/UKRAYNA)
Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Minara ALİYEVA (Uludağ Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Nurlan SAGYNDYKOV (El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Pakizat AUESBAEVA (Muhtar Auevov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Ranetta GAFEROVA (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Reyhan Gökben SALUK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Tahir KAHHAR (Devlet Cihan Dilleri Üniversitesi/ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Vasili MOSİAŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Giresun Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Yalçın ABDULLA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Züleyxa ABDULLA (Üzeyir Hacıbeyli Bakü Müzik Akademisi/AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Zülfikâr BAYRAKTAR (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Doğan KAYA (Cumhuriyet Üniversitesi Em./TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Hanzade GÖZELOVA (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Mehmet KILDIROĞLU (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Mehmet YARDIMCI (Dokuzeylül Üniversitesi. Em./TÜRKİYE)
Dr. Öğr. Üyesi Meyser KAYA (Korkut Ata Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr.Öğr. Üyesi Mitat DURMUŞ (Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Yaşar KALAFAT (Araştırmacı-Halk Bilimci. Em./TÜRKİYE)

Dil Danışmanları/Foreign Language Consultants/Советники по иностранным языкам

- Doç. Dr. Çulpan Zariпова ÇETİN (Kars Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gül Mükerrerem ÖZTÜRK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE)
Dr. Reşide GÜRSES (TDK Ankara/TÜRKİYE)
Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Samtskhe-Javakheti Devlet Üniversitesi/GÜRCİSTAN)
Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU (Giresun Üniversitesi/TÜRKİYE)

- Not** : Ada göre Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

• *Kültür Evreni Dergisi'ne T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.*

• *Ministry of Turkish Republic Culture and Tourism is a subscriber to Cultural Universe Magazine*

• *Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Kültür Evreni» («Вселенная Культуры»)*

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Editör'den/From The Editor/ От Редактора (Prof. Dr.) Hayrettin İvgin/Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak	7
Polonyalı Türkolog Marek Stachowskinin Etimoloji İle İlgili İki Eseri Üzerine Examination Of Two Works Of The Poland Turcologist Marek Stachowski About Ethymology <i>О Двух Этимологических Исследованиях Польского Тюрколога</i> <i>Марека Стаховски</i> Prof. Dr. Tuncer Gülensoy	9
Türk Dili İle İlgili Bilimsel Toplantılara Genel Bir Bakış An Overview Of Scientific Meetings About The Turkish Language <i>Общий Обзор Научных Конференций По Турецкому Языку</i> Prof. Dr. Saim Sakaoğlu	17
Dr. Erdal İlter'in Ermenilik Konusundaki Çalışmaları Dr. Erdal İlter's Studies On Armenianness <i>Исследования Доктора Эрдала Илтера По Вопросам Армянства</i> Dr. Yaşar Kalafat	38
Toplumsal İşlevleri Açısından Anadolu Efsanelerinin Diğer Türk Yurtları Efsaneleriyle Mukayesesi The Comparison Of Anatolian Legends With Other Turkish Home Legends In Terms Of Their Social Functions <i>Сравнение Анатолийских Легенд С Легендами Других</i> <i>Тюркских Народов С Точки Зрения Их Социальных Функций</i> Dr. Mehmet Yardımcı	46
Ortaya Koyanı ve Sahibi Belli Maniler Manis Of Which Creators And Holders Are Known <i>Народные Песни С Именами Сочинителей И Записчиков</i> Hayrettin İvgin	57
2022 Yılında İlk Kez Kutlanacak Türk Mutfağı Haftası Üzerine Notlar Notes On Turkish Cuisine Week Which Will Be Celebrated For The First Time In 2022 <i>Заметки О Неделе Турецкой Кухни, Которая Будет Отмечаться</i> <i>Впервые В 2022 Году</i> Nail Tan	68

Anadolu'nun Fethi Döneminde Şebinkarahisar Kalesi (1018-1081) Şebinkarahisar Castle In The Period Of The Conquest Of Anatolia (1018-1081) <i>Замок Шебинкарахисар В Период Завоевания Натолли (1018-1081)</i> Dr. Bekir Sarıyıldız	81
Dörtdivanlı Hilmî'nin Yeni Şiirleri New Poems Of Dortdivanli Hilmi <i>Новые Стихи Дортдиванлы Хилми</i> Dr. Yasin Şen	92
Bakü Edebiyat Ortamı “Mecmeüş-Şüera”nın Sözlü Edebiyat Gelenekleri The Traditions Of The Verbal Folkore In Baku Literary Assembly, “Mecmeush-Shuara” <i>Устные Литературные Традиции Бакинской Литературной Среды</i> <i>“Местеüş-Şüera”</i> Doç. Dr. Sabina Ahmedova	113
Şaban Mahmudov Kalkan'ın Şiirlerinde Türk Dünyası The Turkish World In The Poems Of Şaban Mahmudov Kalkan <i>Тюркский Мир В Стихах Шабана Махмудова Калкана</i> Feyyaz Sağlam	125
Âşık Elesger Hayatı ve Sanatı Life And Art Of Ashik (Minstrel) Elesger <i>Жизнь И Творчество Ашуга Алескера</i> Songül Dündar	132
‘Ballı Çörek Kafeteryası’ndaki Ballı Çörek Tadındaki Arkadaşlıklar Honey Bun Tasty Friendships In The Honey Bun Cafe <i>Волшебная Лапочка Девочки На Коньках</i> Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm Uçar	141
Kültür Evreni Dergisi Yayın İlkeleri	149
Universe Culture Journal Publication Principles.....	152
Журнал “Мир Культуры”Требования по изданию.....	155

EDİTÖRLERDEN

Saygıdeğer Okuyucularımız,

Kültür Evreni dergisinin bu 45. Sayısı ile 14. yıla adımımızı atıyoruz. Geride bıraktığımız 13 yıl içinde Kültür Evreni dergisi, bilim dünyasına çok değerli araştırmalar, bilimsel çalışmalar kazandırmıştır.

Dergimizin bu sayısında 11 adet önemli ve değerli araştırma yazısı bulunuyor. Bu araştırma yazılarının yazarları yayın sırasına göre şunlardır: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Dr. Yaşar Kalafat, Dr. Mehmet Yardımcı, Hayrettin İvgin, Nail Tan, Dr. Bekir Sarıyıldız, Dr. Yasin Şen, Doç. Dr. Sabina Ahmedova, Feyyaz Sağlam, Songül Dünder, Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm Uçar.

Kültür Evreni dergisine makale ve araştırma yazıları göndermek isteyenler, dergimizin sonunda bulunan “Yayın İlkeleri”ni okuyarak, bu ilkeler doğrultusunda hazırladıkları çalışmalarını bize gönderebilirler. Türkçe, İngilizce ve Rusça dillerinde yazılı Yayın İlkelerini (www.kulturevreni.com) internet sayfamızda da bulabilirler. Makalelerinizi (kulturevreni@gmail.com) e-posta aracılığıyla bize ulaştırmak mümkündür.

Kültür Evreni dergimizin bu 45. Sayısının bilim dünyasına hayırlı-üçurlu olmasını dileriz. Çalışmalarınızda kolaylıklar temennisiyle sizlere selam ve saygılar iletiriz.

Editör

(Prof. Dr.) Hayrettin İVGİN

Editör

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

FROM THE EDITORS

Dear Readers,

We are stepping into the 14th year with this 45th issue of the Universe of Culture magazine. In the past 13 years, the Universe of Culture magazine has brought invaluable research and scientific studies to the scientific world.

There are 11 important and valuable research articles in this issue. The authors of these research papers, in order of publication, are: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu, Dr. Yaşar Kalafat, Dr. Mehmet Yardımcı, Hayrettin İvgin, Nail Tan, Dr. Bekir Sarıyıldız, Dr. Yasin Şen, Assoc. Dr. Sabina Ahmedova, Feyyaz Sağlam, Songül Dünder, Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm Uçar.

Those who want to send writings and research articles to the Universe of Culture journal can read the "Publication Principles" at the end of our journal and send us their work prepared in line with these principles. They can also find the Publication Principles written in Turkish, English and Russian languages on our website (www.kulturevreni.com). It is possible to send your articles to us via e-mail (kulturevreni@gmail.com).

We wish this 45th issue of our Universe of Culture magazine to be beneficial to the scientific world. We wish you good luck in your work and convey our greetings and respect to you.

Editor

(Prof. Dr.) Hayrettin İVGİN

Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

ОТ РЕДАКТОРА

Уважаемые читатели!

Предлагаем вам 45-ый номер журнала «Вселенная Культуры». Следует отметить, что в этом году журнал «Вселенная Культуры» вступает в четырнадцатый год своей издательской жизни. За прошедшие тринадцать лет журнал своей деятельностью сыграл заметную роль в развитии науки.

Этот номер журнала содержит 11 научных статей, авторами которых являются Проф.Др. Тунджер Гюленсой, Проф.Др. Саим Сакаоглу, Др. Яшар Калафат, Др. Мехмет Ярдымчы, Хайреттин Ивгин, Наиль Тан, Др. Бекир Сарыйылдыз, Др. Ясин Шен, Доцент Др. Сабина Ахмедова, Фейяз Саглам, Сонгюль Дундар, Др. Инструктор Член Гюльсюм Учар.

Авторам, желающим опубликовать статью в нашем журнале, следует оформить своё научное исследование в соответствии с требованиями, изложенными на турецком, английском и русском языках в конце номера и отправить по адресу (kulturevrenidergisi@gmail.com). С вышеуказанной информацией можно также ознакомиться на вебсайте журнала (www.kulturevreni.com).

Желаем вам успехов в научной деятельности и надеемся, что 45-ый номер журнала внесёт свою лепту в мир научных исследований.

Члены редколлегии:

Редактор

(Проф.Др.) Хайреттин ИВГИН

Редактор

Проф.Др. Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК

POLONYALI TÜRKOLOG MAREK STACHOWSKİNİN ETİMOLOJİ İLE İLGİLİ İKİ ESERİ ÜZERİNE

EXAMINATION OF TWO WORKS OF THE POLAND TURCOLOGIST MAREK STACHOWSKI ABOUT ETHYMOLOGY

О ДВУХ ЭТИМОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ПОЛЬСКОГО ТЮРКОЛОГА МАРЕКА СТАХОВСКИ

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY*

ÖZ

Türkoloji, yalnızca Türk Türkologlarının değil; İtalyan, Fransız, Alman, Danimarkalı, İsveçli, Norveçli, Finlandiyalı, Polonyalı, Romanyalı, Bulgar, Rus, Çin, Japon, Amerikalı ve diğer milletlerden pek çok dilcinin ilgisini çekmiş bunlar çok sayıda eser vermişlerdir.

Türkolojide Polonyalı Türkologların Türk diline ilgileri daha fazla olmuştur.

Günümüzde Polonya Türkolojisinin şu anda en önemli bilim insanı Marek Stachowski (1957-)'dir. Bunun babası Stanislaw Stachowski (1930-)de önemli bir Türkolog ve dilbilimcidir.

Marek Stachowski'nin 2011 yılında "Etimoloji" adlı önemli sayılabilecek bir eseri ile "Kurzgefabtes Etymologisches Wörterbuch der Türkischen Sprache" adlı 2019 yılında Krakow'da basılan eseri bu yazının konusudur.

Yazımızda bu iki eser incelemekte ve katılmadığımız yönler ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkoloji, Etimoloji, Polonyalı Türkolog Marek Stachowski, iki eser.

ABSTRACT

Turcology has attracted the attention of not only Turkish Turkologists, but also many linguists from Italian, French, German, Danish, Swedish, Norwegian, Finnish, Polish, Romanian, Bulgarian, Russian, Chinese, Japanese, American and other nationalities.

In Turkology, Polish Turcologists have been more interested in the Turkish language.

* Em. Öğretim Üyesi. Dünya Söz Akademisi Bilim Kurulu Üyesi. Ankara/TÜRKİYE
(t.gulensoy@gmail.com)

Today, the most important scientist of Polish Turkology is Marek Stachowski (1957-). His father, Stanislaw Stachowski (1930-) is also an important Turkologist and linguist.

The subject of this article is Marek Stachowski's work, which can be considered as important "Etymology" in 2011 and her work "Kurzgefabtes Etymologisches Wörterbuch der Türkischen Sprache", which was published in Krakow in 2019.

In our article, these two works are examined, and the aspects that we disagree with are revealed.

Key Words: Turkology, Etymology, Polish Turkologist Marek Stachowski, two works.

Türkoloji, Türkiye Türkologlarının dışında Avrupalı (İtalyan, Fransız, Alman, Danimarkalı, İsveçli, Norveçli, Finlandiyalı, Polonyalı, Romanyalı, Bulgar), Rus, Çin, Japon ve öteki milletlerden pek çok dilcinin ilgisini çekmiş, bu konuda sayısız eserler vermişlerdir.

Dünya Türkologları içerisinde Polonyalı Türkologların yeri biz Türkler için oldukça farklıdır. Ben 1960 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TÜRKÖLÖJİ Bölümünde öğrenime başladığımda, başta dilçi hocalarım Ord. Prof. Dr. **Reşid Rahmeti ARAT** ve Prof. Dr. **Ahmet CAFEROĞLU**'dan **A. Zajaczkowski**, (öğrencisi) **Jósef Sulimowcz**, **Wladslaw Kotwicz** (1872-1944/ Altayist), **A. Dubinski**, **Edward Trjarski**, **Jean Reychman**, **Tadeussz Kowalski**, **Marian Lewicki** (1908-1955), **Wladiyslaw Zimmichi** (1897-1978), **Jan Ciopin'ski** (1938-), **Stanislaw Stachowski** (1930-), (oğlu) **Marek Stachowski** (1957), (A. Zajaczkowski'nin yeğeni) **Wlodzimierz Zajaczkowski** (1914-1982), **Ewa Siemienc-Golas'**, **Barbara Podolack**, **Manzanna Pomorska** bunlardan bazıları idi.

Türkoloji üzerine çalışan Polonyalı Türkologlar hakkında Türkiye'de de bazı önemli araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan:

1) Halik İbrahim Yakar, (2007), "Türk Dili Araştırmalarında Polonya Türkolojisinin Yeri", *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu, 21-23 Mayıs 2007, Bildirirler*, Almatı 2007, s. 177-192.

2) Öztürk Emiroğlu, (2017), *Polonya'da Türkoloji*, Ankara 2007, TDK yayını.

Günümüz Polonya Türkolojisinin önemli şahsiyetlerinden olan **Marek Stachowski** (1957-), **Stanislaw Stachowski** (1930-)'nin oğlu olup, özellikle Yakut ve Dolgan Türkçeleri ile Türkiye Türkçesi üzerinde uzmanlaşmış bir dilbilimcidir. Tarihsel dilbilim dergisi **“Studia Etymologica Cracoviensa”**nın kurucun editörüdür.

Polonyalı Türkologlardan **Wlodzimierz Zajackowski**'yi İstanbul'da toplanan **“Türkoloji Kongreleri”** ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 50. Yılı dolayısıyla, 1973 yılının Ekim ayında, Ankara'da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Ahmet Temir'in Başkanlığında düzenlenen **“XVIth Permenant International Altaistic Conference (PIAC)/ 16. Uluslararası Altayistler Konferansı (DAMAK)**'nda tanıştım. **Marek Stachowski**'yi şahsen hiç tanımadım. Ancak, kendisinin, editörlüğünü Doç. Dr. **Bülent Gül**'ün yaptığı ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları arasında çıkan **“TÜRK-MOĞOL ARAŞTIRMALARI. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı”** (Ankara, 2012) adlı kitap-taki **“Gab es getrennte Regeln für vokalharmonische Adaptation der mongolischen im Jakutischen”** (s.295-300) ve akrabası **Kamil Stachowski**'nin **“Word-final consonant clusters in Russian loanwords in Dolgan”** (s. 283-294) armağan makalelerinden tanıştım.

Marek Stachowski'nin **“ETİMOLOJİ”** adlı (13,5 x 19,5 cm+118 s., TKAE yayını, Ankara 2011) eserini kütüphanemin rafına koyalı 2 yıla yakın bir zaman geçti ama baştan sona notlar olarak okumam 2021 yılının Kasım ayına nasip oldu. Bu arada onun İnternette indirdiğim **“Kurzgefaßtes etimologisches Wörterbuch der türkischen Sprache”** (Krakow 2019) adlı **“etimolojik sözlüğü”**nü de dikkatle inceleyebildim.

“ETİMOLOJİ” adlı eserinin önsözünde **M. Stachowski** **“Bir dildeki herhangi bir sözcüğün köken bilgisini, bu dilin tarihi sesbilimini öğrenmeden belirlemek düşünülemez. Sesbilim kuralları dilden dile değişmekle birlikte etimolojinin esasları hep aynıdır.”** (s. VII), **“...bir dildeki sözcüğü yorumlamak için bazen çok farklı dillere bakmamız gerekiyor.”** (s. VII), **“Bir modern Türkçe şeklini bulmak isteyen kişi, bu sözcüğün modern biçimini, başka Türk dillerinin, hatta Moğolca, Tunguzca, Slavca gibi Türk olmayıp da Türk dil ve ağızları ile etkileşim içindeki dillerin verileri ile karşılaştırmadan hiç bir sonuca varamaz. Onun için Türkoloji'de sadece Türkçe bilmek maalesef yeterli değildir. Aynı durum zaten bütün filolojiler için de geçerlidir.”** (s. VIII) diye notlar da düşerek **“etimoloji”** yapmanın güçlüğüne vurgulamaktadır.

Eser, **“1. Etimolojinin Kavramı ve Özellikleri”** (s.1-7), **“2. Halk Etimolojisi”** (s. 9-21), **“3. Ödünç Sözcükler: Ayırt Etme Ölçütleri”** (s. 23-: 3.2: **Tarihî Ölçüt** (s. 24-26), 3.3: **Sesbilimsel Ölçüt** (s.26), 3.4: **Tarihî ve Sesbilimsel Ölçütlerin Birleştirilmesi** (s. 26-27), 3.5: **Biçimbilimsel Ölçüt** (s. 27-30), 3.6: **Anlambilimsel Ölçüt** (s. 31-32), 3.7: **Filolojik Ölçüt** (s. 32-33), 3.8: **Çaresizlik Ölçütü** (s. 33-34), 3.9: **Dolaysız veya son kaynak mı?** (s. 34-38); 4. **Ödünç Sözcükler: Adaptasyon** (s. 39); 4.2: **Sesbilimsel Uyarlama** (s. 39-40), 4.3: **Fonetik Uyarlama Değişmeleri** (s. 42-43), 4.4: **Biçimsel Uyarlama** (s. 44-47); 5. **Ödünç Sözcükler: Araştırmanın Görkem ve Gölgeleleri** (s.49-63); 6. **Zaman Derinliği ve Kökenbi-**

lmsel Sözlükler (s. 65-75); 7. **Etimoloji Değerlendirme Kuralları** (s. 77-83); 8. **Kökenbilimcinin Çalışma Aşamaları** (s. 85): 8.2: **Filolojik Verileri Tarayıp Toplama** (s. 85), 8.3: **Karşılaştırmalı Verileri Tarayıp Toplama** (s. 86), 8.4: **Bijimbilimsel Analiz** (s. 86-87); 8.5: **Anlamsal İlişkiler** (s. 87-89), 8.6: **Sözcüğün Tarihi** (s. 89), 8.7: **Etimolojinin Doğruluğu** (s.89-90), 8.8: **Etimolojiyi Tahrir Etme** (s. 90-91); 9. **Ek Bilgiler: Etimonun Anlamı ve Manası. “İzosemantizm” Yöntemi** (s. 93-103). **KAYNAKÇA** (s. 105-109); **Kısaltmalar:** (111-112), **Söz Dizini** (s. 113-118).

Yukarıda görüldüğü gibi, M. Stachowski'nin **“ETİMOLOJİ”** adlı 118 sayfalık bu küçük fakat içindekiler açısından bir el kitabı olan bu eseri Türkoloji okuyan, okutan ve meraklılar için de bir başvuru kitabıdır.

M. Stachowski, bu eserinin pek çok yerinde kendisine özgü görüşlere yer vermekte ve okuyucusuna da bu görüşlerini kabul ettirmeye çalışmaktadır. Meselâ, s.69-70'te: “6.2. *Retrospektif sözlükleri yazarlar için ilk önemli soru hep “zaman derinliği” sorusudur. Bir kökenin çıkış noktası modern Türkiye Türkçesi ise geriye dönük olarak şu aşamalar söz konusudur: Modern Tü. ← Osmanlıca ← Eski Anadolu Türkçesi ← Ana Oğuzca ← Genel Türkçe ← Ana Türkçe ←[= Genel Türkçe + Ana Bulgarca] (← Ana Altayca)*

Bu örneği tartışmaya açmadan önce bir ek not[6.3] yapalım.

6.3. *Türkiye Türkolojisinde modern sözcükler genellikle Eski Türkçeye geri götürülür. Halbuki, Eski Türkçe, Orhun ve Yenisey ırmaklarının kıyılarında konuşulan homojen bir dil değildi; tam tersine söz konusu coğrafyada konuşulan farklı Türk ağızlarının çeşitli öğelerini içeren yapay bir edebî dil idi. Sözcüklerin başında bulunan **D** (a)y(a) **run** harfi genel olarak (y) diye okunur. Ancak Bizanslılara gelen Eski Türk Yabgusu kendi unvanını herhalde **yabgu** değil, **cabgu** diye telaffuz etmiş olmalı ki, Yunanlılar onu [**dzabgu**] diye kaydetmişlerdir.”* diye yazmıştır.

Burada M. Stachowski'nin bu görüşlerine bazı itirazlarım olacaktır. Yenisey havzasında bulunmuş olan yazıtlar ile Orhun vadisinde bulunmuş olan yazıtlar arasında hem coğrafya hem de yazıldıkları yıllar arasında farklar vardır. **ORHUN YAZITLARI** adını verdiğimi, **Köl Tigin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı, Tonyukuk Yazıtı, (Külü Çor /Köl İç Çor Yazıtı, Ongi Yazıtı, İşbara Tamgan Tarkan (Ongi) Yazıtı, Altın Tamgan Tarkan Yazıtı, Çoyr Yazıtı, vb.)** Moğolistan'daki **Eski Türk Yazıtları** adı ile de tanınır.

Köl Tigin (ölümü: 27 Şubat 731; yoğ töreni: 01 Kasım 731; **bengü taşı Bilge Kağan** tarafından 21 Ağustos 732'de tamamlanmıştır. **Anıtın yazarı Bilge Kağan**'dır; yeğeni **Yollug Tigin** yazıtın taşlar üzerine oyulmasına nezaret etmiştir.) Köl Tigin bengü taşı, Moğolistan'ın **Arhangay aymağı** sınırları içinde **Koşo Çaydam** bölgesinde olup, burası **Orhun Nehrinin** kollarından birisinin iki km. doğusundadır. Anıt, 70 cm. “**kaplumbağa kaidesi**” üzerinde olup, 337 cm. yüksekliğindedir. Anıtın üzerinde Köktürk harfleriyle yazılmış 79 satır metin bulunur. Köl Tigin anıtı, bir “nutuk” niteliğinde olup, metin **“giriş”** (*yalın ve etkili bir özet*) ve **“gelişme ve sonuç”** bölümlerinden oluşur. Bu bölümde “Göğün, yerin ve kişiöğlü-

nun yaratılması; **Bumın** ve **İstemi Kağan**ların kişiöğulları üzerine “**kağan**” olmaları, Köktürk devletini kurup yasaları düzenlemeleri; Köktürk devletinin düşmanlarının yenilmeleri, devletin refaha kavuşması, Köktürk halkının bay (=zengin) olması” anlatılır.

Bilge Kağan (25 Kasım 734’te kendi adamlarından Buyruk Çor tarafından zehirlenerek öldürülmüş; yoğ töreni 22 Haziran 735’te yapılmış, anıtı da 735’te oğlu **Tengri Kağan** tarafından diktirilmiştir. Yeğeni **Yollug Tigin**, Köl Tigin yazıtında olduğu gibi, yazıtın taşlar üzerine oyulmasına nezaret etmiştir. Bilge Kağan yazıtı, Bilge Kağan tarafından anlatılan olaylardan oluşur. Metnin üçte ikisi Köl Tigin anıtında anlatılanlar (*üslup bakımından da*) aynı olup, **yazarı Bilge Kağan**; üçte birlik bölümün yazarı da **Tengri Kağan**’dır. Yazıtın son bölümünde Tengri Kağan, babası Bilge Kağan’ın ölümünü ve yapılan yoğ törenini anlatır. Bu bölümde Tengri Kağan’ın üslubu daha sadedir.

“Köl Tigin ve Bilge Kağan anıtlarının üslubu da son derece özgün ve etkileyicidir.” (Ercilasun, *Herkes İçin Türk Dili*, s. 55)

Tonyukuk bengu taşı 716-726 yılların arasında bizzat kendisi tarafından diktirilmiş olup, yazarı da kendisidir. Tonyukuk külliyesi Moğolistan’ın başkenti Ulanbator’un 47 km. güneydoğusunda, Tola nehrinin yukarı kısmına yakın **Bayın Çokto**’dadır. Yazıt, iki taştan oluşmakta olup bu taşlar üzerinde 62 satırlık Köktürkçe metin bulunmaktadır. Birinci yazıtın Batı yüzündeki ilk 7 satır “giriş”, son 8 satır da “sonuç” bölümü olup, aradaki satırlarda Tonyukuk önce kendisini anlatır. Daha sonra Köktürkler’in “tutsak” olduğu ve “ilk bağımsızlık” dönemlerini; **İLTERİŞ Kağan** ile kendisinin düşmanlarını nasıl yendiklerini; İteriş Kağan’ı nasıl “KAĞAN” yaptığını da anlatır. Tonyukuk yazıtında Köktürkler’in yalnız “kuruluş ve yükseliş dönemleri” anlatılır. Tonyukuk yazıtında anlatılan savaş olayları o kadar heyecan vericidir ki günümüz TVlerinden gösterilen “ALPASLAN” ve “ERTUĞRUL”, “Kuruluş OSMAN” ve “DESTAN” filmlerindeki sahnelere benzemektedir. Bu yazıtın 54-55. satırlarlarında Tonyukuk’un “**İteriş Kağan kazanmasaydı ve ben kazanmasaydım devlet ve millet de yok olacaktı!**” cümlesi, İteriş Kağan ile Bilge Tonyukuk sayesinde Köktürk devletinin ve halkının YOK OLMADIĞI anlatılır. Tonyukuk, yaşlandıktan sonra Bilge Kağan döneminde bu taşları yazdırıp, diktirdiğini anlatır.

Tonyukuk Yazıtının olayları anlatımı “geçmiş zaman kipi/bilinen geçmiş zaman/duyulan geçmiş zaman” ileler. Pek az anlatımda “hikâye”, “geniş zaman”, “gelecek zaman” ve “emir kipleri” kullanılmıştır. (Ercilasun, s. 61)

YENİSEY YAZITLARI adı ile bilinen yazıtlar, *Yenisey Nehri* civarında yaşayan *Kırgız (Kırkız; Çin: Ke-k’un [Gekun])*, *Az* ve *Çik* gibi Türk boyları tarafından yazılmış olup, **İ. L. Kızlasov**’un “*Sayan-Altay Türklerinin Yeni Runik Yazısı*” (çeviren. Muvaffak Duranlı, *TDAY-BELLE TEN, 1990*, TDK yayını, Ankara 1994, s. 41-51) adlı makalesinde verdiği bilgiye göre 18 adettir. Bu yazıtların hangi tarihlerde, Moğolistan’daki Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk yazıtların-

dan (büyük kağanlık yazıtlarından) önce mi sonra mı dikildikleri sorusuna cevap ve Yenisey yazıtlarındaki harflerin Orhun yazıtlarındaki harflere göre çeşitlilik göstermesi hâlâ tartışılmaktadır.

Sonuç olarak, Yenisey Yazıtları ile Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Yazıtlarının dilleri arasında, coğrafya ve zaman farkı olduğu için mutlaka farklı ses ve biçim bilgisi olayları görülecektir. Ancak, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarındaki metinlerin yazarı “**BİLGE KAĞAN**”, Tonyukuk yazıtının yazarı da bizzat “**TONYUKUK**” olduğuna göre, Marek Stachowski’nin, “**ETİMOLOJİ**” adlı eserinde ileri sürdüğü “...*Orhun Türkçesi modern Türk dillerinin hiçbirinin proto dili sayılamaz. Adeta, o zamanlarda konuşulan ağızların bir nevi yapay standardıdır.*” (s. 70) hükmü, bana göre, geçerli değildir. Çünkü, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarını yazan **BİLGE KAĞAN** Köktürklerin *çok iyi eğitim görmüş* bir kağanı; Tonyukuk Yazıtını yazan **TONYUKUK** da Çin’de doğmuş ve büyümüş **BİLGE, kurmay, eğitimci ve yönetici** bir DEVLET BÜYÜĞÜ (Vezir) idi. Köktürkçenin bütün inceliklerini bilen, “Bengü Taşlara” kazıttıkları her KÖKTÜRKÇE sözcüğün ne anlama geldiğinin farkında olan bu insanların DÜNYA TÜRKLÜĞÜ’ne bıraktıkları bu miras “Eski Türkçenin en mükemmel örnekleri”dir.

Stachowski, ayrıca “*Bu yüzden Türkiye Türkçesinin ataları arasında Orhun Türkçesi BULUNMUYOR. Orhun Türkçesi, Eski Türk Kağanlığı’nın 8. yüzyılda (745) yıkılışıyla beraber kaybolmuş, yerini çeşitli Türk boylarının konuştuğu ağızlara bırakmıştır.*”

“*Bu nedenle de (6.2)’de gösterdiğimiz aşamalar arasında bir “Eski Türkçe” aşaması mevcut değildir.*”

“*6.4. Şimdi (6.2)’de sunduğumuz soruya dönelim. Bugünkü Türkiye Türkçesinde kullanılan herhangi bir sözcüğün kökenini Ana Oğuzcaya kadar geri götürmek için bu sözcüğün Türkiye Türkçesi dışındaki Oğuz dillerinde var olan karşılıklarını bulup zikretmemiz gerekir. Ana Türkçeye kadar gitmek istememiz durumunda ise başka Türk dillerindeki mevcut denkliklerini de göstermek zorundayız. Ana Altaycaya kadar geri gidersek – Japonca ile Korece bir yana – en azından Moğolca ve Tunguzca denkliklerini vermemiz beklenir.*” (s. 71)

“*Türkiye’de doğup büyümüş bir kişinin dil yetisi ne kadar gelişkin olursa olsun, sadece kendi dil yetisine dayanarak Türkçenin zaman derinliği çok küçük olan bir etimolojik sözlüğünü bile yazamayacaktır. Çünkü başka dillerin verilerini bulup kullanamayacaktır.*” (s. 71)

“*Öbür taraftan çok uzak geçmişe giden bir kökenbilimsel sözlük yazmanın iki önemli problemi vardır. Birincisi sözlüğün büyüklüğüdür. Çok ciltli bir sözlük bir yandan pahalı, öbür yandan ise elverişsizdir. Bu iki etken de alıcıların sayısını düşürür. Bu nedenle etimologlar, sözlüklerini fazla genişletmeye çalışırlar. Bu da üç yolda sağlanabilir:*

[6.6a] Maddelerde ancak hazır etimolojiler verilip kökenbilimsel tartışmalar ve kaynakça ihmal edilir.

[6.6b] Karşılaştırmalı ve tarihi veriler zikredilmez.

[6.6c] Sözcüklerin bazıları, her şeyden önce türeme sözler bir yana bırakılır.

Bu üç yöntemin sonuncusu oldukça zararsızdır. Bu durumda türevin temelini okuyucu, kendi başına bulmak zorundadır. [6.6a] ile [6.6b] durumunda ise okuyucu, sözcüğün kökenini kendi kendine incelemek, doğruluğunu kontrol etmek imkânından yoksundur ve sözcüğün yazarına inanmak zorundadır –bu da ilmî düşünüş ve okuyucunun bilimsel gelişimine zarar verir.

Problemlerin ikincisi biraz utandırıcıdır. Çünkü bu, eksik yetkinlik sorunudur. Türkologların hangisi, Anadolu diyalektolojisi, Türk dillerinin karşılaştırmalı biçimbilimi, Yakutçanın sesbilimi, Salarca söz oluşumu, Eski Türkçe anlambilimi, Karaimcedeki Slav alıntıları gibi farklı farklı konuları aynı derecede (en iyi, en mükemmel olarak) bildiğini söyleyebilir?” (s. 73)

Diye yazdıklarına katılmak da mümkün değildir. Stachowski'nin “.....*Türkiye’de doğup büyümüş bir kişinin dil yetisi ne kadar gelişkin olursa olsun,*” ile başlayan cümlesi içindeki görüşüne benim katılmam mümkün değildir. Ben, Türkiye’de doğup büyümüş, Türkoloji öğrenimimi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi TÜRKOLJİ Bölümünde (1960-1962), dünya Türkolojisinin önde gelen isimlerinden **Ord. Prof. Dr. Reşid Rahmeti ARAT**, **Prof. Dr. Ahmet CAFEROĞLU**, **Prof. Dr. Muharrem ERGİN**, **Prof. Dr. Faruk K. TİMURTAŞ** (edebiyatçıları saymıyorum) ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi TDE Bölümü’nde **Prof. Dr. Hasan EREN**, **Prof. Dr. Saadet ÇAĞATAY**, **Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ**, **Prof. Dr. Ahmet TEMİR** (Moğolca)’den Türk dili dersleri (1962-1964) aldım. **A. Temir**’in danışmanlığında “*Moğolların Gizli Tarihi’nde Hâl Ekleri ve Cümlede Kullanılış Şekilleri*” adlı tezim ile “Doktor” (1970) unvan ve pâyesini; “*Kütahya ve Yöresi Ağızları*” adlı tezim ile “Doçent” (1979) unvanını ve pâyesini; “*Doğu Anadolu Osmanlıcası-Etimolojik Sözlük Denemesi-*“ (Ankara 1986) adlı takdim tezim ile de “Profesör” unvan ve pâyesini aldım (1989). Moğolların ikinci büyük eseri olan “*ALTAN TOPÇİ*”yi Türkçeye tercüme edip, notlayarak önce *TTK’nun Belleten*’nde makaleler hâlinde, sonra da kitap hâlinde yayımladım.

Kırgızistan’da (1998-2000), “*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*”nde Türkoloji bölümünün kurucu başkanı olarak görev yaptım. Burada “*Kırgız Türkçesi Grameri*”, “*Kırgız Kişi Adları Sözlüğü*”, “*Kırgız Türkçesi-Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Kırgız Türkçesi Sözlüğü*”, “*Manas Destanı-Türkiye Türkçesi İle*” (Ankara, 2007, 2011, 2018, Akçağ yay.) adlı eserlerimi yazarak **Kırgız Tili Koomu** ve **Ruhaniyat Derneği**’nden iki büyük ödül aldım. Türkiye ve yurt dışından aldığım ödüller 25’i geçti.

Kayseri-Erciyes Üniversitesi’nde öğretim üyesi iken (2004) yazmaya başladığım “*TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ TÜRKÇE SÖZCÜKLERİN KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ*” adlı etimolojik sözlüğüm TDK tarafından iki kez (iki cilt, Ankara, 2007 ve 2011, toplam 8000 adet), Bilge Kültür Sanat Yayınları arasında, (İstanbul, 2018 yılında tek cilt, çift sütun 988 sayfa hâlinde, toplam 2000 adet) yayımlandı.

2012 yılında adıma yayımlanan **“TÜRK-MOĞOL ARAŞTIRMALARI: Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı”**na bir makale ile katılan M. Stachowski'nin kütüphanesine bu armağanın mutlaka bulunması gerekir. Çünkü kendisi bu armağanın editörü olan Prof. Dr. Bülent GÜL'ün de bilimsel arkadaşı olup, bu kitabı kendisine göndermiş olmalıdır.

(NOT: Bu armağan kitabının içinde Tuncer Gülensoy'un 50 sayfalık “bibliyografi”si, danışmanlığını yaptığı 49 YL, 24 Doktora; 1978-2013 yılları arasında yayımlanmış **46 kitap**; 1964-2011 yılları arasında yayımlanmış **357 makale+ 41 Ansiklopedi maddesi+ 1973-2011 yılları arasında katıldığı 262 sempozyum+kongre tebliği**; 1964- 2012 yıllarında yayımlanmış **292** popüler ve aktüel makale [toplam olarak: 998] hakkında da bilgi sahibi olurdu. 2011-2021 yılları arasında yayımlanan kitap+makale+tebliğ sayısı da 100'ün üzerindedir.)

Marek Stachowski'nin **“KURZGEFABTES ETYMOLOGİSCHES WÖRTERBUCH DER TÜRKİSHEN SPRACHE”** (Krakov 2019) adlı eserinin (pdf'sini) indirerek inceledim. Benim etimolojik sözlüğümden farklı bir yöntemle hazırlanmış olan bu güzel eserin bibliyografyası da çok zengin. Fakat Türkiye Türkologlarından yalnız 3-4 kişinin eserlerinin verildiği bibliyografyada Tuncer Gülensoy'un **“Köken Bilgisi Sözlüğü”** ile öteki makale ve tebliğleri görülmediği için hiçbir kayıt yoktur. Sözlüğün yeni baskılarında kullanılması dileği ile...

KAYNAKLAR

Aydın, Erhan, **TAŞA KAZINAN TARİH. Türklerin İlk Yazılı Belgeleri**, İstanbul 2018, Kronik yay.

Ercilasun, A. B., **Türk Dili Temel Kitabı: HERKES İÇİN TÜRK DİLİ**, Ankara 2020, TKAE yay., 155 S.

Gül, Bülent (Editör), **TÜRK-MOĞOL ARAŞTIRMALARI. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı**, Ankara 2012. Türk Kültürünü araştırma Enstitüsü yayını, 324 S.

Gülensoy, Tuncer, **TÜRKÇE EL KİTABI**, Ankara 2007, 2009, 2018, Akçağ yay

_____, **TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ TÜRKÇE SÖZCÜKLERİN KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ**, Ankara 2007, 2011; 2 Cilt, TDK yay.; 3. Basılış: Bilge Kültür-Sanat yayını, İstanbul 2018.

(29 Kasım 2021-Ankara)

TÜRK DİLİ İLE İLGİLİ BİLİMSEL TOPLANTILARA GENEL BİR BAKIŞ

AN OVERVIEW OF SCIENTIFIC MEETINGS ABOUT THE TURKISH LANGUAGE

ОБЩИЙ ОБЗОР НАУЧНЫХ КОНФЕРЕНЦИЙ ПО ТУРЕЦКОМУ ЯЗЫКУ

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU*

ÖZ

Türk Dili konusunun ele alındığı toplantıların en eskisi, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün başkanlığında toplanan, I. Türk Dili Kurultayı'dır (26 Eylül-04 Ekim 1932, Dolmabahçe Sarayı-İstanbul). O tarihten günümüze gelinceye kadar pek çok toplantı düzenlenmiştir. Bunların bazılarında dil konusunun yanında edebiyat, tarih, sanat tarihi gibi konular da ele alınmıştır. Toplantıların önemli bir bölümü, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiştir. Ülkemizdeki çeşitli kurumların yanında bazı bakanlıklarımız da konuya eğilmiştir. Bazı toplantılar ise özel konuları konu olarak ele almıştır: Ağız çalışmaları gibi. Bu toplantılarda sunulan bildiri-lerin önemli bir bölümü basılmıştır. Böylece bildiriler kalıcı olma şansını yakalamıştır. Araştırmalarımızın sonunda belirleyebildiğimiz toplantıları yazımızda ele aldık. Özellikle genç taşra üniversitelerimizde düzenlenen panel türü toplantılara ulaşmamız elbette kolay olmayacaktı. İnaniyoruz ki ilgi duyan genç meslektaşlarımız yazımızın devamını getireceklerdir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, kurultay, toplantı, Türk Dil Kurumu

ABSTRACT

The oldest of the meetings in which the Turkish Language issue was discussed was the First Turkish Language Congress (26 September-04 October 1932, Dolmabahçe Palace-Istanbul) convened under the chairmanship of Gazi Mustafa Kemal Atatürk. Many meetings have been held since then. In some of these, besides language, subjects such as literature, history and art history were also discussed. An important part of the meetings were organized by the Turkish Language Association. In addition to various institutions in our country, some of our ministries have also focused on the subject. Some meetings, on the other hand, focused

* Selçuk Üniversitesi Em. Öğretim Üyesi. Halk Bilimci, Halk Edebiyatçısı. Konya/TÜRKİYE (saimsakaoğlu@hotmail.com)

on specific topics: such as dialect studies. Most of the papers presented at these meetings were published. Thus, the papers had the chance to be permanent. We discussed the meetings that we could identify at the end of our research in our article. Of course, it would not be easy for us to reach the panel type meetings held in our young provincial universities. We believe that our young colleagues who are interested will continue our article.

Key Words: Turkish Language, congress, meeting, Turkish Language Association

Son yıllarda ülkemizde *Türk Dili* ile ilgili pek çok bilimsel toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıların bazıları belirli bir süre aralığıyla gerçekleştirilmiş, bazıları ise sürekli olmakla birlikte farklı aralıklarla sunulmuştur. Ayrıca; adları *Türk Dili ve Edebiyatı*, *Türkoloji*, vb. olmakla birlikte dil konusunun da ağırlıklı olarak ele alındığı toplantılar vardır. Biz, bu yazımızda genel bir çerçeve çizecek, ilginizi çekeceğine inandığımız toplantılardan söz edeceğiz.

Ülkemizde düzenlenen dil konulu bilimsel toplantılarının büyük bir bölümü Türk Dil Kurumu tarafından, 1932-2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu kurumun dışında; üniversiteler, bakanlıklar, belediyeler, dernekler, vb. kurumlar da dilimizle ilgili toplantılar düzenlemişlerdir. Aşağıda günümüze kadar yapılan toplantılardan bazıları hakkında bilgi verilecek, kısaca tanıtılacaktır. Elbette bütün toplantılara katılmamız mümkün olmayacağı gibi benzeri toplantıların tamamından da haberdar olmamız beklenmemelidir. Özellikle emekli olduktan sonra üniversitelerde gerçekleştirilecek olan toplantılar doğrudan rektörlükler, oradan da dekanlık ve bölüm başkanlıkları aracılığıyla duyurulduğu için bizim haberimiz olmamaktadır. Acı bir gerçek ama, kendilerine bilim yolunda ışık tuttuklarımız bile düzenledikleri toplantılardan bizleri haberdar etmemektedir. Bu durumlar, yani haberdar edilmememiz bile bilim adımı acı da olsa gerçektir. Kısacası emekli iseniz Genel Ağ sayfalarından bilimsel toplantı avcılığına çıkacaksınız demektir ki bu da bizlere yakışmamaktadır. Biz, kendi adımıza söylemek istiyoruz: Kendinizi zorla, araya bilmem kimleri koymak yoluyla davet ettirmeyiniz, ataların değdiği gibi taş yerinde ağırdır sözü kavlince hareket ederiz.

Söz dil toplantılarına gelmişken bazı genel toplantıları da içine alacak şekilde farklı bir değerlendirmeyi sunmak istiyoruz.

Üniversite öğrenciliğim yıllarda bu tür toplantıların düzenlediğinden haberimiz bile olmadı. Ancak bilim dünyasına adım attıktan sonra bazı alanlarda ülkemizde de toplantıların düzenlendiğini öğrendik. Bazılarından ise alanımız dışında olmasının yanında yaz aylarına toplandığı için elbette ki haberimiz olmayacaktı.

İzleyici olarak katıldığımız ilk iki toplantı aynı günlerde, Erzurum’da gerçekleştirilen tarih ve coğrafya konularında idi. Ankara’da kurulu olan Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü, 900. yılı münasebetiyle Malazgirt Zaferimizin şerefine bir toplantı düzenlemişti. Türkiye Coğrafya Kurumu ise yıllık toplantısını yine aynı tarihlerde Erzurum’da düzenlemişti. Her iki toplantı da Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nin 18 ve 19 numaralı amfilerinde gerçekleştirilmişti. Biz de o tarihlerde yıllık iznimizi kullanmış ve Erzurum’a dönmüştük. Özellikle Malazgirt toplantısı için yurt içi ve yurt dışından gelenler arasında adları ve eserleriyle tanıştığımız meslek büyüklerimiz de vardı. Biz toplantıya katılmanın yanında bu güzel insanlarla tanışıyor, kendimizce onların kılavuzu olmaya çalışıyorduk. Bunların başında ise Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Hanımefendi geliyordu.

Son yıllarda sayısı artan bu tür toplantılarda bir dereceye kadar yozlaşma izleri görülmektedir. Bunlardan bazılarını şöylece gösterebiliriz:

1. Toplantılarda tartışma için süre ayrılmamaktadır.
2. Toplantılara bir kişinin en fazla üç bildiri ile katılabileceği söylenirken ikinci ve üçüncü bildirimler için ek ücret alınacağı duyurulmaktadır. Asıl anlaşılmalı konu ise birkaç ayı bile bulmayan süre içinde bir kişinin onca işinin arasında üç bildiriye nasıl hazırlayacağıdır.
3. Prof. Mehmet Bey veya Prof. Fatma Hanım, hatta Doç. Mustafa Bey ile Doç. Ayşe Hanım, gariban asistanına sesleniyor: ‘Kızım/Oğlum, bir özet hazırla da filan toplantı için ikimizin adına gönderiver.’
4. Bunun sonucu olarak eleştirilerle karşı karşıya kalan Dr. asistan bocalarken hocası hiç orali olmamaktadır.
5. Bazı görkemli (!) hocalar oturum yöneticilerini dikkate almamakta, uzun uzun konuşurulmaktadır.
6. Aynı bildiriye aynı günlerde iki ayrı toplantıda sunmalar ancak dikkatli izleyicilerle yakalanabilmektedir.
7. Sözde bildiri metinlerini ilgililere gönderenler kürsüye çıkınca irticalen konuşmakta, konusunun dışına taşmaktadır.
8. Toplantıya davet bile edilmeyen bazı hocalar, bilgileri dışında toplantının danışma kuruluna alınmaktadır.

Bu arada biz de katıldığımız toplantılarla ilgili küçük bilgilendirmeler yapacak, sunduğumuz bildirimlerin adlarına da yer vereceğiz. Ancak, Türkçemizi de içine alan bu toplantıların bazılarında bizim başka alanlarda bildiri sunduğumuz da gözlerden kaçmayacaktır, onu da hatırlatmak isteriz. Elbette bizim dönemimizde gerçekleştirilen bütün toplantıları buraya almamız söz konusu olamayacaktır. Yeni kuşaktan genç arkadaşlarımızın eksiklerimizi tamamlaması, yenilerini eklemesi beklentilerimiz arasındadır. Ne yazık ki bazı toplantılarda sunulan bildirimler basılamamış veya farklı tekniklerle basılarak ulaştırılması zora sokulmuştur.

Aşağıda bir düzen çerçevesi içinde sunulacak olan bu toplantılar yoluyla dilimizin ne kadar gelişme sağladığını sizlerin takdirlerine bırakıyoruz. Eksiklerimiz, eksik bilgi verdiklerimi olabilir. Böyle kapsamlı bir çalışmayı iş başındaki gençlerden beklememiz mümkün olmayacaktır. Çünkü onlar tezleriyle uğraşmaktadırlar.

I. TÜRK DİL KURUMUNUN DÜZENLEDİĞİ TOPLANTILAR

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulmasından sonra çeşitli çalışmalara girilir. Bunların başında bilimsel toplantıları düzenleme gelir. İlki 1932'de düzenlenen bu kurultaylar 1982 yılına kadar farklı aralıklarla 18 defa toplanır. Bunlardan ilk üçü, Kurumun hami başkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında ve katılımıyla gerçekleştirilir. Bu toplantılara yurt dışından dönemlerinin önemli dil bilginleri de çağrılır. Bu toplantılar tam anlamıyla bilimsel kimliğe sahip olup bildirilerin sunulması şeklinde yürütülür. Daha sonraki toplantılar ise bir derneğin genel kurulu havasında geçer.

A. Atatürk Dönemi Kurultayları

Kurumun 1982 Anayasası'na göre yeniden düzenlenmesinden sonra, ilki 1988 yılında olmak üzere her dört yılda bir uluslararası kurultaylar düzenlenir. 1932'den sonraki ilk üç kurultay ile 1988'den sonraki sekiz kurultay hakkında şu kısa bilgileri sunmak isteriz. Hemen hatırlatalım, Türk Dil Kurumu yayınları arasında bu konuya eğilen yayınların yanında Genel Ağ sayfasında da yeterli bilgilere ulaşılabilecektir.

a. I. Türk Dili Kurultayı: 26 Eylül-04 Ekim 1932, Dolmabahçe Sarayı-İstanbul.

b. II. Türk Dili Kurultayı: 18-23 Ağustos 1934, Dolmabahçe Sarayı-İstanbul.

Bu toplantı ile ilgili olarak 1996 yılındaki yapılan yeni dönemin üçüncü kurultayında tarafımızca hazırlanan bir konuşma yapılmıştır: "İkinci Türk Dili Kurultayı (18-23 Ağustos 1934) İstanbul", 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı / 1996, Ankara 1999, 15-23. Toplantı Ankara'da düzenlenmiştir.

c. III. Türk Dili Kurultayı: 24-31 Ağustos 1936, Dolmabahçe Sarayı-İstanbul.

B. Ara Dönem Kurultayları

Atatürk'ün ölümünden sonra toplanan 15 kurultayın bazıları bilimsel bildirilerin sunulduğu toplantılar olarak düzenlenir. Genelde kurultaylar bilimsel ağırlık taşımamakta, daha çok bir derneğin seçimli genel kurulu olarak toplanmaktadır. Bildiri sunulanları ise şöylece belirleyebiliriz:

a. Sekizinci Türk Dil Kurultayı, Ankara, 1 - 5 Temmuz 1957

Bildiriler kitabı: *VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bildiriler 1957*, Ankara 1960.

b. Onuncu Türk Dil Kurultayı, Ankara, 8 - 12 Temmuz 1963.

Bildiriler kitabı: *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bildiriler 1963*, Ankara 1964.

c. On Birinci Türk Dil Kurultayı, Ankara, 9 - 12 Temmuz 1966

Bildiriler kitabı: *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bildiriler 1966*, Ankara 1968.

ç. On Üçüncü Türk Dil Kurultayı, Ankara, 3 - 6 Temmuz 1972.

Bildiriler kitabı: *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara 1975.

C. 1988’de Başlayan Yeni Dönemin Düzenli Kurultayları

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu’nun aldığı bir kararla, 1986’dan itibaren, bağlı dört kuruluştan her yıl biri olmak üzere, uluslararası toplantılar düzenlemesi karara bağlanır. Türk Dil Kurumu da bu kararın bir sonucu olarak ilk toplantısını 1988 yılında gerçekleştirir. Bu toplantıların ilk ikisi kongre, öbürleri ise kurultay adını taşımaktadır.

a. Birinci Uluslararası Türk Dili Kongresi: 26 Eylül-03 Ekim 1988, Ankara.

Basımı: *Uluslararası Türk Dili Kongresi:* 26 Eylül-03 Ekim 1988, Ankara. Ankara 1996.

Bizim Konuşmamız: Konya İl Merkezinde Tespit Edilen Bazı Kelimeler Üzerine, 357-362.

ayr. bk. *Türk Kültürü*, 27 (312), Nisan 1989, 236-241 ve *Konya Ağzı Üzerine Yazılar*, 12-17.

Toplantıya, yirmi yedisi Türkiye’den, otuz ikisi yurt dışından elli dokuz bilim insanı bildiri sunarak katılmıştır.

b. İkinci. Uluslararası Türk Dili Kongresi: 26 Eylül-01 Ekim 1992, İstanbul.

Basımı: *Uluslararası Türk Dili Kongresi:* 26 Eylül-01 Ekim 1992, Ankara 1996.

Bizim Konuşmamız: *yüne- Fiili Üzerine*, 457-462.

ayr. bk. *Yeni Konya*, 17 Ekim 1992, 6 ve *Konya Ağzı Üzerine Yazılar*, 19-25.

Toplantıya, yirmi yedisi Türkiye’den, otuz beşi yurt dışından altmış iki bilim insanı katılarak bildiri sunmuştu

c. 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı: [23-27 Eylül], 1996, Ankara.

Basımı: *3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara 1999.

Bizim Konuşmamız: *Az Bilinen Bazı Konya Atasözleri ve Deyimleri Üzerine*, 997-1104.

ayr. bk. *Konya Ağzı Üzerine Yazılar*, 27-34.

Toplantıya, yirmi bir ülkeden yüz yirmi sekiz bilim insanı katılmış, yüz otuz bir bildiri sunulmuştur

ç. IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 24-29 Eylül 2000, Çeşme-İzmir.

Basımı: *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I-II*, 24-29 Eylül 2000, Ankara.

Bizim Konuşmamız: *Konya Ağzında Kullanımdan Düşmeye Başlayan Bazı Fiiller*.

ayr. bk. *Konya Ağzı Üzerine Yazılar*, 36-38.

Kurultaya on dokuz ülkeden iki yüz on dokuz bilim insanı bildiriyle katılmıştır.

d. V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı [20-26 Eylül] 2004, Ankara

Basımı: *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı 2004*, II Cilt, [20-26 Eylül], 2004, Ankara

Bizim Konuşmamız: *Konyalı Bir Ağız Derleyicisi: Veli Sabri Uyar (1874-1954)*, 2529-2540.

ayr. bk. *Konya Ağzı Üzerine Yazılar*, 50-61.

e. VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı: 20-25 Ekim 2008, Ankara.

Basımı: VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı: 20-25 Ekim 2008, 4 cilt, Ankara 2013.

Bizim Konuşmamız: Konyalı Bir Ağız Araştırmacısı: Yazar, Hikâyeci ve Yönetici Celaleddin Kişmir, C. 4. 3741-3754.

ayr. bk. *Konya Ağzı Üzerine Yazılar*, 62-72.

Toplantıların en çok katılımlı olanındaki bu kurultaya 436 bilim insanı katılmıştır.

f. 7. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı: 24-28 Eylül 2012, Ankara

Basımı: VII.. Uluslararası Türk Dili Kurultayı I-II, 24-28 Eylül 2012, Ankara 2020.

Bizim Konuşmamız: Konya'da Yetişen Meyvelerin Adlandırılmasındaki Farklılıklar Üzerine.

ayr. bk. a. *Erciyes*, 35 (417), Eylül 2012, 2-7 (Prof. Dr. Ali Berat Özel Sayısı)

b. Saim Sakaoğlu, *Ad Bilimi Yazıları*, Konya 2017, 336-349.

g. VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, Ankara 23-26 Mayıs 2017.

Basımı: ---

Bizim Konuşmamız: Konya Ağzında Kaybolmaya Yüz Tutan Evlerle İlgili Eşya ve Mekân Adları

Not: Toplantının ilk belirlenen tarihi 26-30 Eylül 2016 idi.

ğ. IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. Ankara Ekim 2020.

Bildiri özetlerinin kabulünden sonra kabuller bekleniyordu. Ancak, kabul edilen bildirilerin sahiplerine programdaki yerlerinin bildirilmesi aşamasında, Covid 19'un ülke hayatına getirdiği kısıtlamalardan ötürü, toplantının Eylül 2021'de ve e-kongre katılımlı olacağı bildirildi. Katılmak istemeyenlerin ise bildirimlerini çekebilecekleri de duyuruldu. Biz katıldık. Bur özelliğim ise şöyle ortaya konulabilir: 1988 yılından beri düzenlenen dokuz kurultayın tamamına katılan belki de iki veya üç kişiden biri de biz idik.

Ankara, 26 Eylül-01 Ekim 2021

Basımı: ---

Bizim Konuşmamız: Konya Kuşçuluğunda Güvercinlerin Yeri Ve Adlarının Değerlendirilmesi

Ç. Ağız Çalıştayları

Türk Dil Kurumu'nun son yıllarda düzenli olarak gerçekleştirdiği toplantılardan biri de ağız çalıştaylarıdır. Ancak 23 yıl önce düzenlediği öncü bir toplantıyı da buraya almayı uygun buluyoruz. 2008 yılında ilki düzenlenen bu çalıştayların sayısı dörde ulaştıktan sonra ara verilmiş, 2019 yılında beşincisiyle yola devam edilmiştir.

a. Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni, Ankara 09 Mayıs 1997.

Basımı: *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni*, Ankara 09 Mayıs 1997, Ankara 1999.

b. I. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı: Şanlıurfa, 25-30 Mart 2008.

Basımı: *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, Ankara 2009.

Not: Toplantı Harran Üniversitesi'nin işbirliği ile gerçekleştirilmiştir.

c. II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı: [Kars], 21-23 Mayıs. 2009. Kafkas Üniversitesinin işbirliği ile gerçekleştirilmiştir.

Basımı: Basılmamıştır.

Bizim Konuşmamız: Üzerinde Durulmamış Bir Anadolu Ağızı: Konya Ağızı.

bk. *Konya Ağızı Üzerine Araştırmalar*, Konya 2012, 80-104.

Not: Toplantı Kars Kafkas Üniversitesi'nin işbirliği ile gerçekleştirilmiştir.

ç. III. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı: Sakarya, 30 Eylül-01 Ekim 2010.

Basımı: Basılmamıştır

Bizim Konuşmamız: *Bir Kavram, Üç Terim: Mirav, Havala, Suyolcu*

bk. *Konya Ağızı Üzerine Araştırmalar*, Konya 2012, 106-115..

Not: Toplantı Sakarya Üniversitesi'nin işbirliği ile gerçekleştirilmiştir.

d. 4. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı: Edirne, 27-29 Ekim 2010.

Basımı: Basılmamıştır.

Bizim Konuşmamız: Konya Ağızında Düşmeye Başlayan Bazı İsimler

bk. *Konya Ağızı Üzerine Araştırmalar*, Konya 2012, 117-128.

Not: Toplantı Edirne Trakya Üniversitesi'nin işbirliği ile gerçekleştirilmiştir.

e. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı: Adana, 27-29 Ekim 2019. Çukurova Üniversitesinin işbirliği ile.

Basımı: Basılmamıştır.

Bizim Konuşmamız: Katılmadım.

D. Farklı Bir Toplantı

Türk Dil Kurumunun belirli bir konuda düzenlediği bir toplantı daha vardır. Onu da hatırlatıverelim.

a. Uluslararası Osmanlı Türkçesi Öncesi Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı, Ankara 03-04 Aralık 1999.

Basımı: Toplantıda sunulan bildiriler aynı ad altında yayımlanmıştır: Ankara 2007, 222 s.

Bizim Konuşmamız: Katılmadım.

E. Başka Kurumlarla Yapılan Ortak Toplantılar

Türk Dil Kurumunun başka kurum ve kuruluşlarla işbirliği ile düzenlediği toplantılar da vardır.

a. Tarih Boyunca Türk Dili Bilgi Şöleni/ Barış Dili Türkçe, Karaman 13-14 Mayıs 1997.

Basımı: Bildiriler toplantı ile aynı adı taşıyan bir kitapta, TBMM'nin yayını olarak basılmıştır: Ankara 1998, 228 s.

Bizim Konuşmamız: Karaman Ağzına Divanü Lügat-it Türk Açısından Bir Yaklaşım, 122-129.

Not: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu ve Karaman Valiliği'nin ortak çalışmasıdır.

b. Osmanlı Türk Yazı Dili Bilgi Şöleni, Ankara 21-22 Ocak 2000.

Basımı: ?

Bizim Konuşmamız: Osmanlı Döneminde Aşık Şiirinin Dili.

Basımı: *Aşık Edebiyatı Araştırmaları*, Konya 2014, 49-56.

Not: Toplantı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü ile işbirliği yapılarak gerçekleştirilmiştir.

c. Dünya Dilleri Arasında Türkçenin Yeri Bilgi Şöleni / Batıda ve Türk Dünyasında Dil Öğretimi Çalışmaları, Karaman 11 Mayıs 2001.

Toplantı, Karaman Valiliği ile ortaklaşa düzenlenmiştir.

Not: Bu toplantının sonunda, profesör meslektaşlarım İnci Enginün ve Şükürü Halûk Akalın ile birlikte hazırladığımız “Sonuç Bildirisi” için bk. *Türk Dili*, 2001/II, 595, Temmuz 2001, 103.

ç. Uluslar Arası Türk Dilinin ve Edebiyatlarının Yayılma Alanları Bilgi Şöleni. Kayseri

Basımı: *Uluslar Arası Türk Dilinin ve Edebiyatlarının Yayılma Alanları Bilgi Şöleni*. 7-9 Ekim 2010, Ankara 2014.

Bizim Konuşmamız: Tarihî Bir Konya Mahallesinin Ağzında Görülen Bazı Özellikler, 337-342.

ayr. bk. *Konya Ağzı Üzerine Araştırmalar*, Konya 2012, 140-145.

d. I. Uluslararası Tehlike Altındaki Diller Konferansı

Toplantı; Kafkasya Üniversiteler Birliği (KÜNİB)'nin Harvard Üniversitesi, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), Türk Dil Kurumu (TDK) ve Ardahan Üniversitesi (ARÜ) ile birlikte 13-16 Ekim 2016 tarihleri arasında Ardahan Üniversitesi'nin ev sahipliğinde düzenlenmiştir:

Basımı: Bildiriler; dünyanın en ünlü yayınevlerinden olan BRILL tarafından 2016 yılında kitaplaştırılmıştır.

II. MUALLİMLER BİRLİĞİNİN DİL KONGRELERİ

Adı önceleri Muallimler Birliği olan İstanbul'daki bir öğretmen kuruluşu, 20 yıl arayla iki dil kongresi düzenlemiştir. Aşağıda bu toplantılar kısaca tanıtılacaktır.

a. Birinci Dil Kongresi: İstanbul'da kurulu bulunan Muallimler Birliği, günün şartlarını göz önüne alarak dil konusunda bir toplantı düzenler: *Birinci Dil Kongresi*. Toplantı İstanbul'da, Muallimler Birliğinin Salonu'nda, 23-31 Ekim 1948 tarihleri arasında gerçekleşir.

Toplantıya katılanlar arasında ünlü yazarımız Prof. Halide Edip Adivar başta olmak üzere dönemin dil bilginleri, edebiyat tarihçileri ve yazarları yer almaktadır. Bu adlardan bazıları şunlardır: Prof. Dr. Sadri Maksudi Arsal, Prof. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Hıfzı Tevfik Gönensay, Nihad Sami Banarlı, Cavit Orhan Tütengil, Prof. Dr. Kessler.

Toplantının zabıtları daha sonra kitap bütünlüğü içinde yayımlanır: *Birinci Dil Kongresi, 23-31 Ekim 1948, İstanbul 1949, 200 s.*

b. İkinci Dil Kongresi: İlk kongreden 20 yıl sonra, Türkçemizde baş gösteren ve aşırı dereceye varan özleştirme hareketine karşı ilk düzenli karşı çıkış gerçekleştirilir. Birlik Başkanı Prof. Dr. Faruk K Timurtaş'ın öncülüğündü oluşan kongre 27-28 Nisan 1968 tarihlerinde İstanbul'da Belediye Sarayı'nın Toplantı Salonu'nda çalışmalarına başlar. Katılanlar arasında ülkemizin önde gelen bilim adamları, edebiyat tarihçileri ve yazarlar yer almaktadır: Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu, Prof. Dr. Mümtaz Turhan, Prof. Dr. Ayhan Songar, Ord. Prof. Dr. Z. Fahri Fındıkoğlu, Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, Ord. Prof. Dr. F. Kerim Gökay, Prof. Abdülkadir İnan, Prof. Dr. S. Esat Siyavuşgil, Doç. Dr. Muharrem Ergin, Nihad Sami Banarlı, Halit Fahri Ozansoy, Adnan Ötügen, Dr. Mehmet Eröz, Osman F. Sertkaya, vb.

Toplantının zabıtları, toplantı öncesi basında çıkan yazılar ile yazarların dil konusundaki makaleleri daha sonra kitap bütünlüğü içinde yayımlanır: *İkinci Dil Kongresi ve Akademi, İstanbul 1969, XI+352 s.*

III. KÜLTÜR BAKANLIĞININ BİR TOPLANTISI

a. Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını Uluslararası Bilgi Şöleni, Ankara 07-08 Ocak 2002.

Basımı: Bildiriler aynı yıl, Kültür Bakanlığının 'özel dizi'sinde yayımlanmıştır. XV+397 s.+fotoğraflar.

IV. BAZI ÜNİVERSİTELERİN TOPLANTILARI

Ülkemizdeki bazı üniversiteler farklı zamanlarda Türk Dili'ni de içine alan toplantılar düzenlemişlerdir.

A. İstanbul Üniversitesi

Bu tarihî üniversitemiz kendisine yakışır bir duruş sergileyerek 1973'ten sonra bir dizi millî ve milletler arası kongreler düzenlemiştir. Bu toplantılarda; Türk tarihi, Türk edebiyatı, sanat tarihi gibi konuların yanında Türk dili de ele alınmıştır. Türkiyat Enstitüsü / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü bu toplantılarda öncü çalışmalara kılavuzluk etmiştir.

Milletler Arası Kongreler

a. I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 15-20 Ekim 1973.

Dr. Asis. olduğumuz için biz taşralı gençler çağrılmadık.

b. II. Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 04-09 Ekim 1976.

Not: Hastalığımız sebebiyle katılamadık.

c. III. *Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 24-29 Eylül 1979.

Bizim Konuşmamız: Türk Bilmecelerinde Soru Kalıplaşması ve Kalıp Sorular, *Köz* (Erzurum), 1 (3), Şubat 1980, 29-48.

ç. IV. *Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 20-25 Eylül 1982.

Bizim Konuşmamız: Fıkra Tiplerinin Değişmesi”, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*, 1984, İstanbul 1984, 445-456; İngilizce özeti: 456.

ayr. bk. * Ali Berat Alptekin, *Doğumunun 50., Yazı Hayatının 30. Yılı Münasebetiyle Hocam Prof. Dr. Saim Sakaoğlu*, Konya 1989, 127-138.

****.** *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Konya 1992, 13-26.

d. V. *Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 23-28 Eylül 1985.

Basımı: *Tebliğler II. Türk Edebiyatı*, Cilt I, İstanbul 1985, 255-262.

Bizim Konuşmamız: Anadolu Folklorunda Göktürk Efsanelerinin İzleri”

Not: Bu yazı daha sonra çeşitli yayınlar tarafından iktibas edilmiştir:

**Belgelerle Türk Tarihi*, (7), Eylül 1985, 32-34;

** Tanıtım, 7 (77), Aralık 1985, 23-25.

*** *Doğumunun 50., Yazı Hayatının 30. Yılı Münasebetiyle Hocam Prof. Dr. Saim Sakaoğlu*, Konya 1989, 109 - 117.

**** *Efsane Araştırmaları*, Konya 1992, 48 - 54.

***** *Millî Mecmûa*, 16, Eylül-Ekim 2000, 175-180.

***** *İslâmiyet Öncesi Türk Destanları*, İstanbul, 2002; 16, bs 2021, 63-70..

e. VI. *Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 19-23 Eylül 1988.

Bizim Konuşmamız: Namık Kemal, Bahar-ı Daniş ve Türk Masalları Üzerine, *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 1989. 1-12.

ayr. bk. *Masal Araştırmaları*, Ankara 1999, 210-221.

f. VII. *Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 08-12 Kasım 1999.

g. VIII. *Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 30 Eylül-04 Ekim 2013.

Basımı: ?

Bizim Konuşmamız: Bamsı Beyrek Boyunun Masallaşması ve Nazma Çekilmesi Üzerine”, Saim Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları - II*, Akçağ Yayınları Ankara, 217-223.

Düzenleyen: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Not: Bu toplantılarından özellikle ilkleri *Tercüman* gazetesi yayınları arasında yer almıştır. Dağıtım ve ilgililere ulaştırılması konusundaki sıkıntılar sebebiyle kesin bilgi veremiyoruz.

Millî Kongreler

a. I. *Millî Türkoloji Kongresi*, 05-06 Şubat 1978.

b. II. *Millî Türkoloji Kongresi*, 05-09 Şubat 1979.

c. III. *Millî Türkoloji Kongresi*, 06-10 Ekim 1980.

Bizim Konuşmamız: “Bir Kıbrıs Masalının Motif Yapısı”, *Journal of Turkish Studies* (ABD), 7 (2), 1984, 357-368.

ayr. bk. *Masal Araştırmaları*, Ankara 1999, 100-111.

ç. *IV. Millî Türkoloji Kongresi*, 19-23 Ekim 1981.

d. *V. Millî Türkoloji Kongresi*, 26-30 Eylül 1983.

Bizim Konuşmamız: Atasözleri Eş Manalı Olabilir mi?" *Halk Kültürü*, (3), 1984, 103-112.

e. *VI. Millî Türkoloji Kongresi*, 24-29 Eylül 1984.

Bizim Konuşmamız: "Afganistan'dan Göçen Soydaşlarımızın Bazı Atasözleri Üzerine Notlar", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 24 (1-2), 1985, Ankara 1985, 437- 447.

Not: Bu sayı, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan olarak yayımlanmıştır.

f. *VII. Millî Türkoloji Kongresi*, 15-21 Eylül 1986.

g. *VIII. Millî Türkoloji Kongresi*, 14-18 Eylül 1987.

ğ. *IX. Millî Türkoloji Kongresi*, 15-19 Eylül 1997.

h. *X. Millî Türkoloji Kongresi*, 25-27 Eylül 1998

ı. *XI. Millî Türkoloji Kongresi*, 11-13 Kasım 2014.

Bizim Konuşmamız: Anadolu ve Türkmenistan'da Taş Kesilen Buğday Yığımlar Üzerine, C 1, 741-750.

Basımı: Bu başarılı toplantının bildirileri ertesi yıl iki çok güzel cilt halinde bilim dünyasına sunuldu: *XI. Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri 11-13 Kasım 2014*, 2 C. İstanbul 2015.

Düzenleyen: İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi. Bildiriler ikinci kurum tarafından yayımlanmıştır.

Özel not: Toplantının adı bu yayınlarda MİLLÎ değil, MİLLİ olarak yer almaktadır

B. Atatürk Üniversitesi

a. *Uluslar Arası Türklük Bilgisi Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2007

Basımı: *Uluslar Arası Türklük Bilgisi Sempozyumu*, 25-27 Nisan 2007, Erzurum Bildirileri, 2 (K-2), Erzurum 2009.

Bizim Konuşmamız: Konya'da Ad Düzeltmeleri ve Ad Değiştirmeleri, s. 858-864.

ayr. bk. *Ad Bilimi Yazıları*, Konya 2017, 240-248.

Not: Toplantı, Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından üniversitenin kuruluşunun 50. yılı şerefine düzenlenmiştir.

b. *II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni*, 21-23 Haziran 2019, Erzurum. Toplantı, Sürekli Eğitim Uygulama Merkezi ve Araştırma Merkezince düzenlenmiştir. Kabul edilen bildiri özetleri sahipleri arasında Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim elemanlarından kimse yok gibidir.

Bu toplantıya davet edilmedim, ama ne acıdır ki bilgimiz dışında, Bilgi Şöleni Bilimsel Danışma Kurulu'nda adımız en başlarda yer almaktadır!

C. Hacettepe Üniversitesi

a. *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara 23-26 Mayıs 2012.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenmiştir.

Bizim Konuşmamız: Yaşayan Bir Anadolu Ağzında Unutulmaya Yüz Tutmuş Kelimeler, Deyimler ve Atasözleri Üzerine

ayr. bk. *Konya Ağzı Üzerine Yazılar*, Konya 2012, 146-157

Ç. Bilkent Üniversitesi

Kurucu rektörü ve mütevelli heyeti başkanı Prof. Dr. İhsan Doğramacı'nın arzuları doğrultusunda Bilkent Üniversitesi 2006 yılından beri Dil Bayramını içine alacak şekilde kurultaylar düzenlemektedir. Bugüne kadar yapılan altı toplantının ikisi ülkemizde, kalan dördü ise Türklerin yaşadığı coğrafyalarda gerçekleştirilmiştir:

a. I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2013 **Ankara**, 26-27 Eylül 2006.

b. II. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2007, **Bişkek-Kırgızistan**.

c. III. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2008 **Lefke-Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti**.

ç. IV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 26-28 Eylül 2009, **Akmeşcit-Kırım**.

d. V. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 26-28 Eylül 2010, **Kırcaali-Bulgaristan**.

e. VI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2011, **Erzurum**.

f. VII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2012. **Selanik-Yunanistan**.

g. VIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2013, **Tiran-Arnavutluk**. Toplantı; Arnavutluk Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi ve Yunus Emre Enstitüsü tarafından ortaklaşa düzenlenmiştir

ğ. IX. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı 26-27 Eylül 2014, **Ankara**.

h. X. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 28 Eylül-1 Ekim 2015, **Saraybosna**. Toplantı; Sarajevo Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı tarafından ortaklaşa düzenlenmiştir

ı. XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2016, **Budapeşte**. Toplantı; Budapeşte Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı tarafından ortaklaşa düzenlenmiştir.

i. XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2017, **Bükreş**. Toplantı; Bükreş Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Yunus Emre Enstitüsü ve Tür-

kiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı tarafından ortaklaşa düzenlemiştir.

j. XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2018, Varşova. Toplantı; Varşova Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi, Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı tarafından ortaklaşa düzenlemiştir.

k. XIV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 26-27 Eylül 2019, Bakü. Toplantı; Bilkent Üniversitesi, Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye Azerbaycan Dostluk İşbirliği Dayanışma Vakfı tarafından ortaklaşa düzenlemiştir.

l. XV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül 2020, Tiflis. Toplantı; Tiflis Devlet Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi ve Yunus Emre Enstitüsü tarafından ortaklaşa düzenlemiştir.

Gerçekleşip gerçekleşmediğini öğrenemedik.

NOT: Ben, bu toplantıların hiç birine davet edilmedim!

D. Süleyman Demirel Üniversitesi

1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu, Isparta 23-26 Ekim 2007.

Basımı: 1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, 2008.

E. DEĞİŞİK ÜNİVERSİTELER DEĞİŞİK KONULAR

Dil ile ilgili çalışma alanının genişlemesi üzerine farklı konularda toplantılar düzenlenmesi yoluna gidilmiştir. Bunun sonucu olarak da Türk Dili ile kucaklaşan kardeş toplantıların düzenlenmesi gerçekleştirilmiştir. Örnek olmak üzere birkaçını hatırlatıyoruz:

a. Fırat Üniversitesi

II. Türk-Sovyet Kolokyumu, 26-31 Ekim 1989.

Toplantının tek konusu, Türkçenin Doğuşu ve Gelişmesi idi.

Basımı: -

a. Süleyman Demirel Üniversitesi

26. Ulusal Dilbilim Kurultayı, 24-26 Mayıs 2012.

Eğitim Fakültesi'nce düzenlenmiştir.

Basımı: -

b. Ege Üniversitesi

Uluslararası Dil ve İletişim / Araştırma, Eğilimler ve Güçlükler, 10-13 Haziran 2012, Bahtiyar Vahapzade Anısına.

Ege Üniversitesi Rektörlüğünce düzenlenmiştir.

Basımı: -

c. Gazi Üniversitesi

I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bahtiyar Vahapzade Anısına, Ankara 121-24 Ekim 2010.

Basımı: Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bahtiyar Vahapzade Anısına, Ankara 121-24 Ekim 2010, Ankara 2014..

Davet edilmedim.

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına, Ankara 17-18 Nisan 2017.

Basımı: II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu Bildirileri Prof. Dr. M. Fuad Köprülü Anısına, Ankara 17-18 Nisan 2017, Ankara 2017,

Bizim Konuşmamız: Türk Halk Edebiyatı Öğretiminde Terimler Sorunu, Ankara 2017, 581-584.

Gazi Üniversitesi Rektörlüğünce düzenlenmiştir.

F. TÜRKÇENİN EĞİTİMİ TOPLANTILARI

Pek çok üniversitemizde bulunan eğitim fakülteleri başta olmak üzere çeşitli kurumlarca Türkçenin eğitimi ve öğretilmesi konusunda toplantılar da düzenlenmektedir. Bunlardan bazılarına hatırlatmak istiyoruz.

a. 1. Uluslar Arası Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Kurultayı, 08-09 Eylül 2011. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde düzenlenmiştir.

b. 5. Uluslararası Türkçenin Eğitimi Öğretimi Kurultayı, 05-06 Temmuz 2012. Mersin Üniversitesi Rektörlüğünce düzenlenmiştir.

G. ELGİNKAN VAKFININ KURULTAYI

1985 yılında İstanbul'da Elginkan Ailesi tarafından kurulan ELGİNKAN VAKFI, Türk kültürü araştırma ve teknoloji dallarında 2006 yılından beri verdiği ödüllerinin yanında 2013'ten başlamak üzere bir de *Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı* başlatmayı karar altına almıştır. İki yılda bir toplanacak olan kurultayın ilk konusu Türk Dili'ne ayrılmıştır.

1. Geçmişten Geleceğe Türkçe. Kurultay, 17-19 Nisan 2013. İstanbul.

Basımı: *Geçmişten Geleceğe Türkçe/Elginkan Vakfı 1. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, 17-19 Nisan 2013, İstanbul.

Bizim Konuşmamız: Geleceğin Türkçesini Bekleyen Tehlikeler", 15-24.

2. Elginkan Vakfı 3. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı: Geçmişten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü, İstanbul 19-21 Nisan 2017.

Katılıcı olarak davet edilmişim.

3. Elginkan Vakfı Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Vakfı 5: Geçmişten Günümüze Yazılmayan Türkçe, İstanbul 28-30 Nisan 2021

Ğ. HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI

1. Türkçenin Tarihî Tarihî Gelişimi ve Bugünkü Durumu, İstanbul 01 Nisan 2010.

Basımı. Türkiye Cumhuriyeti Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Yayını, İstanbul 2010.

Bizim Konuşmamız: Küreselleşme Sürecinde Türk Dili, 81-96.

ayr. bk. Konya Ağzı Üzerine Araştırmalar, Konya 2012, 280-286.

H. YENİ TÜRKİYE STRATEJİK ARAŞTIRMA MERKEZİ

1. Türk Dili Konuşan Ülkeler Kurultayı / 2017 Türk Dili Yılı / Dilde, Fikirde, İşte Birlik / Dilimiz Kimliğimizdir, Ankara 13-15 Kasım 1917.

Bizim Konuşmamız: Roman Adlarının Çevirisinde Görülen Kargaşa.

I. ULUSLARARASI DÜNYA DİLİ TÜRKÇE SEMPOZYUMLARI

Başkent Üniversitesi ile Türk Dil Kurumu'nun işbirliği ile ilki 2008 yılında başlatılan bu anlamlı toplantıların dördüncüsünden sonra katılmaya başladı. Daha önce dört ayrı üniversitenin çabaları ve Türk Dil Kurumunun destekleri ile gerçekleşen bu toplantıların ilk dördü hakkında kısa bilgi vermeyi uygun bulduk.

a. I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 20-21 Kasım 2008 **Ankara.** Toplantıyı düzenleyen kurum, Başkent Üniversitesi Dil Araştırma ve Uygulama Merkezidir.

b. II. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 09-11 Aralık 2009 **Lefkoşa.** Toplantıyı düzenleyen kurum, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanlığıdır..

c. III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 16-18 Kasım 2010 **İzmir.** Toplantıyı düzenleyen kurum, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanlığıdır.

Basımı: III. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 16-18 Aralık 2010 İzmir, 2011, İzmir.*

ç. IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 22-24 Aralık 2011 **Muğla.** Toplantıyı düzenleyen kurum, Muğla Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dekanlığı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüdür.

Basımı: IV. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri, 22-24 Aralık 2011, Muğla, II. Cilt, Ankara 2012,*

Bizim Konuşmamız: Üniversitelerde Okutulan Türkçe Derslerinin Hedefe Ulaşmamasının Gerçek Sorumluları Kimlerdir, 793-797.

d. V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 19-22 Aralık 2012. **Denizli,** Toplantıyı düzenleyen kurum, Denizli Pamukkale Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'dür.

Bizim Konuşmamız: Türk Dili ile İlgili Bilimsel Toplantılara Genel Bir Bakış

Not: Bu toplantıda ben oturum başkanı olacak, bildiri sunmayacaktım. Ancak, lütfetmişler, ilk güne konulan 'Açış Paneli'nde de bir konuşma yapmam istenildi. Ben de dil toplantılarının tarihçesi ile ilgili bu yazının çatısını oluşturan bir konuşma yapmışım.

e. VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 04-07 Aralık 2013. **Bursa.** Toplantıyı düzenleyen kurum, Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüdür.

Basımı: VI. *Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu / Bursa, 4-7 Aralık 2013 (2 Cilt).*

Davetliyim: Plaket takdim edildi, başkanlık yaptım vekapını değerlendirilmesi de tarafıma verilmişti,

f. VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 16-18 Ekim 2014. **Elazığ,**

Basımı: Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri / Fırat Üniversitesi / Elazığ, 16-18 Ekim 2014, Elazığ 2015, 2 cilt.

Bizim Konuşmamız: Anadolu'da Eşlerin Birbirlerine Seslenme Sözleri, 311-315.

Not: Toplantı, Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenmiştir.

ayr. bk. Saim Sakaoğlu, *Ad Bilimi Yazıları*, Konya 2017, 277-282.

g. VIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 15-18 Ekim 2015. **Çanakkale.** Toplantıyı düzenleyen kurum, Onsekizmart Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüdür.

Basımı: VIII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 15-18 Ekim 2015

Bizim Konuşmamız: Konya'da Sözlüklere Hapsedilen Birkaç Kelime Üzerine

ğ. IX. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 02-04 Kasım 2016. **Malatya** Toplantıyı düzenleyen kurum, İnönü Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüdür.

Basımı: 2017'de aynı adla gerçekleştirilmiştir.

Not: Artık bu toplantılara katılamıyorum.

h. X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 17-19 Ekim 2018. **Eskişehir** Toplantıyı düzenleyen kurum, Osmangazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüdür.

Basımı: 2018'de aynı adla gerçekleştirilmiştir.

Not: Artık bu toplantılara katılamıyorum.

ı. XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 17-19 Ekim 2019. **Samsun** Toplantıyı düzenleyen kurum, Ondokuzmayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüdür.

Not: Artık bu toplantılara katılamıyorum. Ancak düzenleyen profesör, öğrencim idi.

i. XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu: 21-23 Ekim 2020. **Ankara** Toplantıyı düzenleyen kurum, Gazi Üniversitesi'dir.

Not: Artık bu toplantılara katılamıyorum

J. YURT DIŞINDA YAPILAN BAZI TOPLANTILAR

Ülkemizin dışında düzenlenen çeşitli bilimsel toplantılarda dilimiz ya tek konu olarak ele alınmakta veya kardeş konularla birlikte değerlendirilmektedir. Bu toplantıların en eskileri 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'daki doğu bilimciler / müsteşrikler / orientalistlerin düzenledikleridir. Mesela, bu bildirilerin en eskilerinden biri, İtalyan bilgini Luigi Bonelli'nin 1902'de Floransa'da toplanan 12. kongrede sunduğu bildirisidir. Son yıllarda özellikle Almanya'daki Türkoloji merkezlerinde Türk Dili ile ilgili çeşitli toplantılar düzenlenmektedir. Yurt dışındaki

toplantıların çoğunluğu Türkistan'da, Kafkaslarda ve Balkanlarda gerçekleşmektedir.

BAKÜ KURULTAYI

Bakü'de ilk defa toplanan bilimsel kurultay, toplantının 80.yılında, Ankara'da ve Bakü'de iki yeni toplantı ile gündeme taşınmıştır.

a. 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, Bakü, 26 Şubat-06 Mart 1926. Bu toplantının tutanakları Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır: Ankara 2008.

KKTC

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde çeşitli toplantılar düzenlenmiştir. Bunlardan biri, yukarıda anılan, 09-11 Aralık 2009 tarihleri arasında Lefkoşa'da toplanan II. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu idi.

Toplantıyı, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanlığı düzenlemişti. Biz bu toplantıların ilk üçüne katılmamıştık

a. Çeşitli Türk Toplumları Arasında Dil ve Kültür Bağı Sempozyumu, Lefkoşa 05-06 Ekim 1990.

Bildiriler: Basılmamıştır.

Bizim Konuşmamız: Kıbrıs Türk Folklorunun Türk Dünyası İçindeki Yeri, *Yeni Kıbrıs*, 7 (10), Aralık 1990, 30-33.

ayr. bk. * *Türk Kültürü*, 30 (347), Mart 1992, 129-136.

** *Birlik* (Üsküp), 17 Eylül 1992, 4279, 13 ve 19 Eylül 1992, 4280, 13.

Not. Toplantıyı Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP) düzenlemiştir.

Not. Hakkındaki bir tanıtımımız için bk. Çeşitli Türk Toplumları Arasında Dil ve Kültür Bağı Sempozyumu Lefkoşa'da Yapıldı, *Türk Kültürü*, 28 (332), Aralık 1990, 759-763.

PIAC/DAMAK Konferansları Permanent International Altaistic Conference.

Altaistler tarafından 1955 yılında kurulan birlik, ilki 1958 yılında Mainz'de olmak üzere her yıl ayrı bir ülkede toplantı düzenlemektedir. Bu toplantılardan dördü de ülkemizde düzenlenmiş ve sunulan bildirilerden ilk iki yıla ait olanları kitap bütünlüğü içinde sunulmuştur.

a. 16. Toplantı: XVI. Milletler Arası Altaistik Kongresi, 21-26.X.1973 Ankara.

Basımı: XVI. Milletler Arası Altaistik Kongresi (21-26.X.1973 Ankara), Bildirileri, Ankara 1979.

Toplantı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından düzenlenmiştir. Bildiriler Enstitü tarafından yayımlanmıştır

Bizim Konuşmamız: Doğu Anadolu Masallarında Devlet Fikri, 241-245.

ayr. bk. *Millî Kültür*, 1 (11). Kasım 1977, 69-70.

b. 46. Toplantı, 46. Sürekli Uluslar Arası Altaistik Kongresi / PIAC. 22-27..2002. Ankara.

Basımı: -

Toplantı Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiştir.

Bizim Konuşmamız: Altı Yüz Yıllık Bir Konya Mahallesinde Günlük Hayat

c. 56. Toplantı, 11-13 Aralık 2009, Kocaeli Üniversitesi tarafından düzenlenen toplantının bildirileri henüz yayımlanmamıştır.

ç. 59. Toplantı, 26 Haziran - 01 Temmuz 2016, Ardahan. Ardahan Üniversitesi tarafından düzenlenen toplantının bildirileri daha sonra Kurum tarafından yayımlanmıştır.

Biz bu dört toplantının ilk ikisine ve yurt dışında düzenlenenlerden de üçüne (32, 33. 34) katıldık.

32. Toplantı: Oslo 1989, 32. PIAC (Permanent International Altaistic Conference / Daimî Milletlerarası Altaistik Konferansı), Oslo 1989.

Basımı:Altaica Osloensia / Proceedings from the 32th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference , Oslo 12-16 Haziran 1989, ed. Bernt Brendemmoen, Oslo 1990.

Bizim Konuşmamız: “Türkiye’de Mahallî Fıkra Tipleri”, *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Konya 1992, 27-41 ve “Anadolu’da Mahallî Fıkra Tipleri” adıyla, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7, 1991-1992, İstanbul 1993, 1-12.

33. Toplantı: Budapeşte 1990, 33. PIAC (Permanent International Altaistic Conference / Daimî Milletlerarası Altaistik Konferansı), Budapeşte 1990.

Basımı: Altaic Religious Beliefs and Practices, Budapeşte 1992, ed. Alice Sarkozy , vb.

Bizim Konuşmamız: From Belief to Legend: Two Gravestones in the Kumuks and Two Statues in Anatolian Turkey / İnanıştan Efsaneye: Kumuklarda İki Mezar Taşı ve Anadolu Türklerinde İki Heykel.

34. Toplantı: Berlin 1991. Conference / 34 th Meeting . Berlin 21-26 July 1991.

Basımı: Altaica Berolinensia / The Concept of Sovereignty in the Altaic World /Permanent International Altaistic Conference / 34 th Meeting Berlin 21-26 July 1991, Wiesbaden 1993. 209-213

Bizim Konuşmamız: From Tale to Fact: On the Concept of Sovereignty in Altaic Communities. Berlin 1992, Türkçesi: Masaldan Gerçeğe: Altay Topluluklarında Hâkimiyet Kavramı Üzerine (Özbek, Türkmen, Uygur, Azeri ve Türkiye Türklerinde, 209-213.

* *.Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, Konya 1991 (Basım 1993),1-6.

** *Masal Araştırmaları*, Ankara 1999, 152-158.

KOSOVA

5.Uluslararası Güney-Doğu Avrupa Türkolojisi Sempozyumu, 12-16 Nisan 2011 Prizren/Kosova.

Bizim Bildirimiz: İki ‘101 Nasreddin Hoca Fıkrası’ Kitabı Üzerine Düşünceler.

Basımı: *Nasreddin Hoca Üzerine Yazılar*, Konya 2013, 167-173.

Not: Bildiri gönderilmiş ancak gidilemediği için sunulamamıştır.

SARAYBOSNA

II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, 23-25 Mayıs 2014

Basımı: II. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Kitabı 23-25 Mayıs 2014,

International Burch University'nin Eğitim Fakültesi'nce düzenlenmiştir.

ÜNİVERSİTELİ GENÇLERİN TÜRK DİLİ TOPLANTILARI

Karaman ilimizde kurulmuş olan genç Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesinin öğrencileri 2010 yılında güzel bir çalışmanın içine girdiler.

a. 1. Uluslararası Türkçe Konuşan Öğrenciler Kongresi, 12-14 Mayıs 2011, Karaman.

b. 2. Uluslararası Türkçe Konuşan Öğrenciler Kongresi, 10-12 Mayıs 2013, Karaman

Yukarıda, sempozyumumuza dinleyici olarak katılanların daha çok ilgisini çekeceğini umduğumuz bazı toplantılar kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır. Elbette toplantıların sayısı çok daha fazladır. Meraklıların öbür toplantılar hakkında da yeterli bilgilere ulaşacağına inanıyoruz.

Ancak bir bölümünü hazırlayabildiğimiz bu toplantılar gelecekte de devam edecektir. Önemli olan sadece devam etmesi ve konu zenginliğine kavuşması değil, aynı zamanda kaliteyi de koruyabilmesidir. Bize göre son yıllarda gerçekleştirilen bazı toplantılar, âdeta akademik yükselmeler için puan toplama yerleri hâline getirilmiştir. Bildirilerin kalitesinin yanında sunum süresi ve tartışmanın yapılması da düşündürücüdür. Son Türk Dil Kurultayı için Türk Dil Kurumuna başvuran 600'e yakın araştırmacının sadece 200 kadarının kabul edilmesi de bu açıdan değerlendirilmelidir. Genel Ağ yöntemiyle yapılan duyurular da herkes tarafından zamanında duyulamamaktadır! En azından alanın önde gelen bilgileri özel olarak çağrılmalı ve gençlerle buluşturulmalıdır.

Bu arada bazı üniversitelerimizin, 'Bu yıl şu kadar öğretim elemanımızı yurt dışına toplantıya gönderdik.' türü öğünmeleri de üzerinde durulması gereken bir konudur. Kendi üniversitesinde bile bildiri sunmayan bir gencin, üstelik dilini de bilmediği bir ülkeye gitmesi acaba sadece sayıyı artırmak ve gence turistik gezi sağlamak olmasın! Onun için bildiri sunacak olan kişilerin belirlenmesinde yeni yöntemlerin geliştirilmesi gerekecektir. Sekiz on dakikaya sıkıştırılan bildirilerden dinleyicilerin nasıl bir yarar elde edecekleri de düşünülmelidir. 1973 yılından yani kırk yedi beri bu toplantılar katılan bir emekli öğretim üyesi olarak bu uyarılarda bulunmamız kimliğimizin bir gereği olarak kabul edilmelidir.

KAYNAKLAR

Bazı Genel Ağ kanalları.

Özel arşivimiz.

Nail Tan (hzl.), *Kuruluşunun 70. Yıldönümünde Türk Dil Kurumu*, Ankara 2001.

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK DİL KURUMU YAYINLARI : 655

**ULUSLARARASI TÜRK DİLİ
KONGRESİ
1988**

(26 Eylül 1988 - 3 Ekim 1988)

ANKARA, 1996

TÜRK DİL KURUMU

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

**II. ULUSLARARASI
TÜRKİYE TÜRKÇESİ
AĞIZ ARAŞTIRMALARI
ÇALIŞTAYI**

21-23 MAYIS 2009

PROGRAM

**Dr. ERDAL İLTER'İN ERMENİLİK
KONUSUNDAKİ ÇALIŞMALARI**

**DR. ERDAL ILTER'S STUDIES
ON ARMENIANNES**

**ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКТОРА ЭРДАЛА ИЛЬТЕРА ПО
ВОПРОСАМ АРМЯНСТВА**

Dr. Yaşar KALAFAT*

ÖZ

Erdal İlter, araştırma-inceleme, azınlıklar ve etnik gruplar ve değişik kategorilerde eserler yazmış bir yazar ve araştırmacıdır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Kürsüsünden 1967-1968 öğretim yılında mezun olmuştur. Ermenilik konusundaki yüksek lisansını ve doktorasını Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde tamamlamıştır.

Başlıca kitapları “Türk Ermeni İlişkileri Bibliyografyası”, “Türk Ermeni ve Rus Mezalimleri”, “Türkiye’de Sosyalist Ermenilerin Silahlanma Faaliyetleri ve Milli Mücadelede Ermeniler (1890-1923)” adlı önemli kitaplardır. Son kitap Turhan Kitapevi tarafından, diğer kitapları Atatürk Kültür Merkezi, Türk Tarih Kurumu gibi kurumlar tarafından basılmıştır.

Bu yazımızda, Dr. Erdal İlter’in Ermenilik konusundaki önemli kitapları ve makalelerinden söz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler : Ermenilik konusu, Dr. Erdal İlter, Bibliyografik çalışmalar, Türk-Ermeni İlişkileri.

ABSTRACT

Erdal İlter is a writer and researcher who has written works on research-analysis, minorities and ethnic groups and in different categories.

He graduated in History and Geography from the Department of History of the Faculty of Languages of the New Age Chair (Yeniçağ Kürsüsü) between the 1967-1968 academic year. He completed his master's and doctorate on Armenianness at Hacettepe University, Department of History.

His main books are “*Türk Ermeni İlişkileri Bibliyografyası (Turkish-Armenian Relations Bibliography)*”, “*Türk Ermeni ve Rus Mezalimleri (Turkish Armenian and Russian Atrocities)*”, “*Türkiye’de Sosyalist Ermenilerin Silahlanma*

* Halkbilimi Araştırmaları Kültür ve Strateji Merkezi Başkanı. Ankara/TÜRKİYE
(yasarkalafa@gmail.com)

Faaliyetleri ve Milli Mücadelede Ermeniler (1890-1923) [Armament Activities of Socialist Armenians in Turkey and Armenians in the National Struggle (1890-1923)]”. The last book was published by Turhan Kitapevi, other books were published by institutions such as Atatürk Cultural Center (Atatürk Kültür Merkezi) and Turkish Historical Society (Türk Tarih Kurumu).

In this article, Dr. Erdal İlter's important books and articles on Armenianness are mentioned.

Key Words: Armenian issue, Dr. Erdal İlter, Bibliographic studies, Turkish-Armenian Relations.

Erdal hoca için “Hocam Erdal İlter” diye de yazıma başlık atabilirdim. O sadece benim değil hemen hemen her seviyede meslektaşımızın hocası idi ve ona öyle hitap ederdik. Ben Erzurum’dan Ankara’daki ünitemize geldiğimde o başka bir ünitenin personeli idi. Beni Ankara’ya “eli kalem tutabilenlerden biri” olarak atan 12 Eylül hareketi 2 yıl kadar sonra da ikimizi aynı üniteye buluşturmuştu. İkimiz için de mutlu bir buluşma idi. Ben Anadolu’yu iç çalkantılar itibariyle yakından tanıyordum, o da Ardahan lisesinde eşleri Kadriye hoca hanımla birlikte bir süre çalışmış olmalarına ilaveten sadece tarih öğretmeni olarak değil Türk kültür tarihini bilhassa Cumhuriyet dönemini çok iyi bilen gelişmeleri yakından takip eden bir araştırmacı idi. Ben de onun gibi kitap hastası idim ama ben yüksek tahsilimi teknik alanda mühendis olarak almıştım, o sadece sıradan bir kültür tarihçisi değil Bahaeddin Ögel’in öğrencisi olabilmişti. Meslek hayatımızdaki tarih eğitimimizde Ögel hocaya ilaveten Çaycı, Çay, Kodaman, Özkan, Yediyıldız, Ocak, Yıldırım gibi alanının otoritesi hocalara talebe olmak kısmet oldu. Master eğitimi-mizi birlikte almıştık onun yurtdışı görevi döneminde ben doktora yapmıştım o yurt dışından dönüşünde yaptı. Bu kararı vermemizi biraz günün şartları yol açmakla birlikte, şahsen beni yüreklendiren rahmetli Erdal hocamız olmuştu. Meslek-te ilk mastır ve doktora yapan personellerdik. Kuruluşumuz bu alanda ilk defa bizi ödüllendirmiş başarımız örnek göstermiş taltif edilmiştik.

Bir taraftan akademik kariyer için koşturuyor diğer taraftan sempozyum türü etkinlikleri takibe çalışıyor, açık kapalı isimlerimizle makaleler de yazıyorduk. Entelcine yeni bir kapı aralanmıştı. Arkadaşım bu konularda doğal olarak deneyimli idi, kendisine çok şey borçluyum. Mekânı cennet olsun. Titiz çalışır, en ufak bir ayrıntıya önem verir ve bilgisini paylaşmaktan zevk alırdı. Onun bu özelliğine öğretmenlik deneyimi de eklenince Kuruluşun akademisinde alanında aranan bir hoca olmasını sağlamıştı. Son yıllarımıza doğru tanıma. A. Bilaloğlu, R. Albayrak

Hacaloğlu gibi arkadaşlarımız da eklenecekti. Aradan yıllar geçecek kuruluşun tarihi kitap olarak hazırlama onuru da ona nasip olacaktı. Nitekim Terörizm ve Ermeniler konusunda yazdığı eserleri hala ders kitabı olarak nadir araştırmacı yazarlardandır.

O'nun, "Türkmen Ülkesi (=Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri," isimli ünlü makalesinde dile getirilen gerçek tartışma konusu yapılmak istenmişti. Aradan 5-6 ay geçmişti. T. Koman Müsteşar olarak atanmıştı. Özel arşivinden getirdiği 3 tarihî haritanın makam koridorunda duvara asılması uygun görülmüştü. Fransızca ve Osmanlı Türkçesi ile basılmış bu haritalar Erdal İter'in makalesindeki gerçeği belgeliyordu.

ASAM'da birlikte çalışmamız çok kısa sürdü. Bizden sonra ASAM'a girmiş alanı ile ilgili üst seviyede bir konuma daha girerken gelmişti. Kısa süre sonra ayrılmaya karar vermesi bilhassa beni çok üzmüş kalması için onu ikna edememiştim.

Yıllar sonra o da ben de ASAM'dan ayrıldıktan sonra alanlarımızda araştırıp yazmaya devam ettik. O adeta benim için de zaman zaman araştırmalar yapar hangi yabancı yayında benim çalışmalarına atıf varsa beni haberdar ederdi. Bir gün Halil İncancık hocamızın benim Türkmen halk inançlarına dair bir tespitime yer verdiğine rastlamış, bana bu olayın ne derece önemli olduğunu coşku ile anlatmıştı.

Dr. Erdal İter, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Yeniçağ Kürsüsü mezunudur (1967-1968 öğretim yılı). Ermenilik konusundaki yüksek lisansını ve doktorasını Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamlamıştır.

1989-1992 yılları arasında, Bulgaristan'da Türkiye'nin Filibe Baş Konsolosluğu'nda Ataşe olarak görev yapmıştır. Bir dönem (2003'de), ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün Başkanlığını yapmış olup, "Ermeni Araştırmaları Dergisi" ile "Review of Armenian Studies"nin yazı kurullarında faaliyet yürütmüştür. Ermeni faaliyetleriyle ilgili çalışmalarıyla tanınmış olup, bu konuda, basılı birçok bilimsel kitabın ve makalenin sahibidir. Bu sebeple, Kâmuran Gürün ve Dr. Bilâl N. Şimşir ile birlikte, 2002 yılında "Ermeni Araştırmaları Onur Ödülü"ne lâyık görülmüştür.

Basılı kitapları arasında, "İçel'de Ermeni Faaliyetleri" (Ankara: Güven Matbaası, 1974);

"Ermeni Propagandasının Kaynakları" (Ankara: Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı, 1994);

"Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytûn İsyânları (1780-1915)" (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Genişletilmiş 2. Baskı, 1995);

"Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silâhlanma Faaliyetleri (1890-1923) (Ankara: Turhan Kitabevi, 2. Baskı, 2005);

"Büyük İhânet: Ermeni Kilisesi ve Terör-Tarihî Seyir-" (Ankara: Turhan Kitabevi, Genişletilmiş 3. Baskı, 2007) ;

"Armenian Church and Terrorism" (Ankara: KÖKSAV Yayınları, 1999);

"Ermeni ve Rus Mezâlimi (1914-1916) (Tanık İfadeleri)" (Ankara: KÖKSAV Yayınları, 2. Baskı,

1999) ve “Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası/Bibliography of Turco-Armenian Relations” (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Genişletilmiş 3. Baskı, 2004) sayılabilir.

Dr. Erdal İlder'in, Halil Kemal Türközü müstear adıyla hazırladığı kitapları ve makaleleri de bulunmaktadır. Bunlar arasında şunlar sayılabilir: “Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezâlimi” (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 3.Baskı, 1995); “Armenian Atrocity According to Ottoman and Russian Documents” (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1986);

“Türkmen Ülkesi (=Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri” (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985).

Türk İstihbarat Tarihi ile ilgili çalışmaları da bulunan Dr. Erdal İlder'in bu konudaki en önemli çalışması, “Millî İstihbarat Teşkilâtı Tarihçesi: Millî Emniyet Hizmetleri Riyâseti (M.E.H./MAH) (1927/1965)” (Ankara: Millî İstihbarat Teşkilâtı Müsteşarlığı, 2002) adlı kitabıdır.

2017'de eşi Kadriye İlder'i kaybeden Dr. Erdal İlder, bir yıl sonra, 2018 yılında hayata gözlerini yummuştur. Dr. Erdal İlder'in şahsi kütüphanesi evlatları tarafından Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Türkçe ve İngilizce eserlerle birlikte Fransızca, Almanca, İtalyanca, Arapça, Farsça, Latince, Osmanlıca ve diğer dillerdeki eserleri de içeren kütüphane (13.205 eser), Ermeni Meselesi ile ilgili bir çok kaynağın yanısıra tarih, coğrafya, dil bilimleri, felsefe gibi sosyal bilim alanlarında da eserler barındırmaktadır.

Dr. Erdal İlder'in Ermenilik Konusundaki Kitap ve Makale Çalışmaları

1. İlder, Erdal, İçel'de Ermeni Faaliyetleri [Armenian Activities in İçel], Güven Matbaası, Ankara 1974, 96 s.

2. _____ (H. K. Türközü)(Haz.), Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezâlimi [Armenian Atrocity According to Ottoman and Russian Documents], 1. Baskı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982, XII+115 s.

3. _____ (H. K. Türközü)(Haz.), Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezâlimi [Armenian Atrocity According to Ottoman and Russian Documents], 2. Baskı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983, XII+115 s.

4. _____ (H. K. Türközü)(Haz.), Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezâlimi [Armenian Atrocity According to Ottoman and Russian Documents], 2. Baskı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 3. Baskı, Ankara 1995, XII+115 s.

5. _____ (H. K. Türközü), Türkmen Ülkesi (=Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri [The Title of Turkomania=Eastern Anatolia, and the Influence of Imperialism], Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985, VI+50 s.

6. _____ (H.K. Türközü), Ermeni Terörizmi [Armenian Terrorism], Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1985, 16 s.

7. _____ (H. K. Türközü), Armenian Atrocity According to Ottoman and Russian Documents [Osmanlı ve Sovyet Belgeleriyle Ermeni Mezâlimi], Institute for to Study of Turkish Culture Publication, Ankara 1986, IX+93 s.

8. _____, Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytûn İsyânları (1780-1880)

[The Perspective of the Armenian Question and the Zeitoun Rebellions, 1780-1880], 1. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, 168 s.

9. _____, Ermeni Meselesi'nin Perspektifi ve Zeytûn İsyânları (1780-1915) [The Perspective of the Armenian Question and the Zeytûn Rebellions, 1780-1915], Genişletilmiş 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1995, 247 s.

10. _____, Ermeni Propagandasının Kaynakları [Sources on Armenian Propaganda], Kamu Hizmetleri Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara 1994, 107 s.

11. _____, Türkiye'de Sosyalist Ermeniler ve Silâhlanma Faaliyetleri (1890-1923) [Socialist Armenians of Turkey and the Armament Activities (1890-1923)], 1. Baskı, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995, 216 s.

12. _____, Türkiye'de Sosyalist Ermeniler'in Silâhlanma Faaliyetleri ve Millî Mücadele'de Ermeniler (1890-1923), Yeniden gözden geçirilmiş ve ilâveli 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2005, XII +242 s.

13. _____, Ermeni Kilisesi ve Terör [Armenian Church and Terrorism], A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1996, 176 s.

14. _____, Ermeni Kilisesi ve Terör [Armenian Church and Terrorism], 2.Baskı, KÖKSAV Yayınları, Ankara 1999, 170 s.

15. _____, Armenian Church and Terrorism [Ermeni Kilisesi ve Terör], KÖK Social and Strategical Research Foundation, Ankara 1999, 167 s.

16. _____ (Yay. Haz.), Ermeni ve Rus Mezâlimi (1914-1916) (Tanık İfadeleri) [Armenian and Russian Oppressions (1914-1916) (Testimonies of Witnesses)], 1. Baskı, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1996, 199 s.

17. _____ (Yay. Haz.), Ermeni ve Rus Mezâlimi (1914-1916) (Tanık İfadeleri) [Armenian and Russian Oppressions (1914-1916) (Testimonies of Witnesses)], 2. Baskı: KÖKSAV Yayınları, Ankara 1999, 199 s.

18. _____, Armenian and Russian Oppressions (1914-1916) (Testimonies of Witnesses) [Ermeni ve Rus Mezâlimi (1914-1916) (Tanık İfadeleri)], KÖK Series of Social and Strategical Researches, Ankara 1999, 203 s.

19. _____, Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası [Bibliography of Turco-Armenian Relations], 1. Baskı, A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1997, 300 s.

20. _____, Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası [Bibliography of Turco-Armenian Relations], Genişletilmiş 2. Baskı: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2001, 421 s.

21. _____, Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası / Bibliography of Turco-Armenian Relations, Genişletilmiş 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, XXXIII+342 s.

1. İlter, Erdal, “Ardahan’ın Düşman İşgalinden Kurtuluşunun 52. Yıl Dönümü,” [52nd Anniversary of Ardahan Liberation from Enemy Occupation] Türk Kültürü, Sayı: 123 (Ocak 1973), s. 1-9.

2. _____ (H. K. Türközü), “Ermeni Yurdu Hikâyesi ve Ermeni İddialarının Çürüklüğü,” [Story of Armenian Fatherland and the Unsoundness of Armenian Allegations] Türk Kültürü, Sayı: 223-224 (Kasım-Aralık 1981, s. 66-75.

3. _____(H. K. Türközü), “Türkmen Ülkesi (=Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizmin Etkileri,” [The Title of Turkomenia=Eastern Anatolia and the Influences of Imperialism] Türk Dünyası Araştırmaları [Turkish World Studies], Sayı: 21 (1982), s. 217-230.

4. _____(H. K. Türközü), “Ermeni Terörünün Düşündürdükleri,” [Thoughts Provoked by the Armenian Terror] Türk Kültürü, Sayı: 227 (Mart 1982), s. 295-302.

5. _____(H. K. Türközü), “Türkiye’de Sosyalist Ermeniler’in Faaliyetleri ve Gerçekler (1890-1918),” [The Activities of Socialist Armenians in Turkey and the Realities, 1890-1918] Türk Dünyası Araştırmaları [Turkish World Studies], Sayı: 25 (Ağustos 1983), s. 77-108.

6. _____(H. K. Türközü), “Ermeniler, Masum Kuzu Değillerdir!,” [Armenians, They are not Innocent] Yıllarboyu Tarih, Sayı: 8 (Ağustos 1983), s.14-15.

7. _____(H. K. Türközü), “Dünkü ve Bugünkü Ermeni Terörizmi ve Düşündürdükleri,” [The Past and Present of Armenian Terrorism, Some Viewpoints and Thoughts] Türk Dünyası Araştırmaları [Turkish World Studies], Sayı: 36 (Haziran 1985), s. 159-172.

8. _____(H. K. Türközü), “Taşnak Partisi’nin 8nci Kongresi,” [The 8th Congress of Dashnak Party] Belgelerle Türk Tarihi Dergisi [Documentary Magazine of Turkish History], Sayı: 12 (Şubat 1986), s.68-73.

9. _____(H. K. Türközü), “A Reflection on Armenian Terrorism,” [Ermeni Terörizmi Üzerine Bir Yansıma] The Eastern Question: Imperialism and The Armenian Community [Doğu Sorunu: Emperyalizm ve Ermeni Toplumu], Ankara 1987, s. 13-22.

10. _____(H. K. Türközü), “XVI’ncı Yüzyılda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Eyâletlerinde Hıristiyan Tebaaya Tanınan Haklar,” [The Rights Given to Christian Subjects in Eastern and Southeastern Provinces in the 16th Century] Belgelerle Türk Tarihi Dergisi [Documentary Magazine of Turkish History], Sayı: 23 (Ocak 1987), s. 35-39.

11. _____, “Millî Mücadele’de Doğu Lejyonu (Légion d’Orient)’nun Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu,” [The Function of the French Orient Legion in the Occupation Zone during the National Struggle] Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi [Ankara University Institute of the History of Turkish Reforms Periodical], Sayı: 3 (Mayıs 1989), s. 419-436.

12. _____, “Ramgavar Partisi Tarafından II. Meşrutiyet (1908) Meclis-iMebûsânî’na Sunulan Beyânnâme ve Program,” [Manifesto and Program Presented To the Ottoman Parliament by the Ramgavar Party During the Second

Constitutional Era-1908] Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi [Ankara University Review of Centre for Research Studies in Ottoman History], Sayı: 4 (1993), s. 517-556.

13. _____, “Ermeniliğin Siyasî Mesele Haline Dönüştürülmesinde Kilise’nin Rolü,” [The Role of the Church in the Alteration of Armenism into a Political Issue] Avrasya Dosyası [Eurasian Dossier], Cilt: 2, Sayı: 4 (Sonbahar 1995-1996), s. 146-164.

14. _____, “Ermeni Meselesi’nin Doğuşunda ve Gelişmesinde İngiltere’nin Rolü,” [England’s Role in the Occurrence and Development of the Armenian Question] Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi [Ankara University Review of Centre for Research Studies in Ottoman History], Sayı: 6 (1995), s. 155-171.

15. _____, “Fransa’nın Suriye’yi İşgaline Dair Yayınlanmış Bir Risâle,” [A Treatise Published by France on the Syrian Conquest] Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi [Ankara University Institute of the History of Turkish Reforms Periodical], Sayı: 17 (Ocak 1996), s. 61-81.

16. _____, “Taşnak Partisi’nin Ermeni İsyancıları’ndaki Rolü (1892-1914),” [The Role of the Dashnak Party in Armenian Revolts (1892-1914)] 21. Yüzyıla Giderken Tarihe Dostça Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu [An Amiable View of History Prior to the 21st Century: International Symposium on Turco-Armenian Relations], Ankara 2000, s. 85-104

17. _____, “Ermeni Kilisesi ve Terör,” [The Armenian Church and Terrorism] Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı [Yeni Türkiye: Armenian Question Special Issue], II, Sayı: 38 (Mart-Nisan 2001), s. 854-893.

18. _____, “Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası,” Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı [Yeni Türkiye: Armenian Question Special Issue], II, Sayı: 38 (Mart-Nisan 2001), s. 1123-1189.

19. _____, “Lübnan’da Ermeni Diasporası,” (The Armenian Diaspora in Lebanon) Ermeni Araştırmaları [Armenian Studies], Avrasya Bir Vakfı Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, Sayı: 3 (Eylül-Ekim-Kasım), Ankara 2001, s. 119-130.

20. _____, “Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Bazı Ermeni İddiaları Üzerine,” Ermeni Araştırmaları, Sayı: 6 (Yaz 2002), s. 24-34.

21. _____, “Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Türk-Ermeni İlişkileri Konusunda Tespitler,” İdris Bal-Mustafa Çufalı (Ed.), Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri, Nobel Yayın Dağıtım Ltd. Şti., Ankara 2003, s. 3-10.

22. _____, “Ermeni Kilisesi ve Terör,” Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim: Özel Sayı: Tarihten Bir Kesit, Sayı: 38 (Nisan 2003), s. 75-89.

23. _____, “Mütareke ve Millî Mücadele Dönemi (1919-1922)’nde Mersin ve Tarsus’ta Ermeni Mezalimi,” Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim: Özel Sayı: Tarihten Bir Kesit, Sayı: 38 (Nisan 2003), s. 90-94.

24. _____, “Ermeniler’in Tehciri ve Türkler’in Göçü,” Ermeni Araştırmaları, Sayı: 9 (Bahar 2003), s. 30-40.

25. _____, “Geçmişten Günümüze Ermeni Psikolojik Harekât Stratejileri,” 21.Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiđi: Muzaffer Özdađ’ a Armağan, II. Cilt, der., Ümit Özdađ, Yaşar Kalafat, Mehmet Seyfettin Erol, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s. 287-293.

26. _____, “Ermeni İstekleri Karşısında Millî Teşekküllerin Tutumu (1919-1922),” Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Sayı: 27-28 (Mayıs-Kasım 2001), Ankara 2004, s. 299-319.

27. _____, “Ermenistan İddialarından Vazgeçmezse Türkiye-Ermenistan İlişkileri Normalleşmez,” 2023, Sayı: 48 (15 Nisan 2005), s. 28-33.

28. _____, “Doğu Anadolu’daki Ermeniler’in ve Diğer Gayr-i Müslimler’in Devlet Himayesine Alınmaları (XVI. Yüzyıl),” Ermeni Araştırmaları, Sayı: 18 (Yaz 2005), s. 74-88

Dr.Erdal İlter Türkiyenin sayılı ihtisas kitaplıklarından birisi olan kütüphanesini ODTÜ armağan etmiştir.

TOPLUMSAL İŞLEVLERİ AÇISINDAN ANADOLU EFSANELERİNİN DİĞER TÜRK YURLARI EFSANELERİYLE MUKAYESESİ

THE COMPARISON OF ANATOLIAN LEGENDS WITH OTHER TURKISH HOME LEGENDS IN TERMS OF THEIR SOCIAL FUNCTIONS

СРАВНЕНИЕ АНАТОЛИЙСКИХ ЛЕГЕНД С ЛЕГЕНДАМИ ДРУГИХ ТЮРКСКИХ НАРОДОВ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИХ СОЦИАЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ

Dr. Mehmet YARDIMCI*

ÖZ

Efsaneler, kültürlerin tapu senetleri olan halk yaratmalarıdır. Efsaneler, bir doğa olayının, bir varlığın meydana gelişinin, doğa elemanlarından birinde olan bir değişikliğin, doğaüstü özellikleri olan kişilerin halk hafızasında ve hayalinde yaşayan biçimiyle, belli bir yere veya olaya bağlanarak olağanüstü olaylarla süslenip anlatılan hikâyelere denir.

Bu anlatılar bütün Türk yurtlarında benzerlikler gösterir. Bu benzerlikler; içerik, sınıflandırma ve motif yapılarında görülmektedir. Efsaneler dinî içerikli ise menkıbe denilmektedir.

Yazıda efsanelerin; gelenek-görenek oluşturulması, toplumlara yön vermesi, oluştuklara yere anlam vermesi, koruyucu ve iyileştirici fonksiyonları anlatılmaktadır. Efsane ve menkıbelerin; çevreye, coğrafyaya ve topluluklara göre Türk toplulukları arasında benzerliklerine değinilmektedir. Bu yazıda özellikle Anadolu efsaneleri ile Azerbaycan efsanelerinin karşılaştırılması yapılmaktadır. Anadolu'dan genellikle Afyonkarahisar, Muğla, Sivas, Erzurum, Tokat gibi illerin efsanelerinden örnekler seçilerek mukayeseler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, menkıbe, Anadolu, Türk yurtları, efsanelerin toplumsal işlevleri.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Em.Öğretim Üyesi. İzmir/TÜRKİYE
(zileli.yardimci@gmail.com)

ABSTRACT

Myths are folk creations that are title deeds of cultures. Legends are stories about a natural event, the occurrence of an entity, a change in one of the elements of nature, people with supernatural features, living in the public memory and imagination, and adorned with extraordinary events by being attached to a certain place or event.

These narratives show similarities in all Turkish homelands. These similarities are seen in content, classification and motif structures. If the legends have a religious content, they are called menkıbe (epic).

In the article, it is explained that the legends create tradition, give direction to societies, give meaning to the places where they are formed, and their protective and healing functions. The similarities of legends and menkıbes (epics) among Turkish communities according to environment, geography and communities are mentioned. In this article, especially Anatolian legends and Azerbaijan legends are compared. Comparisons were made by choosing examples from the legends of Anatolian provinces such as Afyonkarahisar, Muğla, Sivas, Erzurum and Tokat.

Key Words: Legend, menkıbe (epic), Anatolia, Turkish homelands, social functions of legends.

Kültürümüzün tapu sanatları gibi halk yaratmaları olan efsanelerimize baktığımızda karşımıza motiflerle süslü ilginç halk anlatımları çıkmaktadır.

Bir doğa olayının, bir varlığın meydana gelişinin, doğa elemanlarından birinde olan bir değişikliğin, doğaüstü özellikler gösteren kişilerin hayatlarının halk hafızasında ve hayalinde yaşayan biçimiyle, belli bir yere ya da bir olaya bağlanarak olağanüstü olaylarla süslenip anlatıldığı hikâyeler olarak tanımladığımız efsane kavramı, bütün Türk yurtlarında sınıflandırmalar, içerikler ve motif yapıları bakımından önemli benzerlikler göstermektedir.¹ Efsaneler aslında birer inanç meselesidir. Kuşun çıkardığı sesin bir olaya bağlanması, tepesindeki tüyün bir eşyanın izi olduğu düşüncesi, şekilli kayaların özellikle bir efsane konusu olarak Türk ülkelerinde anlatılması hep inanca dayalı yorumlardır.

İlginç örneklerini Anadolu ve diğer Türk yurtlarında gördüğümüz efsaneleri, Prof. Dr. Paul Magnarella'nın ve Wilyam Bascon'un *İşlev kuramı* ile Prof. Dr. Bilge Seyidoğlu'nun *Efsanenin toplumsal işlevi*'ni uyguladığımızda Anadolu ve Türk yurtları efsanelerinin yöresindeki gelenek ve inançları içerisinde taşıdığı kültür ve toplumda eğitim, topluma yön verme, gelenek ve görenek koyucu ve koruyucu olma gibi işlevlere sahip olduğu görülmektedir.

¹ Mehmet Yardımcı, Türk Halk Edebiyatında Anlatmaya Dayalı Türler, Ank. 2008, s.61

Bilindiği gibi Magneralla, *Tip ve sembolik analiz* yaklaşımını geliştirmiş, gelenekleri; hareketlerin, kimi davranışların uygarlık içinde kazanılmış kültürel, ruhsal ve sağlık gibi objelerin standart dizisini ortaya koymuştur. Magneralla da ruhsal işlev, kehanet işlevi, kurumsal işlev ve pratik (uygulama) olmak üzere dört işlev belirlemiştir.

Bascon da folklor ürünlerinin dört işlevi olduğunu belirtir.² Bunu yaparken folklorun diğer işlevlerini yadsımaz. Bascon'a göre folklor ürünlerinin *eğlendirme, eğitime, kültürün sürekliliğini sağlama* işlevi vardır. Bu işlev, eğitimle iç içedir. Kültüre katkıda bulunan kişilerin, durum, bilgi ve değerlerin gelecek nesillere aktarılması kültürün devamlılığını sağlar. Dördüncü işlev ise toplumun ve kişilerin kabul ettiği davranış kalıplarına uygun davranmayı ve bu yolla toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulmayı sağlayan *kaçış* denen işlevdir.

Efsanelerin, kutsallık ve yaptırım gücü yönleri ile diğer türlerden ayrıldığı bilinmektedir. Bu özellikler, efsanenin olduğu mekâna, efsanede yer alan kişilere ya da çeşitli nesnelere anlam yükler. Seyidoğlu da efsanelerin toplumsal işlevlerini dört maddede belirlemiştir.³ Bunlar:

a. *Gelenek ve görenek koyucu olmaları*: Efsanelerin olduğu yerlerde ritüel davranışlar gözlenmektedir. Bu yerler ziyaret edilirken etrafında üç ya da yedi kere dönmek ya da götürülen bir taşın tekrar getirilmesi gibi çeşitli kurallara uyulur.

b. *Topluma yön verme*: Hasta ve yoksulların korunması gerektiğini belirterek insanları iyilik yapmaya ve yardımlaşmaya teşvik eder. İnsan davranışlarını belirler.

c. *Oluştukları yere Anlam kazandırma*: Efsaneler, oldukları yere anlam kazandırarak bu yerlere farklı bakılmasını sağlar.

ç. *Koruyucu ve sağaltıcı işlevi*: Belirli bir mekân etrafında oluşmuş efsanelerin, hem oldukları mekân hem de onlara inananları koruyucu fonksiyonları vardır.

Efsanelerde en önemli motiflerden olan şekil değiştirme, efsane kahramanının herhangi bir hayvana ya da herhangi bir tabiat varlığına dönüşmesi şeklinde gerçekleşir.

Taş kesilme efsanelerinde değişim olgusu, başkasının hakkını yeme, nimete saygısızlıkta bulunma, iftira atmak gibi kötü olaylar karşısında Allah'ın doğrudan bu olayı yapanı cezalandırması ya da kötü olaya maruz kalan kişinin bu kötü olaydan korunmak için ah edip Allah'a yalvarması ve Allah'ın duaları kabul etmesiyle tüm âleme ibret olsun diye taş kesilmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Bu efsanelerde topluma yön verme ile ders verici ve caydırıcı özellik ön plana çıkmaktadır.

Malatya, Bahçekapı kasabasının Aslantepe denilen yerde gelin alayını andıran kayalar vardır. Çevre halkının *Gelincik Kayaları* dediği bir taş yığını üzerine anlatılan efsaneye göre:

Bir zamanlar Malatya Aslantepe'de kızıyla birlikte yaşayan fakir bir kadın varmış. Kız ise güzelliği dillere destan melek gibi bir şeymiş. Efsaneye göre civar-

² Özkul Çobanoğlu, Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, Ank. 1999, s. 226

³ Bilge Seyidoğlu, Erzurum Efsaneleri Üzerine Bir İnceleme, Ank. 1985, s.198

da yaşayan kralın oğlu onun güzelliğini duyar ve âşık olur. Babasını da kandırarak kızı istemeye elçi gönderirler.

Kızı istemeye gelenler kıza kabul edip etmeyeceğini sorarlar. Kız anasına sormadan ve kendisi giderse onun burada yalnız başına ne yapacağını düşünmeden “evet” der. Ananın hiç gönlü yoktur kızını göndermeye

Günlerce düğünler yapılır, şerbetler içilir ve nihayet kızı almaya bir alay gelir. Gelini alıp yola koyulurlar.

Bu gün kayaların bulunduğu yere gelince alay durur. Çünkü gelin annesinin evinde oklavasını unutmuştur. İki atlı süratle oklavayı almaya giderler.

Yaşlı ana artık dayanamaz ve: “Gelinliğimle, alayınla, askerlerinle, çeyizimle taş kesil” diye beddua eder. İçi yanmış ananın duası kabul olur. Hepsi birden taş kesilir.

Yine, Ulubey’de anlatılan:

O çevre köylerinden birinde bir adam oturmuş. Adamın da bir kızı varmış. İsteyen birine Allah’ın emriyle sözünü kesmiş. Gel zaman, git zaman derken düğün günü gelmiş. Oğlan evinden düğün alayı içinde gelenler atları üzerinde gelinin hazırlanmasını beklemişler.

Kız gelinliğini giymiş, gitmeye hazırlanırken, bir taraftan eşyalarını toplayıp bir taraftan da kaşla göz arasında evde ne var ne yok çeyiz sandıklarına doldurmuş. Ev tamtakır olmuş. Ocaktaki son eşya sacayağını da alıp sandığa koyarken babası dayanamamış, kızının evde ne yatacak, ne yiyecek, ne giyecek hiçbir şey bırakmadığını görünce:

Kızım Allah seni yolda giderken taş etsin demiş.

Düğün alayı, gelin ve gelin alıcı kadınların yümü taş kesilmişler.

biçimindeki Gelin Kayaları efsanesi benzer içerikli efsanelerdendir. Aynı içeriğe sahip Sivas Kangal’da anlatılan:

Düğün alayı bir köyden diğer köye giderken, gelin, anasının evinde süpürgesini unuttur. Geri dönüp süpürgesini isteyince annesi beddua eder.

-Bir süpürge için geri dönülür mü? Süpürge dediğin kaç para eder... hepiniz yarı yolda taş kesilesiniz!.. der. Düğün alayı da taş kesilir.⁴ biçimindeki oluştukları yere Anlam kazandırma ve Topluma yön verme ilkelerini anımsatan efsanelerin benzerleri Muğla’da anlatılan Gelin Taşı⁵ efsanesidir.

Benzer değişim olgusunu taşıyan ve oluştuğu yere anlam kazandıran bir efsane de Kazak Türkleri arasında anlatılan:

Bir zamanlar zengin bir kralın çok güzel bir kızı vardır. Kız büyüyüp de evlenme çağına gelince talipleri çoğalır. Kral kızının da uygun gördüğü bir talibe kızını verir.

Düğün hazırlıklarına başlanır. Kral biricik kızı için gece gündüz demeden çalışır ve kızının her şeyini altından yaptırır.

Gelinim kervanı özene bezene hazırlanır ve sıra kızı uğurlamaya gelir. Kız tam evden çıkacakken köpeğinin mama kabının altından değil de gümüşten yapıldığını görünce içerler ve babasına sitem eder.

⁴ Kutlu Özen, Sivas Efsaneleri, Sivas, 2001, s. 156

⁵ Mehmet Naci Önal, Muğla Efsaneleri, Muğla.2005, s. 159,

Kızının kanaatsizliği karşısında babası dayanamaz ve kızına beddua eder. Kızı ve tüm kervan oracıkta taşta dönüşür. Bu taş kervana yöre halkı Kelinşek Dağ yani Gelincik Dağı ismini vermiştir. biçimindeki efsanedir.

Taş kesilme motifinin ilginç bir örneği olarak gördüğümüz bu efsaneler de toplumsal işlev açısından William Bascon'un eğitim, Magnarella'nın uygulama işlevi, Bilge Seyidoğlu'nun da Topluma yön verme ve oluştuğu yere anlam kazandırma işlevlerini içermektedir.

Efsanelerde şekil değiştirme; cezalandırma, beddua, keramet ve utanma gibi birkaç değişik sebeple olmaktadır.

Bu halk anlatıları, beddua motifiyle taşta dönüşme, şekil değiştirme olgusunun diğer Türk yurtlarında da benzer biçimlerde anlatıldığını sergilemektedir.

İnsanın taş kesilmeyeceğini, çocuğun kuş olup uçamayacağını, kadının ya da kötü niyetli bir kimsenin taş kesilmeyeceğini biliriz ama olay zinciri içinde güzelce yoğrulmuş sunulan hoş anlatımlara inanmaya kendimizi sanki zorunlu hissederiz. Bizim için olanaksız gibi görülen işler efsane dünyası için son derece doğaldır.

İşte Azerbaycan'da anlatılan Cavanşir Galası Efsanesi ile Anadolu'da Zile'de anlatılan Şeyh Ahmet Efsanesi bizi inandıran, aslında halkı eğitmek için oluşturulmuş anlatımlardır. Azerbaycan'da;

“Azerbaycan halğının gehreman oğlu Cavanşir'in adını taşıyan gala, İsmayyllı rayonundadır. Galanın heyetinde heç yanda tapılmayan nâdir güller ve ağaçları bitir.

Rivayet edirlir ki, Cavanşir'in kızları ağaç, gül ve çiçek dipçeklerini heyete -açık havaya- çıkarırlarmış. Onlar gülleri götürüp eve getirmek isteyende birden atalarının ölüm haberini eşidirler.

Dipçekler ellerinden düşüp sınır; güller, çiçekler, bezek ağaçları yere dağılır.

Deyirler, Cavanşir galasının heyetinde biten nâdir bezek ağaçları ve gül-çiçekler gehremanın kızlarından galmış yadigârlardır.⁶ biçimindeki efsanede, doğa güzelliğinin bozulmaması için Cavanşir Galası'ndaki nadir çiçeklerin koparılması, güzel ağaçların kırılmaması, bir dal parçası bile olsa ağaçların başka amaçlarla yerinden taşınmaması, tepedeki yeşilliğin korunması amaç edinilmiş, çiçek koparanın ya da bir ağaç parçası götürenin yakınlarından birinin ölüm haberini alacağı biçiminde bir korku fikri ortaya atılmış, bir iki olayla da bağlantı kurularak halk üzerinde psikolojik bir baskı yaratılıp güzel çiçeklerin, nadir ağaçların korunması sağlanmıştır. Anadolu'da da buna benzer pek çok efsane anlatılmaktadır.

Zile'de anlatılan Şeyh Ahmet Tepesi Efsanesi aynı motifi taşıyan ilginç efsanelerdendir.

“Zile'nin sekiz km. kuzey batısında Kepez Köyü üzerinde Şeyh Ahmet Yatırı bulunmaktadır. Bugün Zile'nin her tarafındaki orman kesilip yok edildiği halde yatrın bulunduğu çevre sık ormanlarla kaplı, yemyeşil bir tepe görünümündedir.

⁶ Prof. Dr. Maarife Hacıyeva, Prof. Dr. Celal Tarakçı, Şahin Köktürk, Azerbaycan Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Samsun, 1995, s. 66-67

*Buraya ziyarete gelen, kurban kesip, yiyip içen halk, buradan bir çiçek ya da bir dal parçası götürürse gece riyasında korkutulacağına, eğer götürdüklerin ertesi gün getirmezse ya kendisine bir fenalık geleceğine ya da yakınlarından birinin öleceğine inanılmaktadır.*⁷ Bu iki efsanede de amaç doğayı korumaktır. Yine, Afyon’da anlatılan:

*“ Baltalı Dede adındaki muhterem zat harp zamanında düşmanı tek başına baltasıyla doğradığı için adı Baltalı Dede kalmış. Bu türbenin çevresi korulukmuş. Çobanın biri bu koruluktan kendine değnek kesmiş. Gece rüyasında uzun boylu beyaz sarıklı bir Arap, çobanı yerden yere çarpmış, balta ile ellerini doğramış. Sabah uyanan çoban bir daha oradan dal kesmemiş.”*⁸ biçimindeki Baltalı Dede Efsanesi’nde doğayı koruma ön planda görülmektedir.

Halk kültüründe dini içerikli efsanelere menkıbe denilmektedir. Bu menkıbelerin tümü, oluştukları yere anlam kazandırarak bu yerlere farklı bakılmasını sağlamaktadır. Bascon’un *eğitme, kültürün sürekliliğini sağlama işlevi*; Magneral-la’nın *ruhsal işlev, kehanet işlevi ve pratik (uygulama) işlevi*; ve Bilge Seyidoğlu’nun *koruyucu olma, Topluma yön verme, Oluştukları yere Anlam kazandırma, Koruyucu ve sağaltıcı işlevini* yansıtmaktadır. Bu yerler ziyaret edilirken ritüel davranışlar gözlenmekte, örneğin, etrafında üç ya da yedi kere dönmek gibi çeşitli kurallara uyulmaktadır. Belirli bir mekân etrafında oluşmuş efsanelerin, hem oluştukları mekân hem de onlara inananları koruyucu fonksiyonları olduğuna inanç tamdır.

Taşa dönüşme ile ilgili efsanelerin bütün Türk yurtlarında yoğun biçimde anlatılması önemli benzerliklerin başında bulunmaktadır. Azerbaycan’da: *“Revayete göre Zar şehrinde zalım bir hükümdar var imiş. Bu hökmdar güzel kızları tutup zorla haremhanasına aparmış. Gırh güzel kız heremhanaya getmeyip kaçır. Zalım hökmdar goşun gönderir ki, onları tutup heremhanaya getirsinler. Gızlar goşunu görende Allah’a yalvarıb dua edirler ki, onları daşa döndersin. Allah da onları daşa dönderir.”* biçiminde anlatılan Kırk Kız efsanesinin sonuçları aynı, anlatımları farklı olmak koşulu ile Türkmenistan’da anlatılması; Azerbaycan’da *“Taşa Dönen Çoban”* efsanesinin Anadolu’da benzer biçimde anlatılması, Azerbaycan’da anlatılan *“Daş Kız”* efsanesinin Anadolu ve Makedonya’da benzer biçimde dile getirilmesi Türk dünyasında taş kesilme motifinin yaygınlığının örneklerinden bazılarıdır.

Benzerini Azerbaycan’la Anadolu’nun çeşitli yörelerinde bulduğumuz ve Kumuk Türkleri arasında anlatılan:

“İnguşların oturduğu bir köyde, zengin ve tanınmış bir ailenin güzel bir kızı vardır. Yakın köylerden birinde oturan yakışıklı bir genç, düğün eğlencelerinin birinde bu kızı görür.

Kız oğlana âşık olur ve oğlanın ailesi kızı ister. Fakat kızın ailesi oğlan tarafının fakirliğini ileri sürerek kızı vermez.

⁷ Mehmet Yardımcı-Cahit Kavcar, Efsanelerimiz, Malatya, 1988, s.205

⁸ Asiye Atakan, *Afyonkarahisar Efsanelerinin Eğitim Açısından İncelenmesi*, DEÜ, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir,2002, s.3

Sonunda kaçmaya karar veren âşıklar, kızın hizmetkârının yardımı ile kaçarlar. Ama babası bir atlılar alayı ile takibe çıkar.

Kaçaklar evvela takipçilerin sesini, sonra da atlarının soluğunu işitirler. Biraz sonra öleceklerini anlarlar.

Tanrı'ya yalvarırlar; takipçilerin eline düşmektense kendilerini taş etmesini dilerler. Onlar, iki müslüman mezar taşı şeklinde taş kesilirler.” biçimindeki bu efsanın özde aynı fakat anlatımda ve olayların gelişiminde çok az farklılıklar göstererek (Babasının çobanını seven kızı başkasına verirler. Kız da düğün günü çobanla kaçar. Yakalanacakları sırada kız taş veya kuş olma dileğinde bulunur. Kız ile oğlan sırt sırta taş kesilirler.) biçiminde Kahramanmaraş'ta; (Padişahın kızını isteyen fakir genç, atıldığı zindandan kız tarafından kurtarılır, birlikte kaçarlar. Yakalanacakları sırada karşılıklı durup taş veya kuş olmayı dilerler. Kaçaklar taş kesilirler.) biçiminde Yozgat'ta anlatılmakta, benzer anlatımlara da Ordu, İzmir, Mersin ve Giresun'da rastlandığı bilinmektedir.

Batı Trakya efsanelerinden İskeçe'de anlatılan *Ali Taşı* efsanesindeki keçileri tuzakla yakalayan Ali'nin duyduğu gaipten gelen *Yeter Ali Yeter* sesi, Bulgaristan Türkleri arasında anlatılan *Sarıköz Efsanesi*'ndeki gaipten gelen; “*Sarıköz gelmesine geliyorum! Ağlayarak mı geleyim, çağlayarak mı?*” sesi Anadolu efsanelerinde Bingöl'de; *Tortum Gölü Efsanesi* ndeki gaipten gelen seslerle Zile'de anlatılan *Taş Mercimek Tarlası* adlı efsanedeki gaipten gelen “*Mercimeğin taş ola!*” biçimindeki ses, Bosna Hersek'e bağlı Vişegrad kentindeki Drina ırmağı üzerinde yaptırılan, asıl adı Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü olan fakat, İva Andriç'in 1945 yılında yayımladığı bir roman nedeniyle *Drina Köprüsü* adı ile anılan köprü üzerine anlatılan bir efsanedeki gaipten gelen ses ve Turhal'da anlatılan

“*Turhal ovasında yapılan bir savaşta Türk askerlerinden biri şiddetle düşman safları içine dalar ve yalın kılıç akşama kadar savaşır. Güneş battığı sırada arkadan gelen bir kılıç darbesi, bu cengaver yiğitin başını uçurur. Yere düşen kesik baş, yuvarlana yuvarlana şehir dışındaki köprüye gelir. Yoluna devam edecekken gaipten gelen bir ses: “Dur! Kal!” diye kesik başa emreder. O da oracıkta kalır. Türkler muharebeyi kazandıktan sonra oraya bir türbe ile mescid yaptırırlar. Böylece şehrin adı Durkal, zamanla da Turhal olur.*”⁹ biçimindeki efsanede gaipten gelen ses motifi Azerbaycan ve diğer Türk yurtlarında anlatılan efsaneler arasında önemli benzerliklerin ilginçlerindedir. Bu efsaneler Bilge Seyidoğlu'nun bulunduğu yere anlam kazandırma ilkesine uygunluk göstermektedir. Çok çeşitli örneklerle Azerbaycan, Anadolu ve diğer Türk yurtlarında anlatılan efsanelerdeki ortak yönleri, dolayısıyla bütün yönleriyle kaynaşık büyük bir Türk kültürü yumağını sergilemek mümkündür.

Efsanelerin tedavi edici yönleri de ön plandadır. Özellikle en iyi örneğini Diyarbakır'da gördüğümüz kaplıca efsaneleri bunun en ilginçleridir.

Diyarbakır Çermik Kaplıcaları'nın efsanesine göre: *Bölgede vakti zamanında hüküm süren Acem Kralının Melike Belkis adında bir kızı varmış. Bu kızın vücudunda yaralar çıkmış. Zamanın hekimleri onun tedavisi için çok çabalar sarf*

⁹ Mehmet Önder, Anadolu Efsaneleri, Ankara, 1996, s.129

etmiş. Zamanın ilaçları kullanılmış, ama hiçbir ilaç derdine çare olmamış. Günler geçtikçe Belkis'in yaraları derinleşmiş, vücuduna kurtlar düşmüş, bedeninde çok pis kokular çıkmaya başlamış. Kokudan saraya gidilmez olunmuş. Bunun üzerine kral, kızını saraydan çıkarmış, muhafızların eşliğinde ormana terk etmiş.

Belkis başlamış ormanda gezmeye. Gele gele bugünkü kaplıca dediğimiz sıcak suyun bulunduğu yere gelmiş. Yorgunluğunu ve bitkinliğini gidermek için ayaklarını suyun içine salıvermiş. Suyun değdiği çıplak yerleri bir müddet sonra soyulmuş, beyazlaşmaya başlamış. Bunun üzerine kız hemen kendini suya bırakmış. On-onbeş gün bu suda devamlı yıkanmış. Yaraları iyileşmiş, acılardan kurtulmuş.

Melike Belkis'in yanındaki muhafızlar, bu sevinçli haberi hemen krala ulaştırmışlar. Kral için aslını öğrenmek için, Çermik'e gelmiş. Kızının yaralardan kurtulduğunu görünce; sıcak suyun çıktığı yerde, bugünkü Büyükpasha Hamamı 'nu yaptırmış. İşte o gün bu gündür burası şifa dağıtmaya devam etmiş. denilmektedir.¹⁰

Çermik kaplıcalarından, romatizmalar, çocuk felçleri, kadın hastalıkları, deri hastalıklarının tedavisinde faydalanılmaktadır. Çermik'te kaplıcalarla her yıl Hazi- ran ayında Melike Belkis Şenlikleri adı ile festival düzenlenmektedir.

Afyonkarahisar'da anlatılan bir kaplıca efsane de: *Yıllar önce krallığın birinde kral ve güzel kızı mutlu bir yaşam sürerlermiş. Taa ki bu güzel kız hasta olana dek bu mutluluk sürmüştü. Kız hastalanmış ve vücudunun her yerinde yaralar çıkmış. Kral kızının hastalığının günden güne artmasına ve kızının acılar içinde kıvrınmasına dayanamaz olmuş. Kral, bir gün askerlerini çağırarak bırakmış. Kız, yemyeşil, sıcak su akan bu derenin kenarında yaşamaya başlamış. Zamanla burada yaşayan hayvanlarla arkadaşlık kurmuş. Bir gün ayağı kırılan bir köpeğin, kırılan ayağını derenin kenarında çamurlara batırarak tedavi ettiğini gözlemiş. Köpek kısa bir süre içerisinde iyileşmiş. Buradaki sıcak çamurun faydalı olduğunu gören kız aynı çamuru tüm vücuduna sürmüştü. Kızın hiç iyileşmeyen yaraları kısa bir sürede iyileşmiş. Biçimindedir.*

Bu iki efsanede de Bilge Seyidoğlu'nun . *Koruyucu ve sağaltıcı işlevi nin hakim unsur olduğu görülmektedir.*

Benzer içerikli bir başka kaplıca efsanesi ise Gazlıgöl efsanesidir. Efsaneye göre: *Kral Midas, her şeye sahip olmasına rağmen hiç çocuğu olmayan bir kralmış. Kral bu duruma çok üzüldüğünden gece gündüz Allah'a yalvarıp yakarırmış bir çocuğu olması için nihayet Kral Midas'ın dünyalar güzeli bir kızı olmuş. Kralın kızı Suna, genç kızlığa adım attığı yıllarda illet bir hastalığa yakalanmış.*

Bu güzel kızın vücudunda çıbanlar çıkmış. Bu sulu çıbanları hiç bir hekim iyileştirememiş. ağrısına, sızısına ve bir türlü iyileşmeyen bu yaraların üzüntüsüne dayanamayan güzel Suna yollara düşmüş. Dağ tepe demeden gezip dolaşır olmuş. Kral Midas kızını kollamaları için peşinden gözcü yollamış. Kralın güzel kızı

¹⁰ Ali Osman Karakuş, Afyonkarahisar Efsaneleri (Şifalı Çamur Efsanesi), Afyonkarahisar, 1999, s. 76

Afyonkarahisar toprakları içindeki Gazlıgöl mevki yakınlarına kadar gelmiş. Tam yaz aylarında olduğu için Suna çok susamış.

Biraz su içmek için su aramış. Gazlıgöl kaplıcasının bulunduğu yerlerde yeşilliklerle çevrili bir su görmüş. Susuzluktan kavrulan kızcağız, çevresindeki bataklığa aldırılmadan suya koşmuş. Eğilerek o çamurlu sudan kana kana içmiş. Birde bakmış suyun değdiği yerlerde tatlı bir gıcıklenme, bir sancı kesilmesi, bir huzur oluşmuş. Güzel kız atmış kendisini çamurlu suyun içerisine ağırları yavaşlamış.

Sudan çıkıp günlerdir uykusuz ve yorgun olduğundan uzanivermiş oraya ve derin bir uykuya dalmış. Suna uyandığında ağrılarının kalmadığını, çibanlarının kurumaya başladığını görmüş. O suyun yanında bir hafta kalmış. Bir hafta sonra çibanları yaraları tamamen geçmiş. Eski güzelliğine kavuştuğunu gören Suna sevincinden deliye dönmüş. İleride onu gözleyen gözçüleri, kızın iyileştğini anlayınca yanına gelmişler. Suna başına gelenleri anlatmış ve saraya dönmüşler. Kızını merak edip gece gündüz yas tutan Kral Midas, kızının bu iyileşmiş halini görünce çok sevinmiş ve kızına " Seni hangi hekim iyileştirdi? " kızım söyle hekim başı yapayım demiş.

Suna da Beni hekim değil, ülkeden çıkan sıcak su iyileştirdi, baba diye cevap vermiş. Bunun üzerine Kral, tez oraya bir hamam yapılsın, gelen geçen dertliye derman dağıtsın. diye ferman vermiş. Bu kaplıcanın Frigyalılar zamanın beri kullanıldığı sanılmaktadır.

Sandıklı Hüdaî (Hüzaî) Kaplıcaları, Friglerden bugüne kadar insanlara yaklaşık iki bin yıldır şifa dağıtmaktadır. İlk Hıristiyanlık devrinde Koçhisar başpiskoposu Sen Mişel hastalıkları kaplıcada tedavi ederek mucize göstermiş, bundan dolayı Hieropolis mukaddes şehir sayılmıştır. Frigler döneminde ve daha sonraları da Afyonkarahisar iline kaplıcalarından dolayı Şifalı Frigya denilmiştir. Bizanslılar döneminde önemini koruyan kaplıcada, o dönemde yapılan hamam hala ayakta.

Sandıklı'da anlatılan kaplıca efsanelerinde ve Çermik efsanesinde Magneralla'daki uygulama işlevinin baskın olduğu görülmektedir.

Bilge Seyidoğlu'nun, ileri sürdüğü toplumsal işlevlerinse tümünün yansıdığı gözlenmektedir. Efsane olduğu yere anlam kazandırmış, bu yerlere farklı bakılmasını sağlamıştır. Gerek Sandıklı halkının Hüdaî Kaplıcası etrafında halk anlatmaları oluşturup efsaneler yaratması, gerek Ankara Kızılcahamam ve Haymana kaplıcaları, gerek Gönen, Bursa ve Yalova kaplıcaları gerekse Diyarbakır Çermik kaplıcasını kendilerinden bir parça olarak görmelerini sağlamıştır.

Gerek Hüdaî Kaplıcası, gerekse Diyarbakır Çermik kaplıcası efsanesinin koruyucu ve sağaltıcı işlevi ise tedavi edici fonksiyonu nedeniyle en belirgin halk anlatımı işlevi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı işlevleri yüklenmiş diğer Türk efsaneleriyle karşılaştırdığımızda Bu efsanenin çok benzerini ilkin Çermik Kaplıcaları Efsanesinde görmekteyiz.

Benzer motifleri taşıyan *Oylat Kaplıcaları'nın efsanesi*, *Kütahya'da anlatılan Yoncalı efsanesi*, *Sivas'ta anlatılan Balıklı Çermik efsanesi*¹¹ ile *Karakurt*

¹¹ Kutlu Özen, Sivas Efsaneleri, Sivas, 2001, s.152

Kaplıcası Efsanesi de aynı özellikleri taşıyan önemli efsanelerdendir. Bu kaplıcaların da geçmişi çok uzaklara gider. Dört mevsim hastaların taşındığı kaplıcalarda tedavi edilmeyen illet yoktur.

Bu efsanelerde sağaltma özelliği ön planda iken Pamukkale Efsanesi güzelleştirme motifini ön plana çıkarmaktadır.

Çok eskiden Çökelez Dağı eteklerinde yaşayan, fakir oduncu bir aile varmış.

Bu ailenin kızı, o kadar çirkinmiş ki erkek çocuk anneleri onu görünce yollarını değiştiriyormuş. Fakirliği, genç kızın umurunda bile değilmiş ama çirkinliği canına tak etmiş. Çökelez Dağının eteklerinden kendini boşluğa bırakmış. Su ve tortu dolu havuza hızla düşmüş. Burada uzun süre suların içinde baygın kalmış. O esnada bu su o çirkin kızı güzelliğe boğmuş. Oradan geçmekte olan Denizli Beyinin oğlu, kanlar içinde güzel kızı görmüş. Kızı alıp evine götürmüş. Kız iyileşmiş ve evlenmişler. O günden sonra kadınlar güzelleşmek için bu ılıcaları ziyaret etmeye başlamış. O gün bu gündür güzelleşmek isteyen tüm kadınlar bu suyun içine atarlar kendilerini.

Su kültürünün ve suların sağaltma özelliklerinin ön plana çıkan, toplumsal işlevleri açısından aynı özelliği gösteren Havza kaplıcaları, Amasya Terziköy kaplıcası, Manisa Kurşunlu Kaplıcaları, Haymana Cimcime Sultan üzerine anlatılan sularla ilgili efsaneler gözardı edilmemelidir.

Çok çeşitli örneklerle Azerbaycan, Anadolu ve diğer Türk yurtlarında anlatılan efsanelerdeki ortak yönleri, dolayısıyla bütün yönleriyle kaynaşık büyük bir Türk kültürü yumağını sergilemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Asiye Atakan, *Afyonkarahisar Efsanelerinin Eğitim Açısından İncelenmesi*, DEÜ, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir,2002

Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri* Tar. Giriş, Ank. 1999

Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C.I-II, Ank. 1997

Maarife Hacıyeva, Prof. Dr. Celal Tarakçı, Şahin Köktürk, *Azerbaycan Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Samsun, 1995

A.Osman Karakuş, *Sandıklı Türbeleri ve Türbelerle ilgili Halk İnançları*, Afyonkarahisar, 1998

Ali Osman Karakuş, *Afyonkarahisar Efsaneleri (Şifalı Çamur Efsanesi)*, Afyonkarahisar, 1999

İrfan Ünver Nasrattınoğlu, *Afyonkarahisar Efsaneleri*, Ank. 1973

Mehmet Naci Önal, *Muğla Efsaneleri*, Muğla.2005

Mehmet Önder, *Anadolu Efsaneleri*, Ankara, 1996

Kutlu Özen, *Sivas Efsaneleri*, Sivas, 2001

- Saim Sakaoğlu, Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tıp Kataloğu, Ank. 1980
Saim Sakaoğlu, Efsane Araştırmaları, Konya, 1992
Bilge Seyidoğlu, Erzurum Efsaneleri Üzerine Bir İnceleme, Ank. 1985
Mehmet Yardımcı, Türk Halk Edebiyatında Anlatmaya Dayalı Türler, Ank. 2008
Mehmet Yardımcı-Cahit Kavcar, Efsanelerimiz, Malatya, 1990

ORTAYA KOYANI VE SAHİBİ BELLİ MANİLER

MANIS OF WHICH CREATORS AND HOLDERS ARE KNOWN

НАРОДНЫЕ ПЕСНИ С ИМЕНАМИ СОЧИНИТЕЛЕЙ И ЗАПИСЧИКОВ

Hayrettin İVGİN *

ÖZ

Maniler anonim halk şiiri türü olarak bilinmektedir. Âşık tarzı şiir geleneği içinde, kalem şairleri ve çalıp söyleyen bazı halk şairlerinin mani tipinde şiirler ortaya koyduklarını görmekteyiz.

Maniler halk şiirinde en küçük nazım birimidir. Yedi heceli ve 4 mısradan oluşur. Birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli, üçüncü mısraları serbesttir.

Maniler bağımsız bir şiir türünün olmadığı bu yazıda vurgulanmaktadır. Mani dörtlükleriyle bütünlüklü şiirler yazılabilir ve atışma bile yapılabilir.

Manilerin sadece bir anonim şiir türü olmadığı da bu yazıda ortaya konmaktadır.

Manilerin; genellikle doğa, sevgi, ayrılık, özleyiş gibi dar konuları değil, her konuda ortaya konulabileceği bu yazıda ifade edilmektedir. Ayrıca manilerin ilk iki mısrasının doldurma kelimelerden oluştuğunu gerçek olmadığı, maninin her mısrasının konu bütünlüğü içinde olabileceği de ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anonim halk şiiri, mani, sahibi belli maniler, konu bütünlüğü.

ABSTRACT

Manis are known as an anonymous folk poetry genre. We see that pen poets and some folk poets who sing and sing within the tradition of poetic poetry in the minstrel style put forward poems in the mani type.

Manis is the smallest verse unit in folk poetry. It consists of seven syllables and 4 lines. The first, second and fourth lines rhyme, the third lines are free.

* Halk Bilimi Araştırmacısı-Yazar, Dünya Söz Akademisi Başkanı. Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

It is emphasized in this article that manis do not have an independent poetry genre. Complete poems can be written with mani quatrains and even a quarrel can be made.

It is also revealed in this article that mani is not just a type of anonymous poetry.

In this article, it is expressed that manis can be put forward in every subject, not in narrow subjects such as nature, love, separation, and longing. In addition, it is stated that the first two lines of the mani are not true, and that each verse of the mani can be in the integrity of the subject.

Key Words: Anonymous folk poetry, mani, manis of which holders are known, subject integrity.

Maniler anonim halk şiiri türü olarak bilinir. Ancak âşık tarzı şiir geleneği içinde; kalem şairleri ile çalıp-söyleyen bazı halk şairlerinin, zaman-zaman âşık şiir türlerinin dışına çıkarak mani tipinde şiirler ortaya koydukları olmuştur.

Manilerin genellikle kadınlar tarafından ortaya konduğu kabul edilir. Erkekler arasında da mani söyleyenler bulunur. Mani söyleyen erkekler genellikle âşıklar ve şairlerdir.

Mani, halk şiirinde en küçük nazım birimidir. Yedi heceli ve 4 mısradan oluşur. Birinci, ikinci ve dördüncü mısralar kafiyeli, üçüncü mısra serbesttir. Kafiye düzeni harflerle şöyle gösterilir : (a,a,x,a)

Birinci ve üçüncü mısraları serbest, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli maniler de vardır : (x,a,x,a)

Manilerin ilk iki mısrası, kafiyeyi doldurmak ya da temel düşünceye bir giriş yapmak için söylenir. Asıl söylenmek istenen düşünceyle sanki bir ilgisi yokmuş gibi görünse de konuyla ilgili olduğu sanılmaktadır. Üçüncü mısranın serbest olması mani söyleyene kolaylık sağlar. Asıl duygu ve düşünce son mısradaki yani dördüncü mısradaki ortaya konur.¹

Bazılarınca Eşrefoğlu Rumi'nin oğlu olduğu iddia edilen doğum yeri ve yılı belli olmayan, XV.yüzyılın son yarısı ile XVI.yüzyılın ilk yarısında yaşadığı kabul edilen Muhyiddin Abdal'ın bazı tasavvufi şiirleri mani tarzındadır. Bektaşiliğe yakın görünen Muhyiddin Abdal'ın Hurufi olduğu sezilmektedir. Nesimî'nin tuğlarını örnek alarak maniler yazdığı bilinmektedir.²

¹ Cem DİLÇİN, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Türk dil Kurumu Yayınları: 517, Ankara 1983, s. 279-289.

² Asım Bezirci, Türk Halk Şiiri, Cilt: I, Say Yayınları, Engin Matbaacılık, İstanbul 1993 (Kasım) s. 107-112

Muhyiddin'im uş kitab
Hak'tan erdi bu hitab
Emred vechinde ayan
Yedi tamu sekiz bab

Muhyiddin'im kameri
Buldum özge tımarı
Yarin lebinden içtim
Benim mest ü humarı

Muhyiddin'im rûşeni
Bendedir Hak nişanı
Hırkam çihar unsurdur
Tacım Sebü'l-mesani

Muhyiddin'im dervişim
Hak yoluna girmişim
On sekiz bin âlemi
Bir zerrede görmüşüm

Muhyiddin bu dörd nedir
Dilden gelen vird nedir
Çar anasır içinde
Yetmiş iki bab nedir

Muhyiddin'im halk içinde
Şol kamerin şakkiçün
İman gelir Ali'ye
Mustafa'nın hakkiçün

Muhyiddin'im hâsü'l-hâs
Her bir sözümler bir nefes
Canım hümâ kuşudur
Tenim hümaya kafes

Muhyiddin'im haşhaşım
Ehl-i vahdetim hoşum
Tarikat fahrım oldu
Onun için tıraşım

Erdebilli Şeyh Safiyeddin soyundan gelen ve Şeyh Haydar'ın oğlu olan asıl adı İsmail Safevî olarak bilinen Hatayî,1486'da doğdu, 1524'de genç yaşında Erdebil'de öldü. Hatayî, Alevî-Bektaşî edebiyatında en önemli yere sahiptir. Alevilerce üstün tutulan 7 ozandan biridir. Ancak gerçek şahsiyet Hatayî ile Anadolu

Hatayîlerini birbirinden ayırmak gerekmektedir. Onun da mani tarzında söylediği uzun şiirleri bulunmaktadır.³

Hatayî'm has değil mi
Bakın ihlâs değil mi
Hazret'Ali'nin lalası
Selman-ı Fars değil mi

Hatayî'm hal çağında
Hak gönül alçağında
Ya Ali sen erişgil
Derdimin bol çağında

Hatayî'm hazerim yok
Cahile nazarım yok
Yalancı kalleş ile
Behim yok bazarım yok

Hatayî'm der ok derdi
Yaresi az çok derdi
Beni yareli kodu
Kendisinin yok derdi

Hatayî'm hal çağında
Hak gönül alçağında
Bin Ka'be'den yeğrekdir
Bir gönül al çağında

Hatayî'm işin düşer
Gelip gidişin düşer
Dişleme çiğ lokmayı
Yerine dişin düşer

Hatayî'm eyle mürvet
Gevheri olan sat
Rehberi olmayana
Zinhar verme nasihat

Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1772) yılları arasında yaşamış “Marifetname”nin yazarıdır. Onun da mani tarzında şiirleri mevcut olup rahmetli Prof.Dr.

³ İbrahim Arslanoğlu, Şah İsmail Hatayî ve Anadolu Hatayileri, Der Yayınları: 96, Yayılım Matbaası, İstanbul 1992, s. 382-395

Âmil Çelebioğlu, Türk Kültürü dergisinin bir sayısında 1985 yılında yayımlanmıştır.⁴

Dendândır ince denden
Fark olmaz ince tenden
İncitme can gönül yap
İncitme incitenden

Dil sende ya bendedir
Azâde ya bendedir
Yabanda değil bende
Gümgeşte ya bendedir

Sivaslı araştırmacı Kadir Pürlü 1992 yılında Kızılırmak dergisinde Şeyh Ahmet Suzi'nin divanındaki mani tarzı şiirleri yayımlamıştır.⁵

Aman efendim aman
Derdime eyle derman
Kimse bilmez halimi
Kime diyem el-aman

Bu gönlümüz yareli
Yar elinden yareli
Gayrı elden onulmaz
Olmayınca yar eli

Kul Himmet'in hayatını yeterince bilemiyoruz. Fakat XVI.yüzyılda şiirlerinde İran Şahı Tahmasb'ı (1524-1576) ve Şah Abbas'ı (1587-1628) sevgiyle ve saygıyla andığı için o dönemlerde yaşadığını kabul ediyoruz. Bazı kaynaklar onun Tokat'ın Almus ilçesine bağlı Varzıl (Görümlü) köyünde doğduğunu ve ölünce de oraya gömüldüğünü yazmaktadır.

İyi bir tarikat ve tekke eğitimi görmüştür, hatta Pir Sultan'a da gönülden bağlıdır.

Mani tarzında yazdığı eğitici şiirlerinden birkaç örnek vermek istiyorum.⁶

Kul Himmet'e ayan oldu
Güzel Şah imam oldu
Şah'ın cemal-i vechinde
Bu vasf kelâm tamam oldu

⁴ Âmil Çelebioğlu, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Manileri", Türk Kültürü Dergisi, Yıl: XXIV, Sayı: 270, Ekim 1985, s. 29-31

⁵ Kadir Pürlü, "Suzi Divanında Maniler", Kızılırmak Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 2, Şubat 1992 s. 13

⁶ İbrahim Arslanoğlu, Kul Himmet Yaşamı- Kişiliği- Şiirleri, Ekin Yayınları Halk Şairleri Dizisi: I, ABO Matbaacılık, İstanbul 1997, s. 148-153

Ehl-i imam aşkına
Şah-ı Merdan aşkına
Kul Himmet'in günahın
Bağışla imam aşkına

Ne yerli ne dağlısın
Pes sen kime bağlısın
Kul Himmet der ey gönül
Di gel kimin oğlusun

Kul Himmet'im kânına
Mürvet geldi şanına
Allah dedi başladı
Tarikat erkânına

Kul Himmet ceme geldi
Aşka düştü deme geldi
Ehl-i tarik içinde
Evvel taç kime geldi

Pek çok âşık da mani tarzında şiirler ortaya koymuştur. Bu tarz şiirleri değerlendirmek ayrı ve geniş bir çalışmanın sonunda ortaya konabilir. Ama ben çok önemli bir âşık olarak değerlendirdiğim Şavşatlı Deryamî'den bu tarz şiirlere birkaç örnek vermek istiyorum.

Asıl adı Dursun Erdoğan olan 1926 yılında Artvin'in Şavşat ilçesine bağlı Arsiyan köyünde doğan Deryamî 17 Kasım 1987 tarihinde Sakarya'da ölmüştür.

Sade ve samimi bir söyleyiş özelliğine sahip olan Deryamî, yaşadığı ve çevresinde gördüğü olayları irticalen ve ince bir alayla şiirleştirmede usta bir âşıktı.⁷

Deryamî yağma dedim,
Bu gece yağma dedim.
Açtım gönül babını
Hepsini yağma dedim.

Deryamî boşa gitsin,
Emeğin boşa gitsin.
Sana ki yaramıyor,
Var onu boşa gitsin.

Deryamî yarım alma,
İstemem yarım alma.
Alırsan beni de al,
Elimden yarım alma.

⁷ Halil Açıkgöz, Âşık Deryamî/ Hayatı ve Şiirleri, Adapazarı Belediyesi Yayınları: 2, Türkiye Matbaacılık, İstanbul 1987 (Aralık), s. 384

Deryamî der içiniz,
Rahatlasın içiniz.
Yar yara zehir vermez,
Rahat rahat içiniz.

Deryamî der dünyaya,
Bu gün atlı, dün yaya.
Yoksa ben fazla mıyım,
Sığamadım dünyaya.

Önemsediğim âşıklardan birisi de Bardızlı Nihanî'dir. Erzurum ili Şenkaya ilçesinin Bardız (Gaziler) bucağına bağlı Göreşken köyünde 1855 yılında doğmuş, İstanbul'da 14 Mart 1967 tarihinde ölmüş ve Karacaahmet mezarlığına defnedilmiştir.

Nihaî'nin Rifaî tarikatına girdiği, hattâ bir süre Kadirîliğe meylettğini zannetmekteyim. Şiirlerinde de iki tarikata ait söylemler yer almaktadır. Onun mani tarzında yazdığı dörtlükleri örnek olarak vermekteyim. Örneklerin son ikisi cinaslı manilerdir.⁸

Arkadaşlar kalasız
Yoktur bir yer kal'asız
İşte geldim giderim
Sağlığınan kalasız

Sevdiğim ben de gelim
Su bağla ben de gelim
Sen gittin ben garibem
Az eğlen ben de gelim

Bu yerler posgun mudur
Suları durgun mudur
Olmuşum dert delisi
Gören der Mecnûn mudur

Bülbülüm bağ gezerim
Kekliğim dağ gezerim
Doksan dokuz derdim var
El bilir sağ gezerim

Kuşlar duramı benim
Bozman aramı benim
Bir derdim bine çıkar
Açman yaramı benim

⁸ Mehmet Gökalp, Bardızlı Âşık Nihâni, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 93 Halk Edebiyatı Dizisi: 13, Öztekin Matbaası, Ankara 1988, s. 58

A kardeşim yâr eli
Kınalıdır yâr eli
Her kimi buldum ise
Çıktı benden yareli

İnsanı insan yoklar
Dert gördüm derdi yoklar
Derdlilerin hâlini
Ne bilsin derdi yoklar?

Âşıklar mani tarzında şiirler ortaya koymakla beraber, bazı zamanlar mani ile atışma da yapabilirler. Şu açıkça bilinir ki Karadeniz yöresinde gel-beri (veya karşı-beri) adını verdiğimiz manili atışmalar yaygındır. Bu karşılıklı atışmalarda anonimlik söz konusudur. Oysaki adı-sanı belli âşıkların mani dörtlükleriyle atıştıkları da bir gerçektir. İşte size Sümmani-Zülâli atışmasından örnekler;⁹

Asıl adı Hüseyin olan Sümmani 1862’de Erzurum’a bağlı Narman ilçesinin Samikale köyünde doğmuş yine aynı köyde 5 Şubat 1915’te ölmüştür. Âşık Zülâli ise 1873 yılında Kars’ın Posof ilçesine bağlı Suskap köyünde doğmuş Afyon’un Emirdağ’ı Çiftelerde 1959 yılında ölmüştür.

Sümmanî

Bir bağdan bağa uçtum
Bir daldan dala geçtim
Çirkinden bal yemedim
Güzelden ağı içtim

Zülâli

Güzelim eşiğinde
Öleydim beşiğinde
Tülden yapsalar yatmam
Çirkinin döşeğinde

Sümmanî

Dünden bugün beterim
Derdi derde katarım
Çirkin bal verse yemem
Güzelden taş yutarım

Zülâli

Rakip yare kavuştu
Benim ciğerim pişti

⁹ Hikmet Dizdaroğlu, Halk Şiirinde Türler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1969, s. 64-

Dün bir çirkine baktım
Gözlerime ağ düştü

Bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Mani tarzı şiir yazma geleneği aşıklarımızda ve kalem şairliğimizde yaygındır. Birkaç örnek vermek gerekirse; Bayburtlu Hicranî¹⁰, Yozgatlı Hüznî¹¹, Kastamonulu Yorgansız Hakkı¹², Samsunlu Âşık Nasuhi¹³, Şarkışlalı Sefil Selimi¹⁴, Karşlı Âşık Hasreti¹⁵, Kadırlılı Osman Feymanî¹⁶, Sivaslı Kul Mehmet¹⁷, Erzurumlu Noksani Baba¹⁸, Karşlı Ceyhunî¹⁹, Zaralı Halil Söyler²⁰, Dadaloğlu²¹, Posoflu Âşık Zülâlî²² gibi onlarca âşık göstermemiz mümkündür.

Âşık şiirimizin dışında kalan bazı şair ve ediplerimiz de mani tarzını şiirlerinde denemişlerdir.

Şiirinin bütününi mani dörtlükleriyle yazan şairlerimiz az değildir. Ben bunlardan yalnızca Ziya Gökalp'ın(1876-1924) "Ahlâk" adını verdiği şiiri aşağıya almak istiyorum:²³

Ahlâk

Ahlak yolu pek dardır
Tetik bas önü yardır
Sakın hakkım var deme
Hak yok vazife vardır

¹⁰ Sabri Özcan San, Âşık Hicranî, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 715, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi: 21, Ofset Repromat, Ankara 1987, s. 224

¹¹ Durali Doğan, Yozgat Şair ve Yazarları, Ankara 1988, s. 202

¹² Süleyman Şenel, Kastamonulu Yorgansız Hakkı Çavuş, İstanbul 1997, s. 127

¹³ Ali Kayıkçı, Samsunlu Halk Şairleri ve Âşıklar, Samsun Gazeteciler Cemiyeti Yayını:3, Aksiseda Matbaası, Samsun 1991, s. 228

¹⁴ Doğan Kaya, Çobanın Can Pınarı (Âşık Sefil Selimi), Sivas 1996, s. 111

¹⁵ Karşlı Âşık Hasreti (Sadi Değer), Halk Ozanlarını Tanıtma ve Eserlerini Yaşatma Derneği Yayını, Ankara (Yayın tarihi yok), s. 60

¹⁶ Erman Artun, Günümüzde Adana Âşıklık Geleneği (1966-1996) ve Âşık Feymanî, Adana 1996, s. 278-282

¹⁷ Kul Mehmet (Mehmet Anulur), Turnalar, Sivas 1998, s. 217-225

¹⁸ Adil Ali Atalay (Vaktıdolmuş), Erzurumlu Halk Ozanı Noksani Baba, 2. Baskı, Can Yayınları, Anadolu Matbaası, İstanbul 1995 (Ağustos), s. 118-121

¹⁹ Hayrettin İvgin-Mehmet Yardımcı, Zileli Âşık Ceyhunî/Hayatı-Sanatı-Şiirleri ve Diğer Ceyhunîler, Ürün

Yayınları: 14 Halk Kültürü Dizisi: 4 Halk Şiiri: 2, Ankara 1996 (Ekim),s. 134

²⁰ Alparslan Ayrıl, Zaralı Halil Söyler/Hayatı-Eserleri, Önder Matbaacılık, Sivas (Basım tarihi yok), s.41

²¹ Cahit Öztelli, Köroğlu-Dadaloğlu-Kuloğlu, 2.Baskı, Özgür Yayın Dağıtım, Doğu Matbaası, İstanbul 1984

(Ekim), s. 41

²² İrfan Ünver Nasrattınoğlu, Posoflu Âşık Zülâlî, Özen Matbaacılık, Ankara 1987, s. 57

²³ Fezziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp Külliyyatı: 1 : Şiirler ve Halk Masalları, Ankara 1989, s. 102

Hak milletin şan onun
Gövde senin can onun
Sen öl ki o yaşasın
Dökülecek kan onun

Ben sen yokuz biz varız
Hem Ogan hem kullarız
Biz demek bir demektir
Ben sen ona taparız

Ne derece hizmetin
Varsa odur himmetin
Kıymetim var deme ki
Gerçek ola kıymetin

Bir şairdir Türk-ili
Muz'una bağlı belli
Bu muz bir ahlaktır ki
Baş vermektir temeli

Millete ver canını
Ocağını şanını
Bir âşık olsan bile
Feda et cananını

Önemli Türk şairlerinden Orhan Seyfi Orhon (1890-1972) mani tarzını bazı şairlerinde uygulamıştır.²⁴ Harputlu Hayri Efendi, Abdullah Cevdet, Fuad Köprülü (Deli Ozan), Yusuf Ziya Ortaç, Faruk Nafiz Çamlıbel, Kudret Sinan, Nuri Can, Ekrem Reşit, Salih Zeki, Ceyhun Atıf Kansu, Feyzullah Demiray gibi şair ve ediplerin mani tarzı şiirlerine rastlamaktayız.

Sonuç olarak; tam anlamıyla Türklere has bir şiir biçimi olan mani salt anonim bir halk koşuğu değildir.

Maniler yalnızca 7 heceli, 4 dizeden oluşan küçük ve bağımsız bir şiir türü de değildir. Mani dörtlükleriyle pekâla bir bütün şiir veya atışma ortaya konabilir.

Mani türü, İslâmlıktan önceki Türk sözlü edebiyatımızdaki koşuklara benzemekle birlikte ilk iki mısrasının doldurma sözler olduğu da gerçeği pek yansıtmamaktadır. Sahibi belli manilerde görülmektedir ki ilk iki mısra da anlamlı ve maninin konusunu bütünleyen söyleyişlerdir.

Maniler genellikle doğa, sevgi, ayrılık, özleyiş gibi konuları işler, denilmektedir. Oysa ki maniler her konuda ortaya konulabilir.

Maniler yalnızca anonim halk edebiyatının bir tarzı değil, aşık edebiyatının, günümüz edebiyatının da bir ürünü olarak görünmektedir.

²⁴ Orhan Seyfi Orhon, *Şiirler*, İstanbul 1970, s. 95-97

KAYNAKLAR

1. Dr. Doğan Kaya, *Anonim Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları: 294 Kaynak Eserler: 77, Ankara 1999
2. Dr. Mehmet Yardımcı, *Başlangıçtan Günümüze Halk Şiiri-Aşık Şiiri*, Ürün yayınları, Ankara 1998 (Mart)
3. Asım Bezirci, *Türk Halk Şiiri/Tarihçesi, Kaynakları, Şairleri ve Seçme Şiirleri*, Cilt: I ve II, Engin Matbaacılık, Say Yayınları, İstanbul 1993 (Kasım)
4. Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, 100 Soruda Dizisi. 13, Fono Matbaası, İstanbul 1969 (Eylül)
5. Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 517, Sevinç Matbaası, Ankara 1983

2022 YILINDA İLK KEZ KUTLANACAK TÜRK MUTFAĞI HAFTASI ÜZERİNE NOTLAR

NOTES ON TURKISH CUISINE WEEK WHICH WILL BE CELEBRATED FOR THE FIRST TIME IN 2022

ЗАМЕТКИ О НЕДЕЛЕ ТУРЕЦКОЙ КУХНИ, КОТОРАЯ БУДЕТ ОТМЕЧАТЬСЯ ВПЕРВЫЕ В 2022 ГОДУ

Nail TAN*

ÖZ

Türk mutfağının dünyanın en önemli kültürel değerlerinden olduğu bütün uluslararası kültür kuruluşlarınca kabul edilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı, bilim ve teknolojideki gelişmeleri dikkate alarak, bu kültürel değerimizi yurt içi ve yurt dışında daha iyi tanıtmak amacıyla 2020 yılını “Türk Mutfağı Yılı” ilan etmiş, ancak Mart 2020 ayında koronavirüs salgınının başlaması dolayısıyla hemen hemen hiçbir etkinlik yapılamamıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı bu kez ilgili Bakanlıklarla işbirliği yaparak her yıl 21-27 Mart tarihlerinde “Türk Mutfağı Haftaları”nın düzenlenmesini kararlaştırmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı folklor birimindeki yöneticilik (Müdür, Başkan, Genel Müdür) görevimiz sırasında Türk mutfak kültürü de hizmet alanımız içindeydi. 1981 yılından itibaren bu konuya önem vererek hem araştırma hem de tanıtmaya açısından önemli hizmetler yaptık.

Bu makalede Bakanlıkta edindiğimiz bilgi ve kazandığımız tecrübe doğrultusunda Türk mutfağının ana önceliklerinden hareketle neler yapılabileceği hakkında görüşlerimizi dile getireceğiz. Bu çerçevede, zaman zaman en çok mutfak kültürü araştırmaları yaptığımız, baba ocağı Kastamonu’yla ilgili tespitlerimize de yer vereceğiz .

Anahtar Kelimeler: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk Mutfak Kültürü, Türk Mutfağı Yılı, Türk Mutfağı Haftası, folklor, Kastamonu.

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Em. Genel Müdürü.
Ankara/TÜRKİYE
(hayrettinivgin@gmail.com)

ABSTRACT

It has been accepted by all international cultural organizations that Turkish cuisine is one of the most important cultural values of the world. The Ministry of Culture and Tourism, taking into account the developments in science and technology, declared 2020 as the "Year of Turkish Cuisine" in order to better promote this cultural value at home and abroad, but almost no events could be held in March 2020 due to the onset of the coronavirus epidemic.

The Ministry of Culture and Tourism, in cooperation with the relevant Ministries, decided to organize "Turkish Cuisine Weeks" on 21-27 March of every year.

During my duty as manager (Manager, President, General Manager) in the folklore unit of the Ministry of Culture and Tourism, Turkish culinary culture was also within our service area. Since 1981, I have given importance to this subject and provided important services in terms of both research and promotion.

In this article, I will express my views on what can be done based on the knowledge and experience I gained in the Ministry, based on the main priorities of Turkish cuisine. In this context, I will also include my findings about Kastamonu, my hometown, where I do most culinary research from time to time.

Key Words: Ministry of Culture and Tourism, Turkish Culinary Culture, Year of Turkish Cuisine, Turkish Cuisine Week, folklore, Kastamonu.

Giriş

Türk mutfak kültürünü araştırma ve tanıtmakla görevli devlet kuruluşu Kültür ve Turizm Bakanlığı 2020 yılını "Türk Mutfağı Yılı" ilan etmiş, ancak Covid 19 salgını sebebiyle planlanan çalışmaların hiçbiri gerçekleştirilememişti. Bakanlık, bu kez Eylül 2021 ayında yeni bir hamle daha yaptı. Her yıl 21-27 Mayıs tarihlerinin "Türk Mutfağı Haftası" olarak kutlanmasını kararlaştırdı. Millî Eğitim Bakanlığıyla işbirliği sonucu bundan böyle ilk ve orta dereceli okullarla ilgili kamu, özel sektör kuruluşları ve STK'lerce Türk Mutfağı Haftası kutlanacak. Amaç; yeterince tanıtılmadığına, önem verilmediğine inanılan Türk mutfak kültürüne kamuoyunun, öğrencilerin, yeni nesillerin ilgisini canlandırmak, artırmak, turizmde bu kültürden daha çok yararlanmayı sağlamak.

Basından öğrendiğimize (4 Eylül 2021), göre Türk mutfak kültürünü tanıtmak amacıyla "*Asırlık Tarifleriyle Türk Mutfağı*" adlı çeşitli dillerde, ünlü şeflerin katkılarıyla hazırlanmış bir kitap da yayımlandı. Cumhurbaşkanımızın muhterem eşleri Emine Erdoğan Hanımefendi de kitabın hazırlanıp yayımlanmasını desteklediği gibi iki yemek tarifi de verdi: Leblebi helvası, zencefil şerbeti.

Türk Mutfağı Haftası yüce milletimize, devletimize hayırlı olsun! Türk kültürü adına yapılan her çalışmayı desteklemek, memnun olmak; KTB'nin Türk mutfağıyla ilgili hizmet birimi Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğünün kuruluşunda (1966) üçüncü yönetici (1971-72) ve genel müdür (1997-1998) olarak en çok bize düşer. KTB Millî Folklor Araştırması Daire Başkanı iken (1979-1984) Kültür Bakanı Cihad Baban'ın emri üzerine 31 Ekim-1Kasım 1981 tarihleri arasında Ankara'da düzenlediğimiz "Türk Mutfağı Sempozyumu" ile 17-18 Aralık 1983 tarihleri arasında İstanbul Topkapı Sarayı'nda düzenlediğimiz "Türk Tatlıları Sempozyumu" yine aynı amaca hizmet etmekteydi. Bu iki sempozyum dolayısıyla Ankara ve İstanbul'da Türk mutfağının seçkin yemek ve tatlılarını pişirtmiş, sergilemiş ve ziyaretçilere tattırmıştık. Türk mutfağını yaşatmak ve tanıtmak için 1981 yılı ağustos ayının ilk cumartesi ve pazar gününden itibaren Bolu'nun aşçı yetiştirmekle ünlü ilçesi Mengen'de Aşçılar Festivali'ni başlattığımız gibi bu ilçede aşçılık meslek lisesinin de kurulmasını sağladık. Kültür Bakanı Cihad Baban'ın bir emri de Türk Mutfağı Müzesi ve Uygulama Merkezinin kurulması, mutfağımızın yiyecek ve içecek tariflerinin çeşitli dillerde hazırlanıp isteyenlere ücretsiz verilmesiydi. Ankara Mithatpaşa Caddesi'ndeki eski Millî Eğitim Bakanlarından Mustafa Necati'nin tarihî evi Karadenizlilerce lokanta olarak (Sandal Lokantası) kullanılmaktaydı. Yardımcılarım Kâmil Toygar ve Hayrettin İvgin'le dairesimizden dışarıya bakarken bu bina gözümüze çarptı. Binayı kamulaştırıp Türk Mutfağı Müze ve Uygulama Merkezine dönüştürebilir miydik? Hem bina yanmaktan, yıkılmaktan kurtulur hem de hizmet alanı kazanabilirdik. Her hafta bir ilin mutfağını Ankara'da sergiler, yiyecek ve içeceklerini tattırabilirdik. Hayalimiz üst yönetimce de takdir gördü. Gelin görün ki binanın kamulaştırılması, kiracı lokantanın mahkemeye tahliyesi yıllar aldı. Bina boşaltılınca 1997 yılında tinerciler tarafından da yakıldı. 1997 Eylül sonunda Genel Müdür olunca binanın restorasyonunu başlatmak bize nasip oldu. 1 Nisan 1998'de emekliye ayrıldık siyasi sebeplerle. İki yıl sonunda restorasyonu tamamlanıp bina ortaya çıkınca birden bire bedavacı kuruluşlar bakanlığı baskı altına aldı. Katlara yerleşiverdiler. Sonunda da TBMM ağır bastı. Milletvekillerinin dinlenmesi için sosyal tesis hâline getirdi. Zaman zaman gözü yaşlı binaya girip çay içtim. Hiçbir zaman milletvekiliyle karşılaşmadım. TBMM Kültür Dairesinin sergi mekânı oldu gitti. Birkaç yıl önce binanın geri istendiğini söylediler. Nitekim geri alınmış, Güzel Sanatlar Müdürlüğü ile Yayınlar ve Kütüphaneler Müdürlüğüne tahsis edilmiş. Yani kamulaştırma amacına uygun kullanılmıyor.

Toplumda dikkat çekmek, kamuoyu oluşturmak için bazı konularda haftalar ilan edilir. İlk ve orta dereceli okullarda öğretim planlarında da bu haftaların kutlanmasına özen gösterilir. Bizim yola çıktığımız 1981 yılından bu yana Türkiye'de mutfak kültürü konusunda çok büyük gelişmeler oldu. Türk mutfağı, gastronomi, mutfak sanatları üniversitelerin, yüksekokulların, meslek liselerinin öğretim programlarına girdi. Gelişen turizm sayesinde birçok genç otellerde yüksek ücretle iş buldu. İyi bir aşçıbaşı (Şef terimini kendi mutfağımız için kabul etmiyorum. Uluslararası mutfak kültürü eğitimi alanlar kullanabilir.), futbolcu gibi transfer ücreti alıyor. Yemek yazarları, yemek programları, yazılı ve görsel medyada büyük ilgi

görüyor. Gaziantep, Hatay, Afyonkarahisar gibi bazı şehirlerimiz UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'na mutfak/gastronomi dalında girmiş durumdalar. Sırada bekleyen iller çok. Kastamonu gibi. Mutfak kültürünün temeli coğrafi işaretli ürünler konusunda da iller birbiriyle yarışmakta. Gaziantep baklavası, Malatya kayısı başta olmak üzere (son ürünler Taşköprü/Türk sarımsağı, Bayramiç beyazı, Türk defnesi) ona yakın ürün Avrupa Birliği tarafından da tescil edilmiş durumda. Düğün keşkeği, Türk kahvesi, mesir macunu, Nevruz yiyecekleri UNESCO SOKÜM listesinde. Düğün keşkeği, Türk kahvesi, mesir macunu, Nevruz yiyecekleri UNESCO SOKÜM listesinde. Birçok ilde mutfak, lezzet festivali düzenleniyor. Büyük şehirlerdeki il kültür haftalarında da başköşeyi mutfak işgal ediyor. Her ilde mahallî yemekleri yiyebileceğiniz çok sayıda ticarî kuruluş bulunmakta. Gaziantep'te ve bazı illerimizde mutfak müzesi var. Bu sebeple KTB'nin işi geçmişe göre daha kolay. Ancak, 2022 yılında ilk Türk Mutfağı Haftası kutlaması gündeme geldiğinde mutlaka Bakanlıktaki şu çarpık örgütlenmenin farkına varılacaktır. Bugünkü Türk kültürü unsurlarının %60'ından çoğu Türk halk kültürü/folkloru kaynaklıdır. Bazılarını sayalım: Atasözü ve deyimler, bilmece, fıkralar, destanlar, efsaneler, halk hikâyeleri, türküler, halk oyunları, gölge oyunu, el sanatları, mutfak kültürü, halk mimarisi, gelenek ve görenekler. Gelin görün ki, KTB'de özel sektörün sinemasının, telif haklarının ayrı ayrı genel müdürlükleri bulunurken halk kültürünün genel müdürlüğü 2003 yılında iki küçük daire hâlinde düzenlenip Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır. Genel müdür ve yardımcılarının halk kültürüyle ilgili eğitimlerinin bulunup bulunmamasının artık bir önemi kalmamıştır. Umarız, tekrar diyoruz ki, Türk Mutfağı Haftası kutlanırken bu garabetin farkına varılır. Bakan Ersoy ve ekibinin yaptıklarını takdirle izliyorum. Bir köşeyazımızda da belirttiğim gibi keşke Sayın Ersoy'un bürokrati olarak görev yapabileseydik.

“Türk Mutfağı Haftası”nın başlıca gerekçesi mutfak kültürümüzün dünyaya yeterince tanıtılmadığı, ülkemizde de yeni nesillerce önemini gereği gibi anlamamasıdır. Takip ettiğim gazete *Hürriyet*'in mutfak kültürü yazarları da sık sık mutfağımızı dünyaya önemine, zenginliğine layık şekilde tanıtamadığımızı vurguluyorlar. *Hürriyet*; günlük, haftalık yazılarla yetinmedi. 21 Ağustos 2021 tarihinden itibaren her hafta 20 sayfalık *Lezzetli Hayat* eki yayımlamaya başladı. Bu ek, Türk mutfak kültürü araştırmacılarına yeni bir pencere açtı.

Türk Mutfağı Haftaları, öncelikle kendi vatandaşlarımıza yararlı olacak. Aile içinde, sosyal hayatta yedik içtiklerinin tarihsel, kültürel, sosyo-ekonomik şifrelerini öğrenecekler her şeyden önce. Sağlıklı beslenme bilincine kavuşacaklar. Yiyecek israfına dur diyecekler.

Yurt dışı tanıtımda yetersiz kaldığımız görüşüne ise katılmadığımı söyleyerek sizleri şaşırtacağım. Daha Osmanlı Devleti döneminde 19. Yüzyılda Türk ürünleri Avrupa'da düzenlenen fuarlarda tanıtılmıştı. Hacı Bekir Şekercilik kuruluşunun tarihçesini yazdığım için iyi biliyorum. Kuruluş 1873 Viyana, 1888 Köln, 1897 Brüksel, 1906 Fransa Fuarlarına katılıp madalyalar, ödüller kazanmış; Cumhuriyet döneminde de 1939 New York Dünya Fuarı ile birçok uluslararası faaliyette ülkemiz mutfağının bir bölümünün tanıtımına katkıda bulunmuştu. Türk Folklorunun, mutfak kültürünün dış tanıtımda nasıl kullanıldığına dair doktora tezleri hazırlan-

muş, birçok makale yayımlanmıştır. Biz sadece Hacı Bekir örneğini verdik. Şunu unutmayalım, Türk mutfağı Türkler içindir. Yabancıları doyurmak için yemek pişirmiyoruz. Yemeklerimizi yabancılara göre değiştirme gibi bir çabamız olamaz. Yemek yağlıysa korunmalı. Birçok ülke yağlı yemeğini turiste göre değiştirmiyor. Az ikramla sorun çözülüyor.

a. İyi bir mutfak kültürü tanıtımı için önce kaliteli ürün, sonra usta pişiren

Ticarete şu kural her dönemde geçerlidir. “İyi mal, kendi reklamını, tanıtımını kendisi yapar.” Sizin elinizde zengin, lezzetli, kaliteli ürünlere dayalı bir mutfağınız varsa hiç merak etmeyin, müşteri her yerden gelir. “Nusret” markasının dünyanın her yanında itibar görmesinin sebepleri üzerinde bir parça düşünülürse, sözlerimin doğruluğu daha iyi anlaşılacaktır. Nusret, piyasadaki kasaplardan aldığı eti kullansaydı; işine, hijyene, lezzete önem vermeseydi çoktan iflas etmişti. 10-24 Eylül 2021 tarihleri arasında Antalya’da turistik bir tesiste (1500-2000 kişinin konakladığı büyük bir tatil köyünde) öğle ve akşam yemeklerindeki kırmızı et israfını görmeliydiniz. Etler, çok lezzetsizdi. Nerde, kaç gün beklediği bilinmez. Rus, Alman turistler tabaklarına doldurdular; biftek, köfte, şiş ve döner kebapları tattıktan sonra büyük kısmını yemeden bırakıyorlardı. Türk mutfağının tanıtımında en büyük sorun yiyecek ve içeceklerin kaliteli, taze malzemeden üretilmemiş olmasıdır. Biz çok şükür İtalya, Fransa, İngiltere, Avusturya ve Almanya’ya da gittik. Bu ülkelerde et ve peynirlerin, sebzelerin ne kadar taze, lezzetli olduğunu gördük. Uzağa gitmeye gerek yok. Azerbaycan’da devlet başkanının fermanı gereği sebze ve et üretiminde geleneksel usuller kullanılıyor. Domates, salatalığın, etlerin lezzetine doyamıyorsunuz. Antalya’da seralarda, bazen su içinde yetiştirilen domates, salatalık ve patlıcanlara sebze demek güç. Hemen itiraz cümleleri işitiyorum. “Ama bütün dünyaya şu kadar milyon dolarlık sebze ve meyve satıyoruz.” Doğrudur. Daha iyisini, daha ucuzunu bulamayanlar mecburen satın alacaklardır. Azerbaycan, Rusya’nın sebze talebini karşılayabilseydi Türkiye’den sebze satın alır mıydı? Cevabını sebze üreticileri gayet iyi biliyor.

Dünyada zengin, lezzetli, kendi kendini tanıtıp dünya mutfağının başköşesinde oturan Çin, Fransız, İtalyan ve Türk mutfakları, imparatorluklar kurmuş milletlerin mutfaklarıdır. İmparatorluklar, dikkat edilirse orta iklim kuşağında, tarım ve hayvancılığın gelişmiş olduğu coğrafyalarda kurulmuşlardır. İmparatorluklar, birçok milleti bünyesinde barındıran; çok dilli, dinli, kültürlü siyasi kuruluşlardır. Bu yapıda çok hızlı bir kültürel alışveriş, uyum söz konusudur. Bilindiği gibi Türkler tarih boyunca, dünyanın çeşitli coğrafyalarında resmî olarak 16 büyük, imparatorluk kimliğinde devlet kurmuştur. Bugün, dünyada Türk ailesinin yaşamadığı bir coğrafya göstermek çok güçtür. Türk ailesinin bulunduğu her yerde de Türk mutfağı vardır. Yani Türk mutfağının yurt dışında tanıtılması için önce o mutfağın ürünlerini pişirecek, tüketecek insanlara ihtiyaç vardır. Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Avusturya, ABD, İngiltere gibi ülkelerde adım başı karşımıza çıkan Türk lokantaları herhâlde T.C. tarafından tanıtım amacıyla açılmadı. Türkiye’nin yurt dışındaki binlerce Türk lokantasına taze, kaliteli, lezzetli, sağlıklı mutfak hammad-

desi üretme görevini gereği gibi yapması tanıtım için yeterlidir. Almanya ve çevresindeki ülkelere 1961 yılından itibaren giden Türk işçileri Türk mutfağını Avrupa’da tanıtımada önemli rol oynamışlardır diyebiliriz.

Yakın yıllarda coğrafi işaretli ürünler tesciliyle, kalite konusunda önemli bir adım atılmıştır. İller coğrafi ürün tescilinde birbiriyle yarışırken, ürün kalitesine de özen göstermelidir. Coğrafi işaretli ürünlerimizden sekizi AB tarafından da tescil edilmiştir: Gaziantep Baklavası, Aydın inciri, Malatya kayısı, Aydın kestanesi, Milas zeytinyağı, Taşköprü Sarımsağı, Bayramiç beyazı, Türk defnesi. Unutmayalım ki, coğrafi işaretli ürünler dünyada yıllık 200 milyar doların üzerinde, AB’de ise 77.1 milyar euro civarında katma değer yaratmaktadır.

Bölümde; Türk mutfak kültürünün yurt içi ve dışı tanıtımında ana malzemenin önemine işaret ettik. Yiyecek ve içeceklerin hammaddesi iyi olduğu takdirde pişirenin, aşçısının, aşçıbaşının rolü kolaylaşacaktır. Anne, eşlerimiz zaten her zaman güzel yemek pişirirler. Yemekleri beğenilmezse onlar da malzemenin dert yanarlar. Ankara’da yaprak dönerini beğendiğimiz esnaf, kasapların değişik kalitedeki etleri yüzünden memleketinde özel besi çiftliği kurduğunu, çağ kebabçısı etini Erzurum’dan getirttiğini söylerken de ham malzemenin önemini vurgulamışlardır...İki yıl önce yemeklerini tadıp hayran kaldığımız Bursa’daki Zennup adlı Ömür Akkor’un işlettiği lokantada şef işin sırrını şöyle anlattı: *“Türkiye’nin her yanını dolaşıp önce pişireceğim malzemeyi nereden, kimden alacağımı belirledim. Lezzetli yemeğin hangi teknik ve araç gereçle pişirildiğini araştırdım. Çok zaman kaybettim ama sonuç ortada. Şimdi tek sıkıntım, satın aldığım malzemenin aynı kaliteyi koruyamaması. Bozuk veya kalitesi düşük malzemeyi atıyoruz.”*

b. Türk mutfağının başlıca zenginlik nedenleri

a. Türkiye ve genellikle Türk cumhuriyetleri ve akraba topluluklar dünya üzerinde orta iklim kuşağı üzerinde yer almışlardır. Dört mevsimin yaşandığı; kar, yağmur yağışlarının genellikle yeterli olduğu bu coğrafyada her türlü sebze, meyve, yabani yenilebilir otlar, mantarlar yetişmekte, küçük ve büyükbaş hayvancılık yapılabilmektedir. Ayrıca deniz, tatlı su ürünleri, kümes ve av hayvanları da beslenmeye destek olmaktadır. Tarım ve hayvancılığın geliştiği, orman ve su zenginliğine sahip Türk topraklarında mutfak kültürünün zengin olması doğal bir sonuçtur.

b. Türkler Büyük Hunlardan itibaren (daha öncesi de var tabii) köklü bir tarihe sahiptirler. İmparatorluk ölçeğinde, bünyesinde birçok etnik grubun yer aldığı devletler kurmuşlardır. KTB’nin 1996 yılında bastırıldığı, bizim de hazırlayıcıları arasında gururla yer aldığımız, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in isteğiyle yayımlanan *Vatan Millet ve Bayrak Sevgisi* adlı kitaptaki tasnife göre Türkler tarih boyunca irili ufaklı 149 devlet kurmuşlardır. Bunların 18’i (sonuncusu Osmanlı İmparatorluğu) imparatorluk kimliğindedir (s.15-16). Çok dilli, çok dinli, çok etnik gruplu imparatorluklarda kültürel alışveriş daha çok olur. Türkler Anadolu’ya Orta Asya’dan getirdikleri tarım ve hayvancılığa, avcılığa dayalı mutfak kültürlerini üç kıtadaki milletlerle kültür alışverişi yaparak daha da zengin hâle getirmişlerdir. Pastırma ve tarhananın atası kurut Orta Asya kökenlidir. Arnavut ciğeri, Boşnak

böreği, Çerkez tavuğu, Çerkez peyniri, Abaza peyniri gibi bazı yemekler imparatorluk hatırasıdır.

c. Köklü tarih çerçevesinde Türkiye'ye Türk ve akraba topluluklarda büyük göçler olmuştur. 1923 Lozan Barış Antlaşması gereği Yunanistan'da kalan Türklerle, Türkiye'deki Rumların bir bölümü takas edilmiştir. Balkanlardaki Türklerin önemli bir bölümü Türkiye'ye gelmiştir. Her göçmen grubu beraberinde mutfak kültürlerini de Türkiye'ye taşımıştır. Türkiye'de var olan etnik mutfaklarla (Arap, Kürt gibi) birlikte çok zengin bir mutfak ortaya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran yüce Atatürk'ün "*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halka Türk denir.*" tarifi uyarınca bugün "Türk Mutfağı" dediğimizde Türkiye'deki bu kültürün tamamını anlıyoruz.

ç. Devletimizin üzerinde bulunduğu Anadolu ve Trakya toprakları tarih boyunca önemli ticaret yollarına sahipti. Çin'den Avrupa'ya uzanan İpek Yolu gibi. Ticaret yolları üzerinde mal taşıyan kervanlar, yolcular vasıtasıyla da mutfak kültürüne katkılar olmuştur. İpek Yolu, Asya'nın baharatını Anadolu'ya ulaştırmıştır her şeyden önce.

d. 1492 yılında Amerika'nın keşfi; Afrika, Asya ve Güney Amerika'daki diğer coğrafi keşifler, Avrupa devletlerinin sömürgecilik politikaları sonucu birçok bilinmeyen yiyecek, içecek ham malzemesi Avrupa, Mısır üzerinden İstanbul'a ulaşıp Anadolu'ya yayılmıştır. Amerika kıtasından ne çok yemek malzemesi gelmiştir? Mısır, patates, domates, yeşil biber, kabak, turp, nohut, fasulye, ayçiçeği, yer fıstığı, kavun. Tütünü yiyecekten saymıyoruz tabii. 19. yüzyılda Avrupa'da pancardan şeker üretilmesi de dünya mutfağını, Türk mutfağını önemli ölçüde etkilemiş, zenginleştirmiştir. Avrupa ortalarına kadar uzanan Osmanlı Devleti'ne keşiflerle ortaya çıkan yiyecekler kolaylıkla ulaşımıştır.

e. Ziyafet, toy/düğün yemekleri eski Türk geleneklerindedir. Sosyal hayatın her safhasında yiyecek ve içecek tüketilmektedir. Doğumdan ölüme kadar hayatın geçiş dönemlerinin en yaygın gelenek ve göreneklerin tamamında yiyecek ve içecekler vardır. Birkaç tanesini hatırlatalım: Lohusa şerbeti, kız isteme kahvesi, diş hediği, ölü helvası, aşure, boyalı yumurta, iftar yemeği.

f. Yakın döneme kadar Türkiye'de üç neslin bir arada yaşadığı "büyük aile" tipi sosyal hayatımıza hâkimdi. Zengin Türk mutfağının yiyecek ve içecekleri; nine, anne yoluyla kızına, torununa öğretiliyordu. Bu yapı önemli ölçüde çekirdek aileye dönüşmüşse de yine uzaktaki anne ve ninelerin etkisi, öğreticiliği devam etmektedir. Ticari mutfakta ise usta-çırak ilişkisiyle öğrenim ağırlığını korumakta, okullu aşçılar daha ziyade turistik otel ve büyük lokantalarda görev almaktadır. "Annemin yemeği", "ustamın yemeği" terimleri hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

g. Yerleşim yerlerine ve mesleklere göre Türk mutfağı dört kaynaktan beslenip gelişmiştir: Osmanlı saray mutfağı ve uzantısı konak mutfağı, ticari mutfak/esnaf mutfağı, şehir ve kasabalarda ev mutfağı, kırsal kesimde köylü mutfağı. Bu dört kaynağın temel özelliklerine ve Türk mutfağı kültüründeki etkilerine bir başka yazımızda değineceğiz.

ğ. Yirmi ve yirmi birinci yüzyıllarda gelişen uluslararası ilişkiler ve turizm etkinlikleri de yaşayan, çağdaş Türk mutfağını etkilemiştir. Türk mutfağının kahve,

lokum, döner kebab, şiş kebab gibi bazı ürünleri dünyaya yayılırken pizza, hamburger, Amerikan salatası, Rus salatası, havyar, salam, sosis v.b. bazı yiyecekler Türkiye'ye yerleşmiştir. Ordövr tabağı ziyafetlere girmiştir. Suriyeli göçmenler, Arap mutfağını neredeyse Türkiye'nin tamamına taşımışlardır. Türk mutfağı kaliteli, sağlıklı hammadde ile ürünlerini sunduğu sürece endişe edecek bir durum yoktur. Örtü altı sebze ve meyveler yaygınlaştıkça, yapay yemle hayvan ve balıklar beslendiği sürece de tehlike artacaktır.

c. Türk mutfak kültürünün temel kaynakları

Tarihî bilgilere göre bugünkü Türkiye'deki Türk mutfağı dört kayaktan beslenip şekillenmiştir:

1. Osmanlı saray mutfağı ve Anadolu'daki uzantısı konak mutfağı
2. Esnaf mutfağı, ticari mutfak
3. Şehir, kaza ve kasabalarda aile mutfağı
4. Kırsal kesim/köy mutfağı

21. yüzyıla geldiğimizde bugün Türkiye'de bu dört mutfak "Geleneksel Türk Mutfağı" kavramı altında toplanırken; bunlardaki ticari ve turistik amaçlarla yapılan müdahaleler, ithal yiyecek ve teknikler, araç ve gereçler dolayısıyla güncel "Yaşayan Türk Mutfağı" ortaya çıkmıştır. UNESCO'nun ve halk bilimcilerin, bilinçli turizmcielerin "Türk Mutfağı" denince anladıkları birinci kavramdaki kültürdür.

"Geleneksel Türk Mutfağı" alanındaki standartlaştırma, tarif vermede birlik anlayışından başlamak üzere birçok önemli hatalar yapılmaktadır. Bunların bir bölümünü dört tür mutfak kültürümüzden örnekler vererek açıklayacağız. Tabii, bu yazıda her şeyi söyleyemeyeceğiz. Devamı gelecek.

Her şeyden önce dört geleneksel mutfak ürünü yiyecek ve içecekler, öncelikle Türk milleti sonra da misafirlerini doyurmak için pişirilir, üretilir. Yemek, sadece karnı doyurmaktan ibaret değildir. Her safhasında, gelenekler hâkimdir. Kahvenin hazırlanması, pişirilmesi, ikramı, içilmesi, fincanların toplanması, söylenecek sözlerin çoğu kalıplaşmıştır.

Kırsal kesim/köylü mutfağının Kastamonu bölümünü Araç Kavacık köyünde 1948-1959, merkez Kavak köyünde de 1959-1960 yıllarında yaşayarak bir nebze öğrenmiştik. Van, Ağrı, Bitlis köylerinde de 1962-1965 yılları arasında Alparslan İlköğretmen Okulunda edebiyat grubu öğretmenliğimiz sırasında epeyce tanıma şansını yakaladık. Kırsal kesim mutfağı sade, besleyici değeri yüksek tahıl, bakliyat, süt ürünleri, yumurta, meyve ve tabiatla kendiliğinden yetişen bitkilere dayalı bir mutfaktır. Et, son derece azdır. Köylü kadını, evinde hangi malzemeyi bulursa ondan aş yaratır. Hiçbir şey bulamazsa su ile unu karıştırıp çorba pişirir. Süt, yoğurt zaten her zaman hazırdır. Ekmeğin, yemeğin tek lokması ziyan edilmez. Meyve kabukları, eşelekler hayvanlara yedirilir. Sıfır atık yani.

Kırsal kesim/köylü mutfağından yola çıkarak sözü geleneksel mutfağın taşıyıcısı, yaratıcısı nine, anne, teyze, halalarımıza getirmek istiyoruz. Mutfağında her kadın; usta bir aşçıbaşı, ekonomisttir. Daima hem tutucu hem de yenilikçidir. Kilerdeki malzemeye, kocasının gelirine göre yiyecek ve içeceklerini ayarlar. Onun

için pişirdiği yeşil mercimek çorbaları, bulgur pilavları bire bir birbirine benzemeyebilir. Mevsimine göre, kilerde, depoda ne varda yemek ona göre şekillenir. Bir kadın, karnıyarık üç türlü pişirebilir, yaprak sarmasını yedi türlü sarabilir. Her birinin lezzeti farklı olabilir. Bu yüzden geleneksel mutfak kültürü kitaplarında büyük eksiklikler vardır. Söz gelimi, ekşili pilavın köylü, fakir mutfağındaki az malzemeyle pişirilmiş şekliyle ticari mutfaktaki şeklini alt alta koymak, yazmak gerekir. Kastamonu'nun ünlü pidesi etli ekmek; köylerde mantar, yoğurt, ispanak, ısıt, patatesle yapılır. Et yoktur köyde. Köylü kurbandan kurbanda, düğünden düğüne et yer. Kırsal kesim mutfağının zenginliği düğün yemeklerinde kendini gösterir. Patates mıklaması, düğünlerde etli, yağlı; diğer zamanlarda da etsiz, az yağlı pişirilir mesela. Mıklama tarifi verirken ikisini de yazmak doğru olur.

Kırsal kesim, şehir kasaba mutfağında kış hazırlığı çok önemlidir. Meyve sebze kurutmaları, tarhana, pestil, pekmez, pastırma, sucuk, reçel, turşu, ekşi, kavurma, bulgur, bakliyat; mevsiminde taze ve ucuz iken satın alınan malzemeden üretilir. Patates, su almayan toprakta açılan kuyularda saklanır. Karıştırdığımız bir çok geleneksel mutfak kültürü kitabında kışlık yiyeceklerin tarifi ne yazık ki yok. Taze fasulye ile kurutulmuş fasulyenin pişirilme, lezzetlendirme teknikleri aynı olmasa gerek. Otellerde ve geleneksel mutfak lokantalarında kışın örtü altı sebze ve soğukhava deposu meyvesi yerine biraz da saydığımız kış yiyecek ve içeceklerine dayalı ikramlar yapılmalı. Unutmayalım her mevsimin sebze ve meyvesi ayrıdır. Her aşçının, ev kadınının lezzeti, elinin ayarı farklıdır.

Şehirlerimizdeki ticari, turistik mutfağın en yaygın ürünleri döner kebab, şiş kebab, diğer kebab çeşitleri, köfte (çeşitleriyle), pide (çeşitleriyle), işkembe başta olmak üzere çorba çeşitleri, nohutlu pilav, midye dolması, gözleme (çeşitleriyle), helva (çeşitleriyle), baklava (çeşitleriyle), börek (çeşitleriyle), lokma, sütlü tatlılar, kadayıf/künefe (çeşitleriyle), balık ekmek, hamsi tava, kestane kebab, haşlanmış/közlenmiş mısırdır diyebiliriz. Pastırma, sucuk, lokum, leblebi, fındık, fıstık, kayısı, yaş ve kuru incir, üzüm, muz, elma, armut gibi büyük ilgi gören ürünlerimiz de var. Türk kahvesi, birçok turistin gözdesi. Çok iyi peynirlerimizin yanında çoğu ikram edilemeyecek peynire sahibiz. Bu ürünlerin her biri için Türkiye'nin geleneksel mutfak zenginliğini gösteren araştırmalara, kitaplara ihtiyaç var. Ön çalışmalara teşekkür borçluyuz. Söz konusu ürünlerden coğrafi işaret onayı alanlarda kaliteyi nasıl koruyacağız? Ticari hâle gelen yiyeceğe nasıl hâkim olacağız? Binlerce dönerci var ama birkaçını neden tercih ediyoruz? Asıl sorun burada.

ç. Türk mutfak kültürünün temel özellikleri

“Türk Mutfağı Haftası” etkinlikleri düzenleyeceklerin her şeyden önce mutfak kültürümüzün temel özelliklerini bilmeleri gerekir. 1973-1984 yılları arasında Kültür ve Turizm Bakanlığındaki yaklaşık 11 yıl süren Millî Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı görevimiz sırasında üniversitelerimizde bu alanda ders veren öğretim üyelerine bir çalışma yaptırıldı. Prof.Dr. Ayşe Baysal'a kitaplar hazırlattık. Bakanlığımız yayımladı (*Beslenme Kültürümüz*). Merak ettiğimiz; “Türk mutfak kültürünü, diğer mutfak kültürlerinden ayıran başlıca özellikler nelerdir?” sorusuna Dr. Mine Arlı ve Renan Yaman'ın araştırmalarından şu cevabı bulduk, özetledik (Mine Arlı: “Türk Mutfağına Genel Bir Bakış”, *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildiri-*

leri, Ankara 1982, s.19-34; Renan Yaman, Türk Mutfağının Yabancı Yemek Kültürlerine Kıyasla Farklılığı”, *I. Milletlerarası Yemek Kongresi*, Ankara 1988, KTB Yayını):

1. Türk beslenmesinde ana yiyecek maddesi ekmektir. Ekmek, şehirlerde et, sebze ilavesiyle pide çeşitleriyle daha besleyici hâle gelmiştir.

2. Türk mutfağında yemek çeşitleri çok olup bunlardan hamur işleri başta gelir.

3. Çok tanınmış kebab çeşitleri olmakla birlikte et yemeklerinden yahni denen sulu çeşitler çoğunluktadır.

4. Pek çok sebze çeşidi vardır. Sebzelerin etle birlikte soğan, domates veya salçayla pişirilmesi yaygındır. Domates Amerika’dan dünyaya yayılmadan önce yemeklerde salça görevini erik görüyordu.

5. Çoğunlukla; yemeklere konan soğan, kıyma, et, salça, sebzeler su konmadan önce yağda kavrulur.

6. Avrupa’da olduğu gibi sebzeler suda haşlanıp etin yanında garnitür olarak pek kullanılmaz. Sebze ve et birlikte pişirilir.

7. Soğan, hemen hemen bütün yemeklerin baş malzemesidir. Çiğ ve pişirilmiş, kavrulmuş, közlenmiş olarak birçok yiyeceğe katılır. Sarımsak da soğan gibi birçok yemeğe lezzetlendirici olarak eklenir.

8. Kendi kendine yetişen ot, mantar ve köklerden özellikle kırsal kesimde geniş ölçüde yararlanılır.

9. Türk mutfağında yağa çok önem verilir. Sütten elde edilen yağlarla hayvanların iç ve kuyruk yağları hemen hemen her yörede kullanılır. Yemeğin ve etin yağlısı beğenilir.

10.Zeytinyağı, çoğunlukla Batı Anadolu mutfağında görülür. Akdeniz tipi beslenmenin temel malzemesidir.

11.Köfte, sebze yemekleri ve çorbalarda bulgur, pirinç ve mercimeğin yeri önemlidir.

12.Türk mutfağında bazı yemeklerin yaş meyve veya kurularıyla tatlandırıldığına, çoğu zaman meyvelerin yağla pişirilip yemek olarak tüketildiğine şahit oluruz.

13.Yemeklerde genellikle çok miktarda baharat kullanılır. Ancak, baharat çeşitlerinin sayısı azdır. En çok kırmızı biber, ardından da karabiberin kullanıldığı görülür.

14.Maydanoz, dereotu gibi besin değeri yüksek otlar, pek çok yemekte lezzetlendirici olarak kullanılır. Salata, çorba ve bazı yemeklerde yaş ve kuru nane tüketilir.

15.Yoğurdun Türk sofralarındaki yeri çok önemlidir. Yemeklerin birçoğunun üzerine sade veya sarımsaklı yoğurt dökülerek yenmektedir. Avrupa’daki sosun karşılığı yoğurttur denilebilir.

16.Türk yemeklerinde görünüşe, süse değil lezzete önem verilir.

17.Hem garnitür hem de lezzet vermek amacıyla sonradan yemeğe sos servisi mutfağımızda yoktur. En yaygın sos, yemek pişirilirken eklenen, yağda pişirilmiş domates veya salçasıdır.

18.Yemeklerin genellikle az tuzlu pişirilmesi söz konusu değildir. Yağı, tuzu yerinde olması gerekir.

19.Meyvelerden çok tatlı tüketilir. Hamurlu tatlılar başta gelir. Her çeşit helva çok sevilir. Meyvelerden yaygın şekilde tatlı yapılır. Tatlılarda tatlandırıcı olarak bal ve pekmez de kullanılır.

20.Yaygın olarak çift tırnaklı hayvanların eti tüketilir. Domuz, at, eşek, süringen ve kurbağa etine haram gözüyle bakılır. Ayrıca, kabuklu deniz ürünleri de sevilmez. Kırsal kesimde et tüketimi azdır. Kesilen hayvanın bütün organları değerlendirilir. Mutfağımızda sakatat kullanımını yaygındır.

21.Yemeklerin sofrada sunuluşunda; çorba, et, etli sebze yemeği, pilav-börek-hoşaf-salata, yoğurt, zeytinyağlı ekmek, tatlı veya meyve sıralamasına uyulur. Yemek sırasında su, ayran, şerbet, şıra, limonata en çok tüketilen içeceklerdendir. Türk ailesi, meyveyi yemek üzerine yer. Kahve, çay yemek sonrasında içilir.

22.Geleneksel Türk ailesinde genellikle öğle ve akşam yemeğinde aynı ana yemek yenir. Yine genellikle yemek hızlı yenir (Tarım ve hayvancılıkta iş beklemez çünkü).

23.Yaygın olarak aileler, bazı yiyecek ve içeceklerini kendileri üretirler. Reçel, turşu, tarhana, bulgur, erişte, salamura yaprak, sebze kurusu, meyve kurusu, pestil, cevizli sucuk, pekmez, salça gibi. Kışlık yiyecek üretiminde zaman zaman imece usulüne de başvurulur.

24.En çok sevilen öğün yemeği; kuru fasulye, pilav ve üzüm hoşafıdır. Arından sarma geliyor. En sevilen et yemekleri ise köfte ve kebaplardır. Köftenin malzeme, pişirme tekniği, şekil ve yöresine göre elliye yakın çeşidi vardır.

25.Salata ve turşu, yemeklerle birlikte yenir. Avrupa'daki gibi ana yemekten önce veya sonra yenmez.

26.Avrupa mutfağında olduğu gibi Türk yemekleri pişirilirken alkol asla kullanılmaz. Yemek sırasında çatal, kaşık sağ elle tutulur.

27.Yemeklerin, bazı turistik lokantalar dışında standart tarifleri yoktur. Her aşçı, ev kadını malzemeyi ve pişirme tekniğini kendi belirler. Ailenin ekonomik ve sosyal durumu, mutfak kültürünü etkileyen en önemli faktördür.

Türk mutfağı kültürünün diğer özellikleri, bilgileri için şu makalemizde geniş bilgi bulunmaktadır: “Millî Kimliğimiz ve Mutfak Kültürümüz”, *Türk Kimliği/Ayvaz Gökdemir'e Armağan 2*, İstanbul 2009, s.507-560. Ötügen Yayını; *Yel Kayadan Ne Aparır?* Ankara 2016, s.267-306 Kültür Ajans Yayınları: 298.

d.Türk Mutfağı Haftaları programlarına ilişkin öneriler

21-27 Mayıs 2022 tarihinde ilk Türk Mutfak Haftası kutlanacak. Şüphesiz KTB'nin ilgili birimleri şimdiden etkinlikleri planlamaya başlamışlardır. Bu Bakanlığın ilgili biriminde uzun yıllar yöneticilik yapmış ve Bakanlıkla mutfak kültü-

rü konusunda ilk planlı çalışmaları başlatmış biri olarak bazı önerilerde bulunmayı bir vatandaşlık görevi biliyoruz.

Her şeyden önce; her il geleneksel yiyecek, içecek ve bunların hammaddeyle ilgili bir envanter çıkarmalı. İl Kültür ve Turizm Müdürlüklerinde SO-KÜM/Somut Olmayan Kültürel Miras Envanter Çalışmaları dolayısıyla bazı ön hazırlıklar zaten mevcut. Köy muhtarları vasıtasıyla eksikler tamamlanabilir. Köy öğretmenleri diyemiyorum çünkü köylerde tek tük ilkokul kaldı. Envanterde; tarhana çorbası, ekşili pilav deyip geçilmemeli. *Tarhana çorbasının* altında; il içinde kaç çeşit tarhana çorbası pişiriliyorsa gösterilmeli. Tarifleri verilmeli. Ham malzemesinin nereden, nasıl temin edildiği belirtilmeli. Kastamonu Mutfak Kültürü envanterinde Türkiye'ye yayılmış, il dışına taşmış yiyecek ve içeceklere de özel bir bölüm ayrılmalı.

Birinci çalışmayı yaparken, derlemeden önce ele almamız gereken bir iş daha var. İl Mutfak Kültürü Bibliyografyası/Kaynakçası. Her ilin mutfak kültürüyle ilgili az çok kitap, makale yayımları yapılmış, üniversitelerde tezler hazırlanmıştır. Bunları bilmeden, değerlendirmeden sağlıklı bir envanter çıkarmak mümkün değildir. Diğer yandan, kaynakçada ayrı bir bölüm olarak Genel Ağ/İnternetteki bilgi kaynakları da gösterilebilir. Envanter ve kaynakça hazırlanırken ildeki üniversitelerin ilgili bölümlerindeki özellikle o memleketli bilim insanı ve uzmanlardan yararlanmak şarttır.

Üçüncü iş ildeki geleneksel mutfağa uygun yiyecek ve içecek veya hammadde üreten kişi ve kuruluşların envanterini çıkarmaktır. Bu envanterde kişi ve kuruluşların ürettikleri ürünler de gösterilmelidir. Söz gelimi; Esnaf Lokantasında geleneksel mutfağın yemekleri pişirilmektedir. İl, ilçe ve köylerde düğün yemekleri pişiren, usta aşçı kabul edilen kadın ve erkekler de envanterde olabildiğince yer almalıdır. Şunu hemen belirtelim ki; buraya kadar saydığımız üç çalışma, güncellenerek 12 ay boyunca sürdürülmelidir.

Türk Mutfağı Haftalarında genellikle geleneksel mutfak yarışmaları düzenlenir. Kazananlara ödüller verilir. Bu da bir yoldur ama çok tartışmalı sonuçlara gebedir. En iyisi her yıl ildeki ve Türkiye ölçeğindeki çeşitli dallarda 10-12 kişi veya kuruluşu ödüllendirmektir.

Her Türk Mutfağı Haftasında ayrı bir konu gündeme getirilip çeşitli yönleriyle tartışılmalıdır. Sorunlu alanlara değinilip çözüm üretilmesi öncelikle ele alınabilir. Bizce Türk Mutfağı Haftasında ele alınması gereken bazı konular şunlar olabilir:

- Türk mutfak kültürünün tarihî kaynakları
- Geleneksel mutfağın yaşatılması sorunları ve çözüm yolları
- Geleneksel mutfağın tanıtılması sorunları ve çözüm yolları
- Türk mutfağının yurt dışında tanıtılması
- Organik tarım sorunları ve çözüm yolları
- Türk mutfağında israfı önleme yolları
- Türk turizminde mutfak kültürümüzün kullanılması

- Türk mutfağı eğitimi
- Türk mutfak ürünlerinde yenilik mümkün müdür?
- Türk dünyası mutfağı
- Türk mutfağında coğrafi işaretli ürünler sorunu ve çözüm yolları
- Coğrafi işaretli ürünlerin Türk mutfak kültüründeki yeri, önemi
- UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'nın Türk mutfak kültürüne katkı veya zararları
- Görsel ve yazılı medyanın Türk mutfak kültürüne etkileri
- Mutfak müzeleri, arşivleri
- Mutfak kitap ve süreli yayınları
- Türk edebiyatında mutfak kültürümüz
- Türk resim ve heykelinde mutfak kültürümüz
- Türk müziğinde mutfak kültürümüz
- Mutfak kültürü yazarları

1990 yılında KTB Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Başkanlığı Dr. Selma Birer ve Zümrüt Nahya'ya "Geleneksel Türk Mutfağı Bibliyografyası" hazırlattırıp yayımlamıştı. 1928-1988 yılları arasında yayımlanan kitap ve makaleleri kapsamaktadır. 1988'den sonra Türk mutfağına ilgi çok arttı. Birçok yayın yapıldı. Mutfak dergileri çıktı. KTB'nin uzman bir ekibe bu çalışmayı tamamlatıp 2021 yılına kadarki yayınları derlemesi şarttır. Nevin Halıcı'nın *Türk Mutfağı Sözlüğü* de ele alınıp geliştirilebilir. Unutmayalım ki eskiyi ve mevcudu bilmeden yeni bir iş yapmak mümkün değildir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı yönetici ve görevlilerine, haftalarda görev alacak tüm vatandaşlarımıza üstün başarılar diliyoruz.,

ANADOLU’NUN FETHİ DÖNEMİNDE ŞEBINKARAHİSAR KALESİ (1018-1081)

ŞEBINKARAHİSAR CASTLE IN THE PERIOD OF THE CONQUEST OF ANATOLIA (1018-1081)

ЗАМОК ШЕБИНКАРАХИСАР В ПЕРИОД ЗАВОЕВАНИЯ НАТОЛИИ (1018-1081)

Dr. Bekir SARIYILDIZ*

ÖZ

1018 yılında Çağrı Bey’in doğu seferi ile başlayan Anadolu’nun fethi, Bizans’ın Türkiye Selçukluları’nı resmi olarak tanıdığı 1081 yılına kadar geçen süreci kapsamaktadır. Sürecin başından itibaren batıya ilerleyen Selçuklu ordularının önemli duraklarından biri de Şebinkarahisar Kalesi’dir. Şebinkarahisar, Anadolu’nun kuzeyine ve Karadeniz sahillerine açılan önemli bir kavşağın kontrolünü sağlayacak bir mevkidedir. Bu özelliğiyle Anadolu’daki doğu-batı mücadelesinde önemli bir sahne olmasının yanı sıra Bizans İmparatorluğu’nun doğudaki düşmanlarıyla mücadele etmek için kurduğu savunma hattının da stratejik bir üyesidir. Selçuklulardan önce pek çok defa Abbâsîlerin saldırısına maruz kalan Şebinkarahisar, imparatorluğun başkentine giden bir güzergâhı kontrol altında tutması nedeniyle tahkim edilerek güçlü tutulmuştur. Selçukluların Anadolu’ya yaptıkları ilk seferden itibaren yaklaşık altmış üç yıl boyunca devam eden ilerlemeler sonucunda pek çok kale ve kent kuşatılmış, ele geçirilmiş ve yerleşime açılarak Türk yurdu haline getirilmiştir. Bu kentlerden biri olan Şebinkarahisar ve kalesi de, Anadolu’nun fethi süreci içerisinde önemli siyasi olaylara şahit olmuştur. Nitekim Bizans savunmasının kırılarak Selçukluların Anadolu’da fethettiği ilk yerlerden, Doğu Karadeniz’de ise fethedilen ilk yer olan Şebinkarahisar Kalesi’ndeki Bizans-Selçuklu çatışmaları bir süre daha devam etmiştir.

Bu makalede Şebinkarahisar Kalesi’nin, Bizans’ın Anadolu’yu savunmasındaki rolü ve Selçukluların bölgeye geldiklerinde karşılaştıkları durum ile Selçuklu-Bizans mücadelesinde pek çok önemli olayın yaşandığı bölge hakkındaki genel, eksik ve karışık bilgiler, detaylandırılarak düzenlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Şebinkarahisar, Koloneia, Kekaumenos, Sevlı Bey, Mengüceklü Ahmed Gazi.

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi. Samsun/TÜRKİYE
ORCID ID: 0000-0003-4229-3457
(bksariyildiz@gmail.com)

ABSTRACT

The conquest of Anatolia, which started with the eastern expedition of Çağrı Bey in 1018, covers the period until 1081 when the Byzantine Empire recognized the Turkish Seljuks. One of the important stations of the Seljuk armies advancing to the west from the beginning of the process is Şebinkarahisar Castle. Şebinkarahisar is in a location that will provide control of an important junction that opens to the north of Anatolia and the Black Sea coast. With this feature, besides being an important stage in the struggle between east and west, it is also a strategic member of the defense line established by the Byzantine Empire to fight its enemies in the east. Şebinkarahisar, which was attacked by the Abbasids many times before the Seljuks, was kept alive by fortification as it took a route to the capital of the empire. As a result of the progress that continued for about sixty-three years from the first expedition of the Seljuks to Anatolia, many castles and cities were besieged, captured, and opened to settlement and became a Turkish homeland. Şebinkarahisar and its castle, one of these cities, also witnessed important political events during the conquest of Anatolia. As a matter of fact, Byzantine-Seljuk conflicts continued for a while in Şebinkarahisar Castle, which was the first place conquered by the Seljuks in Anatolia after the Byzantine defense was broken and the first place conquered in the Eastern Black Sea Region.

In this article, the role of Şebinkarahisar Castle in the defense of Byzantine Anatolia and the situation that the Seljuks faced when they came to the region, general and mixed information about the castle, many important events in the Seljuk-Byzantine struggle, were tried to be organized in detail.

Key Words: Şebinkarahisar, Koloneia, Kekaumenos, Sevli Bey, Mengüçek-lü Ahmed Gazi.

АННОТАЦИЯ

Завоевание Анатолии, начавшееся с восточной экспедиции Чагры-бея в 1018 г., охватывает период до 1081 г., когда Византия официально признала турецких сельджуков. Одной из важных остановок сельджукской армий, продвигавшихся на запад, является замок Шебинкарахисар. Шебинкарахисар находится над важным контрольным перекрестком, выходящим на север Анатолии и на побережье Черного моря. Помимо того, что Анатолия является важным этапом в борьбе между востоком и западом, он также является стратегическим элементом линии обороны, установленной Византийской империей для борьбы с ее врагами на востоке. Шебинкарахисар, который много раз подвергался нападениям Аббасидов до сельджукой империи, был укреплен благодаря укреплениям, потому что он держал под контролем путь к столице империи. В результате прогресса, продолжавшегося около шестидесяти трех лет с момента первого похода сельджуков в Анатолию, многие замки и города были осаждены, захвачены, заселены и превращены в турецкую родину. Шебинкарахисар и его замок, также стали свидетелями важных политических событий во время завоевания Анатолии. На самом деле византийско-сельджукские конфликты некоторое время продолжались в

замке Шебинкарахисар, который был первым местом, завоеванным сельджуками в Анатолии, сломив византийскую оборону, и первым местом, завоеванным в Восточном Причерноморье.

В данной статье детально говорится о роли замка Шебинкарахисар, который защитил Анатолию от Византии, а также о ситуации с которой столкнулись сельджуки когда пришли на эту территорию, где произошли многие важные события в сельджукской -Византийской борьбе.

Ключевые Слова: Шебинкарахисар, Колония, Кекауменос, Севли-бей, Менгючеклю Ахмед Гази.

1. Giriş

Şebinkarahisar ve kalesi, Anadolu'nun kuzeyinden geçen önemli bir güzergâhın kilit noktasında bulunmasından dolayı tarih boyunca pek çok siyasi teşekkülün uğrak noktası olmuştur. Stratejik konumu ile sahip olan güce önemli avantajları sağlayan bu lokasyon üzerindeki mücadeleler yüzyıllardır devam ettiği gibi, Selçukluların Anadolu'ya geldiği tarihlerde de bölgede Bizans-Abbâsî çatışmaları kısmen devam etmektedir. Şebinkarahisar, Bizans İmparatorluğu'nun doğu hattında önemli bir Bizans savunma üssü olduğu gibi imparatorluğun doğuya yapacağı seferlerde ordunun toplanma merkezi görevini de yerini getirmektedir. Kale, Bizans için askeri açıdan oldukça önemli olmasının yanı sıra, Anadolu'yu ele geçirmek için doğudan gelen kuvvetlerin İstanbul'a kadar ulaşacağı bir güzergâhında anahtarı durumunda olmasından dolayı imparatorluğun varlığı için ciddi öneme sahiptir. (Honigmann, 1970, s. 2; Güneş, 2018, s. 128-129)

XI. yüzyılın başlarında Çağrı Bey'in batı keşif seferiyle, Anadolu'nun fetih sürecinin ilk adımı atılmıştır. Selçuklular, Anadolu'ya geldiğinde Bizans topraklarının doğu cephesindeki savaş meydanlarından biri olan Şebinkarahisar, yağmalanmış talan haldedir. Bölgedeki durumun Selçuklular lehine elverişliliği, 1048 yılından itibaren Doğu Karadeniz bölgesine kadar uzanan seferlerin ve Şebinkarahisar'ın ele geçirilmesinin yolunu açmıştır. Malazgirt'te sağlanan üstünlükle doğusu nüfuz altında olan Anadolu'nun batısı da Selçukların hâkimiyeti altına girmiştir. 1075-1080 yıllarından Süleyman Şah'ın Türkiye Selçuklularını kurmasıyla yerleşmenin başladığı Anadolu'nun fethi süreci, 1081 yılında Dragos Çayı Anlaşması'yla Bizans'ın Türkiye Selçuklularını resmi olarak tanınmasıyla hukuki bir zemine oturtulmuştur. Yaklaşık olarak altmış üç yıl süren bu dönemde, Şebinkarahisar Kalesi'nde önemli olaylar yaşandığı gibi kale, Selçuklular ile Bizans arasından pek çok defa el değiştirmiştir. (Mikhail Psellos, 2014, s. 198; Charanis, 1969, s. 201)

2. Kalenin Konumu ve Kuruluşu

Şebinkarahisar'ın idaresi ve savunması kent yerleşiminin ortasında hâkim tepeye kurulmuş bir kale tarafından sağlanmaktadır. Şebinkarahisar, yerleşimin kalenin etrafında toplandığı bir kale-kent yerleşimidir. Şebinkarahisar Kalesi, Gire-

sun Dağları'nın güney yamaçlarının, Kelkit Havzası'nın kuzey düzlükleri ile buluştuğu bir noktada kurulmuştur. Giresun'un güneye açılan en önemli güzergâhlarından Aksu Vadisi'nin Anadolu'nun içlerine açıldığı bir mevkide kurulan kale, Kelkit Vadisi üzerinde stratejik bir konumda bulunmaktadır. Tarih boyunca kuzey-güney ve doğu-batı yollarında önemli bir kavşağın denetimini sağlayan Şebinkarahisar Kalesi'nin doğusunda Kelkit, Bayburt ve Erzurum, batısında Koyulhisar ve Niksar, güney kısmında ise Erzincan ve Sivas gibi önemli yerleşim merkezleri bulunmaktadır. Kale, bulunduğu konum itibarıyla Anadolu'nun kuzeyindeki pek çok güzergâhın uğrak noktası durumundadır. Bizans İmparatorluğu'nun son dönemlerine ait seyahat notlarındaki bilgilere göre, İstanbul'dan doğuya hareket edildiğinde, İznik ve Ankara üzerinden ulaşılabilen Şebinkarahisar, (Koloneia) Hacıyolu'nun da uğrak noktalarından biri olarak gösterilmektedir. Seyyah Mukaddasî, Amida'dan yola çıkarak Harput üzerinden Koloneia (Şebinkarahisar) vardığını ve buradan hareketle Ankara üzerinden İzmit'e ulaştığını kaydetmesi, kentin farklı zamanlarda farklı güzergâhlardaki yolcular tarafından önemli bir kavşak olarak kullanıldığına işaret etmektedir. (Bryer ve Winfield, 2020, s. 38-45; Ahrweiler, 1962, s. 29)

Şebinkarahisar Kalesi'nin, ne zaman kurulduğu ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. İlk kuruluş tarihi bilinmeyen ancak Eski çağlardan itibaren var olduğu bilinen kale, vadiye ve yerleşime hâkim bir tepenin zirvesindedir. Kale, Roma İmparatorluğu zamanında General Pompei tarafından planlanarak yeniden tahkim ettirilmiş ve Koloneia adını almıştır. Bu tarihten itibaren varlığını koruyan Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi'nin yerleşimi zaman içerisinde askerî ihtiyaçlara göre şekillenmiştir. Bizans İmparatorluğu zamanında Anadolu'da yaşanan iç isyanlar ve dış istilalar sebebiyle, Koloneia askeri ve idari olarak geliştirilerek önemli tema merkezlerinden biri haline getirilmiştir. (Bryer ve Winfield, 2020, s. 273-275; Sinclair, 1989, s. 323)

3. Selçuklulardan Önce Kalenin Durumu

Şebinkarahisar, Bizans İmparatorluğu'nun Sasanilerin Anadolu istilasını durdurmak için Fırat Nehri'nin batısı boyunca kurduğu Limes savunma hattının en kuzeyindeki kalesidir. İmparatorluğun doğuya veya güneye yapacağı askerî seferlerde, İstanbul'dan çıkan bir ordunun Anadolu'daki toplanma merkezlerinden biri de Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi'dir. (Honigmann, 1970, s. 2; Güneş, s. 128-129)

Sasanilerin Anadolu'ya yaptığı saldırılarda ciddi tahribata uğrayan kale ve çevresi, İmparator Justinian'ın önemli bir bütçeyi buranın tamiri ve imarına aktarmasıyla tamir ettirilmiş ve güçlendirilmiştir. Justinian zamanında piskoposluk merkezi de olan Koloneia (Şebinkarahisar), bu dönemden itibaren "Karahisar" anlamına gelen Mavrokastron adıyla çağrılmaya başlanmıştır. (Bury, 1912, s. 344; Ramsay, 1960, s. 241; Honigmann, 1970, s. 212-213; Adontz, 1970, s. 113-118; Sinclair, 1989, s. 323-326; Ragia, 2009, s. 207-208; Grousset, 2019, s. 239; Tezcan, 2012, s. 242)

Emevilerin Güneydoğu Anadolu, Armenia eyaleti, Suriye ve Mısır'ı ele geçirmesinin ardından bölgede kurduğu El-Ermeniyeye Eyaleti'nin sınırları Koloneia

(Şebinkarahisar) topraklarına kadar ulaşmaktaysa da bu dönemde bölgede yağma ve talandan başka bir Emevi faaliyetinde bahsedilmemektedir. (Ostrogorsky, 2011, s. 103; Brosset, 2003, s. 200; Tezcan, 2012, s. 253-255) Bizans yönetimi, jeopolitik konumu nedeniyle olağandışı bir süreç geçiren Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi'ni, Sasani tehlikesinin ortadan kalmasıyla onuncu yüzyıldaki Abbâsî akınlardan önceki bir tarihte, tahminen Emeviler zamanında yeniden tahkim ederek savunmasını güçlendirmiştir. (Prokopios, 2019, s. 118; Honigmann, 1970, s. 212-213; Ostrogorsky, 2011, s. 255; Bryer ve Winfield, 2020, s. 277; Demirkent, 2005, s. 133-135)

Doğu da Abbâsîlerin iktidarı ele geçirmesiyle, 778 yılında Yezid bin Usaid al-Sulamî adlı Abbâsî komutanı liderliğindeki kuvvetler, Anadolu içlerine kadar uzanan seferlerde Koloneia (Şebinkarahisar) ve çevresine saldırarak bölgeyi yağmalamıştır. (Bryer, 2020, s. 277; Ostrogorsky, 2011, s. 151-167; Mordtmann, 1927, s. 735) Bizans, imparatorluğun doğu sınırlarında gelişen olaylar karşısında bölgedeki idareleri düzenleyerek ve sınır hattındaki kaleleri güçlendirmeye başlamıştır. Bu uygulamalardan biri de, 863 yılından önceki bir tarihte Armenia eyaletinin Kelkit Vadisi'ni kapsayan kısmında, Bizans'ın sınır hattındaki kleisuralar zincirinin önemli bir halkası olan Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi merkezli yeni bir thema tesis edilmesidir. (Honigmann, 1970, s. 40-49; Ramsay, 1960, s. 351; Ostrogorsky, 2011, s. 89; Umar, 2009, s. 426) Bölgedeki Pavlikanlar Hareketi'nin öncülerinden Karbeas'ın 843-863 yılları arasında bölgedeki faaliyetleri ve Bizans'a karşı Abbâsîlerle işbirliği içerisinde olması, Koloneia'nın (Şebinkarahisar) thema yapılmasında etkili olmuştur. (Skylitzes, 2010, s. 93-94; Ahrweiler, 1962, s. 28-29; The Oxford Dictionary of Byzantium, 1991, s. 1107; Honigmann, 1970, s. 50; Bury, 1912, s. 277-279; Güneş, 2018, s. 300-301) İdari ve askerî açıdan en küçük themalar arasında sayılan Koloneia'nın, (Şebinkarahisar) Emevi ordularının akınlara karşı oluşturulan savunma zincirindeki stratejik konumuyla önemi zamanla artmıştır. 899 yılı itibarıyla Koloneia theması, üç bin asker ve idarecileriyle birlikte toplamda dört bin yüz otuz bir kişinin bulunduğu bir thema merkezidir. Ancak onuncu asrın başlarında Bizans İmparatoru VI. Leon'un themaların sınırlarına yönelik düzenlemeleriyle, Koloneia'dan (Şebinkarahisar) Kemah ve civarı alınmış böylece Koloneia'nın (Şebinkarahisar) thema sınırlarında daralma yaşanmıştır. (Honigmann, 1970, s. 54-55; Güneş, 2018, s. 310)

Bizans-Abbâsî mücadelesinde ciddi çatışmaların yaşandığı Koloneia (Şebinkarahisar) toprakları, Abbâsîlerin Anadolu'dan çekildiği 939 yılında İmparator Romanos'un saldırısıyla yeniden Bizans topraklarına katılmış ancak 940 yılında gerçekleşen Abbâsî yağmaları engellenememiştir. (Müverrih Vardan, 2017, s. 18; Bianquis, 1997, s. 107; Ostrogorsky, 2011, s. 258; Bryer ve Winfield, 2020, s. 277)

4. Selçuklular Anadolu'ya Geldiğinde Koloneia ve Çevresindeki Durum

X. yüzyıl boyunca Bizans'ın doğudaki thema merkezleri, Abbâsî ordularının yağma ve akınlara terk edilmiş durumdadır. Bu süreç içerisinde Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi ve çevresi iki büyük devletin mücadelesine şahit olmuştur. Bizans İmparatorluğu'nun Emeviler ve Abbâsîler ile girdiği mücadelede, Anadolu toprak-

larının doğu kısmı savaş meydanı haline gelmiş, yağmalanmış ve sonunda metruk bir hale gelmiştir. (Müverrih Vardan, 2017, s. 18; Ostrogorsky, 2011, s. 239; Kafalı, 1996, s. 7) Abbâsîler zamanında batı sınırlarının korunması amacıyla bölgeye yerleştirilen Türk akıncıları, bölgeyi oldukça iyi bilmektedir. Abbâsî ordularından görevli Türk akıncılarının, Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle, Türk saflarına katılması asırlar boyunca kazanılmış bir tecrübeyi Selçuklulara bahşetmiştir. Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinden sınır boylarındaki Türk akıncılarının Sivas, Niksar, Şebinkarahisar, (Koloneia) Amasya, Çankırı ve Ankara gibi kentlere verdikleri ciddi zararlar henüz tanzim edilememiştir. Anadolu'daki bu durum Selçukluların Anadolu topraklarını yurt tutulabilmesi için oldukça elverişli bir ortam yaratmaktadır. (Urfalı Mateos, 2000, s. 48-49; Vasil'ev, 1923, s. 150; Bury, 1912, s. 264; Yinanç, 2018, s. 15; Turan, 2008, s. 119; Sevim, 1988, s. 36-40)

XI. yüzyılın başlarında, Doğu Anadolu ve Azerbaycan topraklarındaki Ermeni ve Gürcü prenslikleri kendi aralarında mücadele ettikleri gibi Bizans'a karşı da Müslüman beylikler ile işbirliği yapmaları, Bizans İmparatoru II. Basileios'u rahatsız etmiştir. Bu sebeple II. Basileios, Ermeni ve Gürcü ülkelerini kapsayacak şekilde doğu seferine çıkmıştır. Bu seferde Ermeni ve Gürcü prensliklerini doğrudan merkeze bağlayan II. Basileios, bölgedeki çok sayıdaki Ermeni'yi de Orta Anadolu'ya getirmiştir. (Lebeau, 1833, s. 223; Honigman, 1970, s. 162; Sevim, 1988, s. 20-21) Ermeni ve Gürcü ülkelerinde bu olayların yaşandığı bir dönemde bölgedeki çatışmalar, demografik değişimler ve askeri çözümler, Selçuklular için yurt arayışında olan Çağrı Bey'in dikkatini bu bölgeye çekmiştir.

Nitekim II. Basileios'un, Ermeni ülkesindeki faaliyetleriyle tampon durumdaki bölgeyi zayıflatması, Selçukluların Anadolu'ya ulaşmasını kolaylaştırmıştır. Durumu değerlendiren Çağrı Bey, 1018 yılında savunmasız Azerbaycan toprakları üzerinden Anadolu'ya girerek, Anadolu'nun fethi sürecindeki ilk adımı atmıştır. Van Gölü civarından Anadolu'ya giriş yapan Selçuklular, bölgenin büyük kısmını kontrolleri altına almışlardır. İlk keşif seferi hakkında bilgi vermek için 1021 yılında Tuğrul Bey ile görüşen Çağrı Bey, Anadolu'nun Selçukluların ele geçirip, yurt tutabileceği uygun bir coğrafya olduğunu belirtmiştir. (Toumanoff, 1978, s. 425; Charanis, 1969, s. 178-179; Sevim, 1988, s. 20-21; Kafalı, 1996, s. 6) Ancak Selçukluların Gazneliler ile mücadeleye girdiği bir süreçte Çağrı Bey'in görev alması, Anadolu'daki Selçuklu faaliyetlerini bir süre ertelemiştir. Nihayet 1048 yılında İbrahim Yınal komutanlığında Selçuklular, Anadolu üzerine büyük bir ordu ile sefer düzenlemiştir. 18 Eylül 1048 tarihinde Liparit komutanlığındaki Bizans kuvvetlerini mağlup eden Selçuklu kuvvetleri, Karadeniz bölgesini de kapsayan ve Trabzon'un iç kesimlerine kadar ulaşan keşiflerde bulunmuşlardır. (İbnü'l Esir, 2013, s. 195-196; Mikhael Attaleiates, 2008, s. 55; Urfalı Mateos, 2000, s. 85-87; Azîmî, 2006, s. 9-10; Charanis, 1969, s. 190; Cahen, 1988, s. 12; Sevim, 1988, s. 50-51) Karadeniz bölgesine yönelik ilk temasın yapılmasından altı yıl sonra 1054 yılında Karadeniz bölgesini kapsayan ikinci bir sefer tertip edilmiştir. Tuğrul Bey komutanlığındaki Selçuklu ordusu, Anadolu'nun doğu kısmında bazı kaleleri ele geçirerek yağmalamıştır. Bu seferde akıncı bir ordu kolu Karadeniz Dağları'ndan, Kafkas Etekleri'ne hatta Trabzon havalisine kadar ilerken, (İbnü'l Esir, 2013, s.

196-228; Yinanç, 2018, s. 44; Turan, 2008, s. 131; Cahen, 1988, s. 13-14) diğer bir ordu kolu ise Çoruh Vadisi yoluyla Giresun'un güneyindeki Kelkit Vadisi boyunca Canik Ormanları'na kadar ilerlemiştir. Selçukluların, Mezopotamya ve Koloneia bölgesine ciddi zarar verdiği bu seferde, Karadeniz bölgesinde fetih yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. (Mikhael Attaleiates, 2008, s. 87; Tellioglu, 2004, s. 75-80)

5. Doğu Karadeniz'deki İlk Fetih: Koloneia Kalesi'nin Ele Geçirilmesi

XI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Selçukluların Anadolu topraklarındaki seferlerinin sınırları, bölgenin tanındığı ölçüde her geçen gün genişlemektedir. Doğu Karadeniz bölgesinin de keşfedilen yerler arasına girdiği bu dönemde, bölgedeki pek çok Bizans kalesi de yağmalanıp talan edilerek bölge halkının direnişi kırılmaya çalışılmıştır.

1057-58 yılında Selçuklu akıncılarından Dinar Bey komutasında bir ordu, Erzurum üzerinden Bayburt civarına gelmiştir. Bu tarihlerde Şebinkarahisar (Koloneia) Kalesi, Bizans'lı Nikephoros Katakalon Kekaumenos yönetimi altındadır. Sefer sırasında Kelkit Vadisi'ni takip eden Dinar Bey kuvvetleri Erzincan ve Kemah'ı aşarak Şebinkarahisar (Koloneia) Kalesi'ne gelmiş ve bölgeyi talan ederek 1058 yılında kaleyi ele geçirmiştir. Şebinkarahisar Kalesi'nin ele geçirilmesiyle Doğu Karadeniz'deki ilk Selçuklu fethi gerçekleştirmiştir. (Mikhail Psellos, 2014, s. 198; Bryer ve Winfield, 2020, s. 277; Honigmann, 1970, s. 181-182; Speros, 1971, s. 88; Cahen, 2008, s. 85; Sevim, 1988, s. 38; Tellioglu, 2004, s. 80)

Selçuklu komutanları tarafından Orta Anadolu'ya kadar uzanan seferler sonunda, Sivas ve çevresindeki Bizans güçleri yıpratılmış ve bölgenin iskânı için uygun zemin hazırlanmıştır. Selçukluların 1058 yılında fethettiği Koloneia (Şebinkarahisar), bir yıl Selçuklu idaresinde kaldıktan sonra 1059 yılında tekrar Bizanslıların eline geçmiştir. Nitekim 1068 yılında doğu seferine çıkan İmparator Diogenes'in, Şebinkarahisar (Koloneia) Themasi'na uğraması, kentin Bizans idaresinde olduğunu göstermektedir. (Gregory Abu'l Farac, 2001, s. 301-302; Yinanç, 2018, s. 47; Cahen, 1988, s. 18-19; Sevim, 1988, s. 38; Tellioglu, 2004, s. 80)

İmparator Diogenes, 1068 yılında Selçuklular üzerine bir doğu seferine çıkmış ve ordunun sağ kısmına komutanlık eden Crispin adlı bir Normani, Armenia bölgesini savunmak üzere Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi'ne komutan olarak bırakmıştır. Crispin'in komutanlığı sırasında, Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi'ni korumakla görevli Bizans askerlerinin gönderilerek Ermeni ülkesinden getirilen askerlerin kaleye yerleştirildiği tahmin edilmektedir. İmparatorluktan maaşını alamayan Crispin, devlete karşı isyan hareketine girişmiş, Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi'ni kendisine komuta merkezi yaparak, İmparator Diogenes'in üzerine gönderdiği bir orduyu bertaraf etmesini de bilmiştir. Ancak durumun aleyhine geliştiğini anlayan Crispin, bu sırada üzerine gelen Selçuklu kuvvetlerini püskürtmesinden aldığı güçle imparatorundan af dileyerek Selçuklulara karşı mücadele etmeye devam etmiştir. Ancak imparatorun kuşukları ve sarayın nüfuzlu devlet adamlarından Nemitze'nin kışkırtmasından dolayı Crispin, Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi'nden Abydos'a sürgün edilmiştir. (Bryer ve Winfield, 2020, s. 277-278; Ramsay, 1960, s. 294-295; İnan, 2010, s. 39-44)

Crispin'in başkaldırısı ve imparatora karşı duruşundaki en önemli sebeplerden biri de Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi'nin güçlü savunması olduğu muhakkaktır. Nitekim kısa bir süre içinde hem imparatorluk kuvvetlerini yenen hem de Selçuklu birliğini püskürten Crispin'in kuvvetleri Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi'nde kendilerine kısa süreli ama haklı bir yer edinmiştir.

6. Şebinkarahisar'ın Selçuklu Yerleşimine Açılması

26 Ağustos 1071 tarihinde Selçuklu Sultanı Alparslan ile Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, Malazgirt Savaşı'nda karşı karşıya gelmişlerdir. Sultan Alparslan'a esir düşmekten kurtulamayan Romanos Diogenes'in, yapılan antlaşmayla ülkesine geri dönüşüne izin verilmiştir. Erzurum'da birkaç gün kalarak yaralarını tedavi ettiren Diogenes, buradan Koloneia'ya (Şebinkarahisar) uğramıştır. (İbnü'l Esir, 213, s. 308-311; Ahmed bin Mahmud, 2011, s. 110-112; Mikhail Psellos, 1992, s. 266-268; Müverrih Vardan, 2017, s. 37; Charanis, 1969, s. 193; Sümer, 1988, s. 24) Ancak İstanbul'a doğru yola çıkan Diogenes'in, başkentine ulaşmasına izin verilmemiş ve yakalanarak öldürülmüştür. (Urfalı Mateos 2000, s. 142-143; Mikhael Attaleiates, 2008, s. 171; Vasiliev, 1952, s. 356; İyice, 1971, s. 67-71)

Diogenes'in öldürüldüğü öğrenen Sultan Alparslan, yapılan antlaşmayı feshederek Kutalmışoğulları komutanlığındaki beylerine Anadolu'nun ele geçirilmesini emretmiştir. Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'ı içerisine alan bölgenin ele geçirilmesi görevi Mengüceklü Ahmed Gazi'ye verilmiştir. (Reşîdü'd-dîn Fazlullah, 2010, s. 38-39; Chrysostomides, 2009, s. 11; Sümer, 1990, s. 1) Mengüceklü Ahmed Gazi'nin Koloneia (Şebinkarahisar) ve civarını ele geçirdiği bilinmekte ancak konunun ayrıntıları bilinmemektedir. Koloneia (Şebinkarahisar), Malazgirt'ten hemen sonra Ahmed Gazi'nin elin geçmiş ancak sebebi bilinmeyen bir şekilde Mengüceklülerin elinden çıkmıştır. Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi'nin Bizans'ın eline geçtiği ya da Mengüceklüler ile Danişmendliler mücadelesinin sonucunda mı el değiştirdiği konusu henüz aydınlatılamamıştır. Fakat Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi ve çevresi, Danişmendlilerle birlikte hareket eden Sevlî Bey adından bir Türk beyi tarafından 1075 yılından sonraki bir tarihte tekrar ele geçirilmiştir. Mengüceklülerin, 1074 yılından itibaren ele geçirmeye başladığı Kelkit Havzası gibi, Koloneia (Şebinkarahisar) Kalesi ve çevresinin Bizans'tan mı yoksa Sevlî Bey'den mi alındığı konusu da karanlıkta kalan diğer bir meseledir.

Anadolu'da fethedecekleri yerler tayin edilen Türk beylerinin, Malazgirt'in hemen ardından savunmasız Bizans toprakları yerine aralarında mücadeleye girişmesi pek mantıklı görülmemektedir. Çünkü cihad anlayışıyla kuvvetlerini arttıran Türk beylerinin kendi aralarında mücadelesi her ikisini de zayıf düşüreceği gibi çevrelerinde topladıkları askerleri de kaybetmelerine neden olacaktır. Bu sebeple kale ilk defa Mengüceklüler tarafından ele geçirilmiş ancak Bizans tarafından bir şekilde geri alınmış, Danişmendli Sevlî Bey'de kaleyi Bizanslılardan geri almış olmalıdır. Daha sonra yine Mengüceklüler kaleyi ele geçirmiştir, nitekim 1080 yılından itibaren Koloneia (Şebinkarahisar) ve kalesinin Mengüceklü Ahmed Gazi'nin elinde olduğu ve iskâna açıldığı bilinmektedir. (Reşîdü'd-dîn Fazlullah, 2010, s. 38-39; Münecimbaşı Ahmet bin Lütfullah, 2017, s. 178; Mëlikoff, 1960, s. 71-72; Abdizade Hüseyin Hüsameddin, 1927-1928, s. 288; Sümer, 1990, s. 3;

Turan, 2017, s. 71-73; Cahen, 1979, s. 120; Yinanç, 2018, s. 79; Sevim, 1988, s. 185)

Sonuç

Şebinkarahisar (Koloneia) Kalesi, eski çağlardan itibaren önemli bir kale-kent yerleşimi olarak gelişmiş ve tarih boyunca stratejik önemini korumuştur. Bizans İmparatorluğu'nun Sasaniler, Emeviler ve Abbâsiler ile mücadelesinde, stratejik bir savunma üssü olan kale, bölgede yaşanan bitmek bilmez savaşlardan ve yağmalardan nasibini almıştır. Talan edilmiş bir halde olan Şebinkarahisar, Selçukluların yurt arayışları için oldukça uygun koşullara sahiptir. Selçukluların 1018 yılından itibaren başlayan Anadolu akınlarının, 1048 yılından itibaren Şebinkarahisar civarına ulaştığı bilinmektedir. Ancak Bizans'ın Anadolu topraklarındaki doğu savunma zincirinin önemli bir halkası olan Şebinkarahisar, Selçuklulara karşı bir süre direnmiştir. 1058 yılında ise Şebinkarahisar Selçukluların eline geçmekten kurtulamamıştır. Ancak kısa bir süre sonra kale tekrar Bizanslıların eline geçmiştir. Malazgirt Savaşı'na kadar geçen süreçte hakkında bilgi bulunmayan kalenin, önce Mengüceklü ve 1075 yılından sonra ise Danişmendli Seveli Bey kuvvetlerince Selçuklu idaresi altına alındığı bilinmektedir. Şebinkarahisar Kalesi'nin, Doğu Karadeniz'in ilk fethedilen yeri olması, bölgedeki Türk yerleşiminin tarihi temellerinin anlaşılması açısından son derece önemli bir olaydır. Şebinkarahisar Kalesi'nin Selçukluların eline geçmesiyle, Bizans'ın doğu savunma hattında önemli bir gedik açılmakla birlikte, Giresun kıyılarına ulaşan vadiler ve Samsun'a kadar ulaşan Kelkit Havzası, Selçukluların faaliyet alanı haline gelmiştir. Nitekim Kelkit Havzası gibi, 1080 yılından itibaren Şebinkarahisar'da iskâna açılarak Türk yerleşim yeri olma özelliği gösteren kentler arasında yerini bulmuştur.

KAYNAKÇA

Abdizade Hüseyin Hüsameddin (1927-1928). *Amasya Tarihi*, C. 2, Necmi-İstikbal Matbaası, İstanbul.

Ahmed bin Mahmud (2011). *Selçukname*, haz. Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

Ahrweiler, H. (1962). "L'Asie Mineure et les invasions Arabes (VII e -IX e siècles)", *Revue Historique*, T. 227, F. 1, Presses Universitaires de France, ss. 1-32.

Azîmî Tarihi (2006). çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara.

Bianquis, T. (1997). "Sayf al-Dawla", *EI*, C. IX, ed. C.E. Bosworth vd., Brill, Leiden, s. 107.

Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan Tarihi*, çev. H. D. Andreasyan, haz. Erdoğan Merçil, TTK Yayınları, Ankara.

Bryer, A., David W. (2020). *Karadeniz'in Orta Çağ Dönemi Eserleri ve Topoğrafyası*, C. I, Çev. İsmail Köse, TTK Yayınları, Ankara.

Bury, J.B. (1912). *A History of the Eastern Roman Empire*, Macmillan and Co., Londra.

Cahen, C. (1979). *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul.

Cahen, C. (1988). *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çev. Yaşar Yücel, Bahaddin Yediyıldız, TTK Basımevi, Ankara.

Cahen, C. (2008). *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Charanis, P. (1969). "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", *The First Hundred Years*, C. I, ed. M. W. Baldwin, Madison, s. 177-219.

Chrysostomides, J. (2009). "The Byzantine Empire from the eleventh to the fifteenth century", *Byzantium to Turkey, 1071-1453*, C. I, ed. Kate Fleet, Cambridge University Press, New York, ss. 6-50.

Demirkent, I. (2005). *Bizans Tarihi Yazıları*, Dünya Yayıncılık, İstanbul.

Gregory Abu'l Farac (2001). *Abu'l Farac Tarihi*, C. 2, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara.

Grousset, R. (2019). *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul .

Güneş, C. (2018). *Bizans Anadolu'sunda Askerî ve İdarî Bir Sistem: Thema Sistemi*, Sıtkı Kocaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla.

Honigmann, E. (1970). *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

İbnü'l Esir (2013). *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, çev. Murat Temelli, Ark Kitapları, İstanbul.

İnan, Z. (2010). *XI. Yüzyılda Anadolu'da Norman Şeflerinin Faaliyetleri*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.

İyice, S. (1971). *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Dioganes*, TTK Yayınları, Ankara.

John Skylitzes (2010). *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, çev. John Wortley, Cambridge University Press, New York.

Kafalı, M. (1996). "Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi", *Erdem Dergisi*, S. 22, ss. 5-17.

Lebeau (1833). *Histoire du Bas-Empire*, C. XIV, ed. M. Brosset, De L'Imprimerie De Firmin Didot Frères, Paris.

Mihail Psellos'un Khronographia'sı (1992). haz. Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara.

Mikhael Attaleiates (2008). *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Mordtmann, J. H. (1927). "Kara Hisâr", *EI*, C. II, ed. M. Th. Houtsma vd., Leyden Late E. J. Brill Ltd, London, ss. 734-736.

Müneccimbaşı Ahmet bin Lütfullah (2017). *Camii'd-Düvel II*, haz. Ali Öngül, Kabalıcı Yayınları, İstanbul.

Müverrih Vardan (2017). *Türk Fetihleri Tarihi*, Post Yayınevi, İstanbul.

Nicholas A. (1970). *Armenia in the Period of Justinian*, Calouste Gulbekian

Foundation, Lizbon.

Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan, TTK Basımevi, Ankara.

Prokopios (2019). *Bizans 'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Ragia, E. (2009). "The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (ca 600-1200): I.2. The Apothekai of Asia Minor (7th-8th c.)" *Byzantina Symmeikta*, C. 19, ss. 207-208.

Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul.

Reşidü'd-dîn Fazlullah (2010). *Selçuklu Devleti*, Selenge Yayınları, İstanbul.

Sevim, A. (1988). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK Basımevi, Ankara.

Sinclair, T.A. (1989). *Eastern Turkey An Architectural and Archaeological Survey*, C. II, Pindar Press, Londra.

Sümer, F. (1988). *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK Basımevi, Ankara.

Sümer, F. (1990). *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, TTK Basımevi, Ankara.

Tellioğlu, İ. (2004). *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon.

Tezcan, M. (2012). "Pers Armenia Etrafindan Gelişen Roma-Parth ve Bizans-Sasani Münasebetleri (M.Ö. I-M.S. VII. YY.)", *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon, ss. 213-272.

Toumanoff, C. (1978). "The Background to Mantzikert", *XIIIth International Congress of Byzantine Studies*, 5-10 Semtember 1966, ed. J.M. Hussey, D. Obolensky, S. Runciman, Liechtenstein, s. 411-426.

Turan, O. (2008). *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Turan, O. (2017). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Umar, B. (2009). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.

Urfalı Mateos Vekayi-Namesi(952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162). (2000), nşr. H. D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara.

Vasil'ev, A. A. (1923). "Struggle with the Saracens (867-1057)", *The Cambridge Medieval History*, C. IV, plan. J. B. Bury, ed. J. R. Tanner, C. W. Previtè-Orton, Z. N. Brooke, Cambridge at the University Press, ss. 139-150.

Vasiliev, A. A. (1952). *History of the Byzantine Empire 324-1453*, The University of Wisconsin Press, Madison.

Vryonis, S. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, London.

Yinanç, M. H. (2018). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. I, haz. Refet Yinanç, TTK Yayınları, Ankara.

DÖRTDİVANLI HİLMÎ'NİN YENİ ŞİİRLERİ

NEW POEMS OF DORTDIVANLI HILMI

НОВЫЕ СТИХИ ДОРТДИВАНЛЫ ХИЛМИ

Dr. Yasin ŞEN*

ÖZ

Dörtdivanlı Hilmî 19. Yüzyıl'da yaşayan âlim ve şair bir şahsiyettir. Bugün Dörtdivan sınırları içinde kalan Doğancılar köyünde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini köyünde görmüştür. Daha sonra Gerede'de bir medresede tahsil görmüştür. Şair icazet aldıktan sonra Dörtdivan'a gelip müderris olarak görev yapmıştır. Şairin iki oğlu Plevne Savaşı'nda şehit olmuştur. Oğulları için kaleme aldığı manzumesi, onun en sevilen şiirleri arasındadır. Şair, şiirlerini genelde hece vezniyle kaleme almıştır. Medrese tahsili görmesine rağmen şiirlerinde sade bir dil tercih etmiştir. Hilmî'nin şiirleri, besteli olarak Dörtdivan ve çevresinde okunmuştur. Onun manzumelerinin ayrıca yaşadığı dönem için belgesel bir değeri vardır. Biz Hilmî'nin şiirlerinin bir kısmının kaybolduğunu düşünmekteyiz. Bu makalede Dörtdivanlı Hilmî'nin toplu şiirleri içerisinde yer almayan altı şiirine yer verilmiştir. Bunların bir kısmı oldukça başarılıdır. Şiirler hece ölçüsüyle yazılmışlardır. Hilmî'nin ayrıca kayıp başka şiirlerinin olması ve bunların yeni araştırmalarla ortaya çıkması ihtimal dâhilindedir.

Anahtar Kelimeler: Hilmi, Dörtdivan, yeni şiirler.

ABSTRACT

Dörtdivanlı Hilmi is a scholar and poet who lived in the 19th century. He was born in Doğancılar village, which is within the borders of Dörtdivan today. He had his first education in his village. Later, he studied at a madrasah in Gerede. The poet came to Dörtdivan and served as a professor after receiving his ratification. The poet's two sons were martyred in the Battle of Pleven. The poem he wrote for his sons is among his most loved poems. The poet generally wrote his poems in syllabic meter. Medrese tahsili görmesine rağmen şiirlerinde sade bir dil tercih etmiştir. Hilmi's poems were read as compositions in Dörtdivan and its surroundings. His poems also have a documentary value for the period in which he lived. We think that some of Hilmi's poems have been lost. In this article, six poems of Dörtdivanlı Hilmi, which are not included in the collective poems, are included.

* Bolu-Dörtdivan Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğr. ve Müdürü. Bolu/TÜRKİYE
(sen_yasin@windowlive.com)

Some of them are quite successful. The poems are written in syllabic meter. It is possible that Hilmi also has other lost poems and that these may be revealed by new research.

Key Words: Hilmi, Dörtdivan, new poems.

DÖRTDİVANLI HİLMÎ'NİN HAYATI

Bolu'nun Dörtdivan ilçesinin yetiştirdiği önemli değerlerden biri de Hilmi'dir. Dörtdivanlı Hilmi'yle ilgili elimizdeki tek genel geçer kaynak Cevdet Canbulat'ın yayına hazırladığı kitaptır. Hilmi, 19. Yüzyıl'da ve nispeten yakın bir dönemde yaşamış olmasına rağmen onun hakkında farklı bilgiler verebilecek bir kaynak elimizde yok gibidir. Belki bu hususta ikinci bir kaynak olarak Ali Rıza Ünlü'nün Tarih Boyunca Gerede adlı eseri zikredilebilir.

Hilmi'nin gerçek adı Abdullah Halil Efendi'dir. Bolu'nun Dörtdivan ilçesinin Doğancılar Köyü'nde Ali Rıza Ünlü'ya göre 1827 senesinde doğmuş ve 1903 senesinde yine burada vefat etmiştir. Cevdet Canbulat, onun torunundan aldığı bilgiye göre 1826 senesinde doğduğunu kaydetmektedir. Bu karışıklık Hicrî tarihlerin Milâdî tarihlere çevrilmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Babası Hacı Abdullah, annesi ise Sâre Hanım'dır. Dedesi, Hacı Müderris nâmıyla tanınan Molla Yusuf oğullarından Hafız Muhammed'dir. Hilmi'nin Hafız Muhammed'in oğlu olduğunu söyleyenler de vardır. Fakat bu yanlış olsa gerektir.

İlk tahsilini köyünde sıbyan mektebinde yaptıktan sonra Hilmi, Gerede'de Müftü Sadeddin Efendi'nin ders halkasına dâhil olmuştur. Tahsilini tamamladıktan sonra icazet almıştır. Köyüne gelmiş, burada müderrislik ve hatiplik hizmetinde bulunmuştur. Bu yüzden Canbulat, kendisinin çevresinde "Hoca Hacı Hatip" diye tanındığından söz eder (Canbulat, 1963: 9) ve Hilmi, çevresinde böyle tanınmıştır (Çakır, 2015; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1981: 234).

Babasının vefatından sonra Dörtdivan'da Cumayeri'nde bulunan Babahazır (Alaca Mescid) Camii'nin imam hatipliği Hilmi'ye verilmiştir. Mezarı da bu caminin içinde yer aldığı şeklindeki bir kaydın son zamanlarda yapılan araştırmalarla yanlış olduğu tespit edilmiştir. Şairin mezarı Bolu'nun Dörtdivan'da ilçesinde ve Ulu Mezarlık'ta bulunmaktadır.

Kendisinin âlim ve şair bir şahsiyet olduğu hayatından ve şiirlerinden anlaşılmaktadır. Mutasavvıf olduğu söylene de hangi tasavvuf mektebinde yetiştiği şimdilik tespit edilememiştir.

Cevdet Canbulat, yaptığı araştırmalar neticesinde kendisinin Kocaeli Sancağı sınırları içerisinde imam-hatiplik yaptığını tespit etmiştir. Ancak burasının tam olarak neresi olduğu belli değildir.

Ali Rıza Ünlü tarafından kendisinin âlim, şair, fazıl ve ayrıca mutasavvıf olduğu bildirilir (2000: 172). Hilmi, yaşadığı dönemdeki bazı olaylar için belgesel

değere sahip olan manzumelerinin yanı sıra Ramazan Dede ve hocası Sadeddin Efendi övgüsünde şiirler de yazmıştır. Şiirlerinde Hilmî mahlasının yanında Sev-dâyî mahlasını da kullanmıştır.

Cevdet Canbulat, Hilmî'nin şiirlerinin şairin köyünde ve Dörtdivan'da derleme yaptığı yıllarda dilden dile dolaştığını ifade eder. Bu oldukça önemli bir tespittir. Hilmî'nin manzumeleri Dörtdivan'da oldukça sevilmiş ve halk bunları sahip lenmiştir.

Hilmî'nin ailesiyle ilgili tek genel geçer kaynak şimdilik şiirleridir. Oğullar Destanı'nda yer alan bir dörtlükten Hilmî'nin en azından beş çocuğunun dünyaya geldiği anlaşılıyor. Genç yaşlarda vefat eden oğullarından bu manzumesinde duy-gulu bir biçimde söz eden şairin mısralarından hareketle üç çocuğunun isimlerinin Abdullah, Mehmed ve Eşref olduğu anlaşılıyor:

Hüda'nın vergisi beş kardeş idi

Birbirlerine hem müti eş idi

Daima işleri hem cümbüş idi

Gülerek muhabbet eden oğullar (Canbulat, 2010: 21)

Bu destandan, Dörtdivanlı Hilmî'nin oğullarının medrese tahsili gördükleri sırada askere alındıkları, şehit olan oğullarının yedi gün içinde vefat ettiği ve şairin bu çocuklarından altı torunu olduğu anlaşılmaktadır. Hilmî'nin vefat eden diğer oğlu da kardeşleriyle aynı hafta içinde vefat etmiştir. Bunu Hilmî, Oğullar Destanı'nda şöyle söyler:

Böylesini kul başına vermesün

Üçü bir haftada kabre girmesün

Ufak kuzuları öksüz kalmasun

Kuzuların boynun buran oğullar (Canbulat, 2010: 23)

Şairin aşağıdaki dörtlüklerinden oğullarının vefat edeceklerini sezdikleri de anlaşılmaktadır:

Sağken gördüler kendi düşlerini

Yedi gün içinde göçtüler göçlerini

Mevlâm ihsan etsün hemen işlerini

Mülk evine göç eyliyen oğullar.

Levh-i mahfuzda yazılmış yazılar

Öksüz kaldı ufak altı kuzular,

Yüzlerin görünce yürek sızılar

Kuzuların koyup giden oğullar.

Yavrularım öleceğini bildiler

Tövbe alıp vasiyyetin kıldılar

Yedi gün içinde teslim oldular

Fânî dünyayı terk eden oğullar. (Canbulat, 2010: 22)

Dörtdivanlı Hilmî, 1903 senesinde vefat etmiştir. Dörtdivan'da ve Ulu Mezarlık'ta defnedilmiştir.

DÖRTDİVANLI HİLMÎ'NİN SANATI

Hilmî'nin şiirlerine ilk olarak Cevdet Canbulat, 1954 senesinde bir cönkte rastlamıştır. Şair hakkındaki araştırmalarını genişleten Canbulat, başka cönklerde ve bazı Dörtdivanlıların dilinde şairin başka şiirleriyle karşılaşmıştır. 1963 yılında ise şairin şiirlerini küçük bir kitapta toplamıştır. Bugün için Dörtdivanlı Hilmî'yle ilgili en muteber kaynak bu çalışmadır.

Cevdet Canbulat, Dörtdivan'a gelerek söz konusu cönkte yer alan şiirlerin ve başka manzumelerin peşine düşmüş ve şairin doğup büyüdüğü yer olan Dörtdivan'a gelerek burada araştırmalarda bulunmuştur. Kendi ifadesine göre bu çalışması sekiz yıl sürmüştür. Bunun yanı sıra Dörtdivan'da birçok cönk toplamış ve bunlarda yer alan şairin şiirlerini değerlendirmiştir. Halkın bu konuda oldukça duyarlı olduğu ve bu süreçte araştırmacıya yardım ettiği anlaşılıyor. Zira Canbulat, bir Dörtdivanlı'nın kendisine şöyle dediğini naklediyor: "Efendi, yeter ki, sen bizim şairimizi yaz, kitabını çıkar. Biz senden bunu isteriz." (Canbulat, 2010: 3).

Burada Cevdet Canbulat'ın Dörtdivan'daki cönkler üzerine bir tespitine de dikkat çekmek istiyoruz. Zira Canbulat'ın Dörtdivan'a gelip de araştırma yaptığı yıllar tabir yerindeyse tam bir cönk cennetidir. Canbulat, şöyle demektedir:

"Dörtdivan Bucağı, yedisinden yetmişine kadar cönkün ne olduğunu bilir. Her evde bir-iki cönk bulunur. Bu cönkleri babadan, atadan kalma bir armağan olarak saklar. Diyebilirim ki, bu bakımdan Dörtdivan Bucağı, Türkiye'de özel bir durum gösteren bir köşedir." (Canbulat, 2010: 3)

Kendisiyle yaptığımız bir görüşmede İsmail Hakkı Akyoloğlu da bize bu cönklerden bahsetti. Akyoloğlu'nun bize naklettiğine göre Dörtdivan'da ve bilhassa Yukarıdüğer ve Aşağıdüğer köylerinde genç kızlarda yakın zamanlara kadar bu cönklerden bulunmaktaydı. Bu cönkler çeyiz sandıklarında saklanmakta ve kızın gelin gittiği eve beraberinde gitmekteydi. Fakat biz yörede yaptığımız araştırmalarda ne yazık ki, bu cönklere ulaşamadık. Aradan geçen zaman içerisinde bunlar ya kayboldu ya da diğer araştırmacılar tarafında toplandı.

Burada Dörtdivanlı Hilmî'nin şiirlerini Cevdet Canbulat'ın 1963 senesinde toplu hâlde neşretmeden önce Türk Folklor Araştırmaları Dergisi'nde yayınlamış olduğunu da kaydetmek isteriz. Bu dergide Hilmî hakkında yazılar yazan ve onun manzumelerini neşreden bir diğer araştırmacı da 1950'li yıllarda Dörtdivan'ın Doğancılar Köyü'nde öğretmenlik yapan Muzaffer Albayrak'tır. Nitekim bundan Cevdet Canbulat da kitabının önsözünde bahsetmektedir. Muzaffer Albayrak, iki yazısında şairin Oğullar Destanı, Saman Destanı, Destan-ı Esir ve Şehit gibi manzumelerini bulup yayınlamıştır (1956: 1269-1270). Öğretmen Muzaffer Albayrak bu hususta Canbulat'tan teşvik görmüştür.

Dörtdivanlı Hilmî, medrese tahsili gördüğü hâlde şiirlerinde sade bir dil kullanmıştır. Bir araya getirilen şiirlerinde daha çok koşma ve destan nazım şekillerini kullanmıştır. Şiirlerinde genelde Hilmî mahlasını kullanmıştır.

Plevne Savaşı'nda şehit olan oğulları ve daha sonra vefat eden bir oğlu için yazdığı Oğullar Destanı, Dörtdivan'da bilinmekte ve sevilmektedir. En azından Dörtdivan'ın köylerinde bir zamanlar bu manzumenin makam üzere okunmasından bunu anlamaktayız. Vefat eden oğullarının ismi Mehmed, Abdullah ve Eşref'tir.

Bu destanda Hilmî aynı zamanda çocuklarının dayısının da şehit olduğunu yazmaktadır. Kanaatimizce Oğullar Destanı ve Hilmî'nin diğer bazı manzumeleri Dörtdivan'ın 19. Yüzyıl'ın son çeyreğinde yaşadıkları konusunda belgesel bir hüviyete sahiptir.

Cevdet Canbulat, bu destan için “Oğullar Destanı, Plevne’de vurulup ölen oğullarının baba yüreğinde açtığı derin acıyı dile getiriyor. Bu destan, Dörtdivan köylerinde hâlâ makamla okunmakta ve gözyaşı döktürmektedir. Doğancılar Köyü’nden Eyüp Şahin, bu destanı bana, davudî sesiyle pürüzsüz bir şekilde okudu.” (Canbulat, 2010: 19) demektedir.

Bu destanda seçtiğimiz bazı dörtlükler aşağıya kaydedilmiştir:

*Yaktı kül eyledi firkat ateşi
Ciğerimi püryan eden oğullar.
Kime ne edeyim Mevlâ'nın işi,
Tomurcuk gül iken giden oğullar.*

*Mehmet'im Sırp'a kavgaya vardı.
Dayısını anda hem şehit verdi.
Plevne'de kâfir kolundan vurdu,
Din uğruna harbe giden oğullar.*

*Abdullah Efendi dersini okurdu,
Cuma günü bülbül gibi şakırdı.
Âlem bu camiye lâyük bu derdi,
Camisini mahzun eden oğullar.*

*Alaca Mescidin bülbülü idi,
Ananın babanın hem gülü idi,
Cümlelerin yanında sevgili idi,
Kendisinden hoşnut kılan oğullar (Canbulat, 2010: 19-20)*

Oğullar Destanı oldukça uzun bir manzumedir. Hilmî'nin aşağıya Oğullar Destan'ından aldığımız bazı dörtlükleri bu destanda şairin acısını en iyi anlatan mısralardır:

*Cenab-ı Mevlânın çoktur işleri,
Üç ay evvel gördüm kara düşleri.
Firkatile oldu yayla göçleri,
Firkatleri bağrım, yakan oğullar.*

*Yüce dağlar karı eriyip akar
Firkat odu düştüğü yeri yakar,
Kime dokunursa belini büker,
Kaddimi yay edip büken oğullar.*

*Nice kimselerin ismi anılmaz,
Nicelerin yaraları onulmaz,*

*Kuzularım satın alsam alınmaz,
Kavuşmamız mahşere kalan oğullar.*

*Hilmî sen razı ol Hakkın emrine,
Hüda emrini getirdi yerine,
Dua eyle bakîlerin ömrüne,
Makamları cennet olsun oğullar (Canbulat, 2010: 23)*

Dörtdivanlı Hilmî hacca gitmiş ve bu yolculuğunu “İlahî” adını verdiği uzun bir şiirinde anlatmıştır. Anladığımız kadarıyla şair Aşık Edebiyatı tarzında yazdığı şiirlerde Hilmî mahlasını kullanmıştır. Bunların bazılarında tasavvufi bir eda sezilir. Şiirlerinde genel olarak ölüm, hac yolculuğu, bahar mevsimi gibi konuları işlemiştir. “Destan-ı Esir ve Şehit” başlıklı bir şiirinde Plevne Savaşı’nda esir ve şehit düşenlerin gözünden savaşı anlatmıştır. Hilmî’nin Beypazarlı Pür Ziya adlı bir âşıkla atışmaları vardır. Şiirleri içinde “Destan-ı Saman” gibi taşlama örneği sayılabilecek şiirler de yer almaktadır. Hilmî’nin ilahileri gayet lirik özellikler taşımaktadır. Bir ilahisinden aldığımız şu dörtlükler onun güzel mısralarından kabul edilebilir:

*Her seherin çıksam dağlar başına
Eser bad-ı saba yeller hû deyu.
Her ağaç zikr eder dilli dilince
Debrenür yaprağı dallar hû deyu.*

*Dağlar taşlar Hakka tespîh eyleyüp
Hâl dilince türlü kelâm söyleyüp
Uyur uyanıram sular çağlayup
Cûş eyleyüp akar seller hû deyu (Canbulat, 2010: 58)*

Hilmî, medrese tahsili görmüş olmasına rağmen şiirlerini sade bir dille ve hece ölçüsüyle kaleme almıştır. Onun, aruz ölçüsüyle kaleme alınmış şimdilik bir şiiri bilinmektedir. Bu şiir aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla kaleme alınmıştır. Gazel nazım şekliyle ve aruzun bu kalıbıyla yazılan şiirler Halk Edebiyatında “Dîvân” diye bilinmektedir. Zaten Hilmî’nin şiiri de “Dîvân” başlığını taşımaktadır:

*Büktü kaddim mihnet-i derd-i belâsı gurbetin,
Kesildi dermanım, yeter oldu cefası gurbetin.*

*Kişi mümkün mertebe etmesün terk vatani
Olmasun âlemde herkes müptelâsı gurbetin*

*Benden akdem söylemiştir bu misali ehl-i din,
Çok demişlerdir, sefasından cefası gurbetin.*

*Kâh teferrüç, kâhi mahbûb ile ülfet eylemek,
Eğlenilmez, ger olmazsa dilrübâsı gurbetin.*

*Hilmî, kahrı, mihneti, hicri, çekilmez ise de,
Âh!.. Ne çare böyleymiş iktizası gurbetin.*

Dörtdivanlı Hilmî'nin bir şair olarak dikkat çeken hususiyetlerinden birisi yaşadığı döneme ışık tutan manzumeler kaleme almasıdır. Bu manzumelerden bir kısmı Dörtdivan ve Bolu için belge kıymetinde olabilir. Nitekim şair bir manzumesinde 1297'de (Miladi olarak 1879 veya 1880) bütün bir Dörtdivan'ı etkileyen ve halkı oldukça zor durumlara düşüren hava şartlarından söz etmektedir. Yaşanan bu zorlu zamanlar, 1297'nin Nevruz gününe tesadüf etmiş ve Dörtdivan ovası âdetâ donmuştur. İnsanlar hayvanlarına yedirmek için ot dahi bulamamışlardır. "Destan-ı Saman" başlıklı bu uzun manzumenin bazı dörtlükleri şöyledir:

*Dokuzan yedide saman kıymetli,
Rençberin bağrını yere düşürdü.
Okkasın ikiye aldılar otun,
Geçinemeyip kaybedip şaşurdu,*

*Don-kar üzerinde kızak yürüdü,
Dörtdivan ovasın insan bürüdü.
Çürümüş kalmış samanlar eridi,
Nehar-ı nevruzda bir sap kış idi*

*Sekiz saat yerden dahi geldiler,
Otu samanı arayıp buldular,
Bahasın bakmayıp hemen aldılar,
Çürük samanın sepeti beş idi.
(...)
Mevlâm imdat etsün rençper olana,
Bu sene ot saman satın alana.
Hüda zulmettirmez hâşâ kuluna.
İnsanın da fiili pek azmış idi.*

*Nevruzdan sonra dört karış kar idi,
Hak ile akyel esip eridi.
Urumşahta büyük seller yürüdü,
Damların içine su dolmuş idi.*

*Hayvan zahiresi çok işler etti,
Rençberin elinden olanı gitti.
Nevruzdan evveli tiftiği sattı,
Yarı bahasına hem vermiş idi.*

*Fıkaraya Mevlâm imdat eylesün.
Halinden bilen yok, halin söylesün.*

*Tohum ekecek yok, acap neylesün,
Niceler âh, naçar kalmışam dedi.*

*Beslemede olan, malım güttü,
Dermanı kalmamış çamura battı.
Cuma Pazarında gönünü sattı*

Çoğunun bir tek öküzü kalmış idi. (Canbulat, 2010: 40-42)

Hilmî'nin şiiirlerinin çeşitli makamlarda, birer türkû gibi Dörtdivan'da okunduğu anlaşılmaktadır. Gerek Eyüp Şahin'in şairin şiiirlerini ezbere bilmesi ve bunları çeşitli makamlarda okuması, gerekse Cevdet Canbulat'ın şu beyanı şairin şiiirlerinin çok sevildiğinin göstergesidir:

“Hilmî'nin türkülerinin besteleri hâlâ Dörtdivan'da yanık yanık okunmaktadır. Onun türkülerinin bu yanık makamında, ulusal müziğimizin izlerini bulur gibi oldum. Hilmî'nin türkülerinde adı geçen kişiler Dörtdivan'da yaşamış kişilerdir. Ancak bu türkülerin bestecisi yine kendisi midir, yoksa başkaları mıdır? Bunu görüp gösteremedim. Türkülerin konusu, acıklı ya da sevinçli günlük hayat olaylarıdır. Şu demek ki ‘vak’alı türkülerdir’. Hilmî türkülerinde üç mısradan sonra iki mısra kavuştak kullanmıştır. Yer ve kişiler belli olduğu için söz ve müzik kısımlarında hemen hemen bir değişme olmamıştır. Dörtdivan'da bir çok kişiler bir türkûde geçen şahısların kimler olduklarını bana anlatmışlardır.” (Canbulat, 2010: 59-60).

DÖRTDİVANLI HİLMÎ'NİN YENİ ŞİİRLERİ

Rahmetli Cevdet Canbulat, Dörtdivan'a gelip Hilmî üzerine araştırmalar yaparak şairin unutulmasının önüne geçmişti. Cönklerden, mecmulardan topladığı şiiirlerle 1963 senesinde şairin şiiirlerini ihtiva eden bir kitap yayınlamıştı. Biz, Dörtdivan Kültür Atlası'nı hazırlarken Hilmî'nin Canbulat'ın kitabında bulunmayan bazı yeni şiiirleriyle karşılaştık.

Hilmî'nin yeni şiiirlerinin iki kaynağı vardır. Birisi Ali Rıza Ünlü'nün Tarih Boyunca Gerede adlı kitabı, diğeri de Dörtdivan-Çavuşlar Camii imam-hatibi İsmail Tezel'in elinde bulunan bir cönkür. İsmail Tezel, Hilmî'nin de köyü olan Dörtdivan'ın Doğancılar köyündendir.

Yaptığımız incelemeler göstermektedir ki, Hilmî'nin zamanla yeni şiiirlerinin çıkması ihtimal dâhilindedir.

Dörtdivan merkezde yer alan Çavuşlar Camii'nde yanlış bir şekilde Hilmî'ye atfedilen bir mezarda şair tanıtılırken onun bir ilahisine yer verilir. “Tevhide yâr eyle beni” mütekerrir mısralı bu ilâhî lirizm bakımında oldukça kuvvetlidir. Bestelenmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

Hilmî'nin bu ilahisi Cevdet Canbulat'ın yayına hazırladığı kitapta yer almaktadır. Bu şiiir Ali Rıza Ünlü'nün kitabında mevcuttur. “Tevhide yâr eyle beni” ilâhîsi oldukça başarılıdır ve şairin şiiirlerinde çok az görülen tasavvufî edâya iyi bir örnek teşkil eder. Hatta bu manzume bizim kanaatimizce Hilmî'nin en başarılı manzumesidir. Fakat, niçin kitapta yer almadığı hususu şimdilik anlaşılamamıştır.

Bu şiir Canbulat'ın araştırmaları esnasında gözünden kaçmış olmalıdır. 8'li hece vezniyle kaleme alınan bu şiirin tamamını buraya kaydediyoruz:

*Habibim dostum ya Ganî
Tevhide yâr eyle beni
Fedâ kıldım cân u teni
Tevhide yâr eyle beni*

*Zikrinle meşgul olayım
Yane yane kül olayım
Ölmezden evvel öleyim
Tevhide yâr eyle beni*

*Gafletten ikaz olayım
Senin vuslatın bulayım
Ağlar iken güleyim
Tevhide yâr eyle beni*

*Gaflet gömleğin atayım
Varımı yoğa satayım
Tevhid nûruna yatayım
Tevhide yâr eyle beni*

*Namus ile ârım olsun
Bülbül ile zârım olsun
Seherlerde kârım olsun
Tevhide yâr eyle beni*

*Acizim nefsin elinden
Geri koydu menzîlimden
Tevhidi kesme dilimden
Tevhide yâr eyle beni*

*Varlığımdan beni geçür
Havzıl kevserinden içür
Firdevs-i âlâya uçur
Tevhide yâr eyle beni*

*Sensin Vâhid ü Samed
Ayfın ile eyle âzâd
Hilmî diler senden meded
Tevhide yâr eyle beni (Ünlü, 2000: 147)*

Bizce şairin bu şiirde yakaladığı lirizm ve samimiyet diğer şiirlerinden daha ileri düzeydedir. Burada ayrıca şairin dilinin ne kadar işlek bir şekilde karşımıza

çıkıldığını görmekteyiz. Bu manzume bize Hilmî'nin bir tasavvuf mektebine dâhil olduğunu düşündürmektedir.

Yukarıdaki şiir gibi lirik ve başarılı olmasa da Hilmî'nin, Canbulat'ın kitabında yer almayan diğer bir şiiri aşağıda verilmiştir. Bu şiir zühdî bir endişeyle yazılmıştır. Fakat vezinde aksaklıklar bulunmaktadır. Biz, parantez içindeki müdahalelerimizle bu kusurları düzeltme yoluna gittik. Muhtemelen bu kusurlar şairin şiiri yazdığı şekilde mevzuat değildi. Bu şiir de aşağıya kaydedilmiştir:

*Ezanlar okundu niçin duymadın
Yatup topraklara yüzün sürmedin
Ben de sana cennetimi vermedim
Derse Mevla'm ben ne cevap vereyim*

*Bu dünyaya geldin ne amel kıldın
Ömrün geldi geçti pişman olmadın
Dünya zevk(ler)ine hâlâ doymadın
Derse Mevla'm ben ne cevap vereyim*

*Abdest alıp (bir gün) kılmadın namaz
Yalvarıp Mevla'ya etmedin niyaz
Hak yolunda senin adın bî-namaz
Derse Mevla'm ben ne cevap vereyim*

*Niçin kılmadın (sen) farzı sünneti
Değil mi idin Muhammet ümmeti
Bilmez misin cehennemî cenneti
Derse Mevla'm ben ne cevap vereyim*

*Hak böyle emretti niçin tutmadın
Kitaplar yolladım amel etmedin
Ben de sana cennetimi vermedim
Derse Mevla'm ben ne cevap vereyim*

*Dost olan(lar biner) beyaz atına
Doğruca varır(lar) Hakk'ın katına
Hilmî kulum böyle gelme katıma¹
Derse Mevla'm ben ne cevap vereyim (Ünlü, 2000: 176)*

Hilmî'nin Canbulat neşrinde yer almayan ve başarılı şiirlerinden birisi ise Ali Rıza Ünlü'nün kitabında "Bülbül" başlığı ile yer almaktadır. Bu şiir, İsmail Tezel cöngünde "Bülbül İlâhisi" diye kaydedilmiştir. Bu cönkten hareketle Dördüvan'da besteli şiirlere "ilâhî" dendiği anlaşılmaktadır. Hatta söz konusu cönkte bir ninni, "Ninni İlâhisi" şeklinde kaydedilmiştir. Biz bu ilâhiye, Ali Rıza Ünlü ve

¹ Ünlü'de bu mısra şöyledir: "Sen Hilmî kulum da böyle gelme katıma" (Ünlü, 2000: 176).

cönkteki hâliyle karşılaştırıp en uygun hâlini vermeye çalışacağız. Çünkü bu iki kaynakta şiirler arasında bazı küçük farklar söz konusudur:

*Bir gün çıktım sahralara
Nazar kıldım bülbüllere
Baktım andaki hâllere
Bülbül senin derdin nedir²
Aşkı olan dâim Hû der*

*Bülbül daldan dala konar
Derûnumda odlar yanar
Allah ismin anup döner
Bülbül senin derdin nedir
Aşkı olan dâim Hû der*

*Bülbül daldan dala seker
Gözlerinden kanlar döker
Feryâdı bağırimi yakar³
Bülbül senin derdin nedir
Aşkı olan dâim Hû der*

*Bülbül seherlerde öter
Derdime de dert katar
İşitenler yanıp tüter
Bülbül senin derdin nedir
Aşkı olan dâim Hû der⁴*

*Bülbül öter gül dalında
Mevla'nın ismi dilinde
Her sabahın seherinde
Bülbül senin derdin nedir
Aşkı olan dâim Hû der*

*Leyl ü nehâr durmaz şakır
Mevlâ'nın ismini okur*

² “Bülbül senin hâlin nedir” Ünlü.

³ “Feryâdı bağırimi deler” Ünlü.

⁴ Bu bent cönkte şöyledir:

Dertli dertli bülbül öter
Âşıkların cânın yakar
Mevlâ'yı dâim zikreder
Bülbül senin derdin nedir

*Aşkı olan dâim Hû der
Bizler de edelim zikir
Bülbül senin derdin nedir
Aşkı olan dâim Hû der*

*Âşıkım senin virdine
Dermân yok mu derdine
Gidersin bir gün yurduna
Bülbül senin derdin nedir
Aşkı olan dâim Hû der*

*Bülbül arzu çeker güle
Sancısını almaz dile
Hilmî'nin hâline ele
Bülbül senin derdin nedir*

*Aşkı olan dâim Hû der*⁵ (Ünlü, 2000: 174-175; Cönk, 106)

Bu şiirin son bendi, Ali Rıza Ünlü'nün kitabında yer almamaktadır ve buraya cönkten ilave edilmiştir. Ayrıca cönkte ilâhînin sonunda “Sene 14 Mart 1944” tarihi vardır. Bu tarih şiirin cöngü kaydedildiği tarih olmalıdır. Bu tarih, şiirlerin makamlı ve besteli olarak bu dönemde okunduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Ali Rıza Ünlü'nün kitabında Hilmî'nin Canbulat neşrinde yer almayan “Destan-Vakit Ahir Zaman Oldu” başlığını taşıyan uzun bir şiiri vardır. Hilmî'nin bu şiiri destan nazım şekliyle ve sekizli hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Hilmî'nin şiirlerinde destan nazım şeklini çokça tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Hilmî'nin bu şiiri toplumsal bir yergi havası taşımaktadır. Şiirde şeriâtın tutulmadığı, Kuran-ı Kerim'le amel edilmediği, büyüklerin yolundan gidilmediği, insanların fesat işleri terk etmediği, âlimlerin ilmi gizlediği, zalimlerde insaf âlimlerde amel kalmadığı, zenginlerin mala taptığı, zekatın ve haccın terk edildiği, bereketin kalmadığı, babanın evladına sövdüğü, oğulun babasını dövdüğü, bayanların eşlerinin sözünü tutmadığı, kızlarda haya kalmadığı, eğri ve doğrunun tanınmadığı, imamların câhil olduğu, dinin önceden garip geldiği ve sonunda da garip olduğu, hâkimlerin şikayetleri dinlemediği, dünyanın harap olduğu, fisk ve kavganın çoğaldığı, âlimlerin azdığı anlatılmaktadır. Hilmî'nin bu şiiri şöyledir:

*Kitab ile amel etmez
Resul'un şer'atin tutmaz
Ulular yoluna gitmez
Yanalım diyen garib oldu*

*Hacılar haccını tutmaz
Fesat mahallinden gitmez*

⁵ Son bent, Ali Rıza Ünlü'de yok.

*Bu fesat işi terk etmez
Bilin âhir zaman oldu*

*Âlimler ilmi gizlerler
Yanında çalınır sazlar
Ferah buldu bî-namazlar
Bilin âhir zaman oldu*

*Ne amel kaldı âlimde
Ne insaf kaldı zâlimde
Ne hürmet kaldı kâmilde
Yanalım diyen garib oldu*

*Zenginler mâla tapdılar
Zekâtı, hacı terk ettiler
Muhalif yola gittiler
Bilin âhir zaman oldu*

*Bereket kalmadı yerde
Hakikat kalmadı bizde
Tevbe eyleyelim biz de
Vakit âhir zaman oldu*

*Ata evlâdına söver
Oğlu babasını döver
Ana kızını över
Vakit âhir zaman oldu*

*Kızı tutmaz erin sözün
Erine ekşidir yüzün
Çatar kaşı ile gözüün
Vakitler başka hâl oldu*

*Hayâ kalmadı hiç kızda
Nice olur edeb bizde
Bizler kaldık böyle günde
Zamanlar başka hâl oldu*

*Bilinmez kimdir doğru
Tanınmaz oldu hem eğri
Bu halkın hepsi mi eğri
Vakit âhir zaman oldu*

*İmamların çoğu câhil
Namazı kılmada kahil
Ki mağrur olma ey gâfil
Yandım diyen garib oldu*

*Resûl'ün dediği geldi
Din evvelde garib idi
Yine sonra garib oldu
Vakit âhir zaman oldu*

*Geyüp kuşanmada herkes
Yeyüp içmede herkes
Konup göçmede herkes
Bilin âhir zaman oldu*

*Şikâyet dinlemez hâkim
Nice olur demez hâlim
Geçer sözünden dahi zâlim
Zamanlar başka hâl oldu*

*Kekaza(?) başladı mahlûk
Gözü açtır karnı tok
Bin adamda bir adam yok
Vakitler başka hâl oldu*

*Sûret uğrusu çoğaldı
Kamusu şerre dağıldı
Cihanın gözü kör oldu
Bilin âhir zaman oldu*

*Harâb oldu kamu dünyâ
Çoğaldı fisk ile kavgâ
Dahi neler gele başa
Dikkat âhir vakit oldu*

*Âlimlerin çoğu azdı
Amelsiz ilmi hep yazdı
Onlardan cümle halk bezdi
Bilin âhir zaman oldu*

*Gelen göçer giden gelmez
Ölüme kimse çâre bulmaz
Bu dünyâdan murâd olmaz
Dikkat âhir zaman oldu*

*İlâhî! Sen hidâyet kıl
Ki tevfikın inâyet kıl
Hilmî'ye sabr ü kanaât kıl
Yanalım din garib oldu (Ünlü, 2000: 177-178)*

Ali Rıza Ünlü, Tarih Boyunca Gerede'de Dörtdivanlı Hilmî'nin Ramazan Dede hakkında ilâhîsinin olduğunu kaydeder ve Ramazan Dede'nin anlatıldığı satırlarda aşağıya kaydedeceğimiz şiire yer verir. Bu şiir Sevdâyî mahlasıyla yazılmıştır. Kaynaklarda Dörtdivanlı Hilmî'nin bu mahlasla şiirler yazdığı belirtilmiş olsa da örnekleri zikredilmez. Sadece Ali Rıza Ünlü'nün kitabında bu mahlasta uzun bir şiir yer alır.

Şiir, kitapta “Ramazan Dede ve Arkadaşları Hakkında Söylenilen İlahi: Sevdâ İlahisi” adıyla kaydedilmiş. On sekiz dörtlükten oluşan bu şiirde “Sevdâyî” mahlası, biri hariç diğer bütün dörtlüklerde zikredilmektedir. Yalnız mahlas, kitapta bir özel isim olarak kaydedilmemiştir.

Bu ilâhîsinde Hilmî, Allah'tan irfan meclisinde olmayı dilemekte; Sapanlı Dede, Ramazan Dede, Himmet Dede, Samurkaş Dede, Hisar Erenleri gibi Gerede ve çevresinde mezarları ve türbeleri olan zatları anmaktadır. Bu şiirde geçen zâtlar haftada bir kere Gerede-Esentepe'de yer alan “Şeyhler Kavağı”nda bir araya gelmekte ve tevhit sürmektedirler. Sevdâyî yani şair Hilmî onları böylece gördüğünü söylemektedir. Bu ilginç şiir de Canbulat'ın neşrinde bulunmamaktadır.

*Bu şiir şöyledir:
İlâhî bu durur senden
Murâdım rûz u şeb
Olam meclis-i irfânda
Buldu lezzeti Sevdâyî*

*Erenlerin meclisinde
Nice tecnis olur anda
Anları bulayım kande
İşi kibriyani(?) Sevdâyî*

*Sapanlı Dede'yi gördüm
Anı müridine sordum
Horâsânî imiş bildim
Giderdi şekki Sevdâyî*

*Nice zâtlar derildiler
Gelüp anda yığıldılar
Nice bin tevhid sürdüler
Bulundu anda Sevdâyî*

*Bu dernek şol vakit oldu
Ki bir cum'a gecesiydi*

*Kavuştu ma 'şûka âşık
Sevindi anda Sevdâyî*

*Sapanlı Dede az etti
Gelüp Şeyhler Kavağı 'na
Derildi cümle âşıklar
Divanda durdu Sevdâyî*

*Dedim burası nere aceb
Denildi Şeyhler Kavağı
Dediler çok erenlerin
Mekânı oldu burası*

*Ramazan Dede 'dir ma 'şûk
Âşıkında yine şu 'ûr yok
Kimi âşık kimi ma 'şûk
Bilmek ne lazım Sevdâyî*

*Dediler nerede kaldı o
Dediler an-karîb gelür
Zuhûr etti iki erler
Temâşâ etti Sevdâyî*

*Ramazan Dede 'dir gelen
Nihâyetsiz elim alan
İzhâr ne lâzım ey fülân
Ebsem dursane ey Sevdâyî*

*Gelüp sadra oturdu
Hamd edüp salavat getürdü
Cezbe gelüp bana vurdu
Yedi yumruğumu Sevdâyî*

*Sevdâyî yumruğu yedin
Vurdukça çok şükür dedin
Cân u başı o dem koydun
Fedâ et cânı Sevdâyî*

*Cem olmuş cümle erenler
Oturmuşlar ta 'âm yerler
Bu Hak ile otur derler
El tutup durdu Sevdâyî*

*Ellerine koydum suyun
Bilmem erenlerin hûyun
Bu meydânda sende soyun
Dediler bana Sevdâyî*

*Bir şey bilmem ebsem durdum
Cümlesini sükût buldum
O meydâna ben soyundum
Böylece gördü Sevdâyî*

*Himmet Dede ak sakallı
Samurkaş Dede samur kaşlı
Hisar erenleri saçlı
Böylece gördü Sevdâyî*

*Hisarlık'da cem olurlar
Irak yakın hep gelürler
Haftada bir derilürler
Böyleve gördü Sevdâyî (Ünlü, 2000: 240-241)*

Bu manzumenin öneminin anlaşılması için şiirde anlatılan Ramazan Dede ve Sapanlı Dede hakkında bilgi vermek istiyoruz:

Ramazan Dede'nin Horasan erenlerinden ve akıncı Türklerden olduğu tahmin edilmekte ve Anadolu'ya Malazgirt Savaşı'ndan sonra geldiği söylenmektedir. Mezarı bugün Gerede'de Esentepe denilen mevkide yer almaktadır. Ramazan Dede'nin mezar kitabesi şöyledir: "Akıncı Türklerinden Yesevi dervişlerinden Horasanlı Ramazan Dede Hazretleri." Bu kitabede Ramazan Dede'nin vefat yılı olarak M. 1176 (H. 571) gösterilmektedir. Dolayısıyla kendisi 12. Yüzyıl'da yaşamıştır. Bu yüzyıl ayrıca Ahmed Yesevî hazretlerinin vefat ettiği zaman dilimini de ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Ramazan Dede'yi Yesevî dervişi olarak göstermede kronolojik olarak herhangi bir hata yoktur. Yalnız bu tarihin kaynağı nedir, burası tespit edilememiştir.

Bu arada Ramazan Dede'nin kabrinin yanında bir kabir daha bulunmaktadır. Fakat bu kabir hakkında herhangi bir malumat mevcut değildir. Kitabede en çok dikkat çeken ifadeler, onun bir Yesevî dervişi olduğudur. Bu konuda herhangi bir kaynak ve belge elimizde mevcut değildir. Fakat vefat senesine ve Ramazan Dede'nin tarihî fonksiyonuna baktığımızda bunun mümkün olabileceği hatıra gelmektedir. Bugün Ramazan Dede mezarının hemen yakınında bir cami ve şadırvan bulunmaktadır.

Mezarın bulunduğu mevki, önceden onun ismine izafeten "Ramazan Dede" olarak anılmış. Atatürk'ün burada bir süre mola vermesi ve onun arzusu yönüyle bu yerin adı Esentepe olarak değiştirilmiştir. Bugün burası piknik ve eğlence alanı olarak kullanılmakta, "anıt ağaç" denebilecek yaşlı çam ağaçlarıyla dikkat çekmektedir. Ramazan Dede'nin kabrinin bulunduğu yer oldukça mamurdur.

Halk arasında anlatılan bir rivayete göre Gerede’de mezarları bulunan Ramazan Dede, Şaban Dede, Gazi Dede, Sapanlı Dede ve Musa Dede’nin beş kardeş olduğu söylenmektedir. Ramazan Dede’nin bulunduğu mevki yağmur duasına çıkılması açısından da önemlidir. Yine burada anlatıldığına göre önceden halk, Ramazan Dede’nin türbesinin bulunduğu mevkideki odunları yakmaz ve çam kozalaklarını toplamazmış. Çünkü aksi durumda bunun insanlara uğursuzluk getireceğine inanılmış (Arık, 2000: 230).

Yukarıdaki dörtlüklerde zikredilen Sapanlı Dede de oldukça tanınmış evliyalardan birisidir. Sapanlı Dede Türbesi, Bolu-Gerede’ye bağlı Sapanlı-Urgancılar Köyü’nde yer almaktadır. Onun da Horasan’dan geldiği ve Ramazan Dede’nin kardeşi ve akıncı olduğuna inanılmaktadır. Türbesinde iki sanduka bulunmaktadır. Buradaki türbeyi genelde çocuğu olmayan kadınlar ziyaret etmektedir. Ayrıca hasta ve huysuz çocuklar da şifa umuduyla bu türbeyi ziyaret ettirilir. Gelen çocuklar türbenin yakınlarında bulunan bir suda yıkanır. Yöredeki insanlar onun tasarrufunun devam ettiğine inanırlar.

Anlatılan bir rivayete göre Sapanlı Dede, elindeki sapanıyla fırlattığı taşın düştüğü yerin kendisine mezar yapılmasını vasiyet eder. Öldükten sonra naaşı vasiyeti gereği Sapanlı-Urgancılar Köyü’ne gömülür. Bugün kendisinin metfun bulunduğu türbede elinde sapanıyla Sapanlı Dede resmedilmiştir.

Kaynaklarda zikredildiği hâlde örneğine sadece Ali Rıza Ünlü kitabında rastladığımız Hilmî’nin bir başka şiiri de hocası ve Gerede müftüsü Muhammed Saadeddin Efendi için yazdığı bir mersiyedir. Muhammed Saadeddin Efendi, Geredeli bir âlimdir. Babasının adı Hacı Abdurrahman Fevzî Efendi’dir. 1808 yılında Gerede’nin Seviller mahallesinde doğmuştur. İlk tahsilini babasından görmüştür. 1844 senesinde babasından icâzet almıştır. Muhammed Saadeddin Efendi 1849 yılında Gerede müftüsü olmuştur.

Saadeddin Efendi, henüz babasından icâzet almadan Gerede ayânı Hacı Ahmet Ağa tarafından Yeni Câmi bitişiğinde yaptırılan medresede görevlendirilmiştir. Muhammed Saadeddin Efendi halk arasında “ayaklı kütüphane” olarak tanınmıştır. Birçok âlimin yetişmesinde büyük hizmetleri geçmiştir. 1879 senesinde Gerede’de Kabiller Mahallesi’ndeki evinde vefat etmiş ve Gerede’de Nalbant Tepesi denen kabristanlıkta babasının yanına defnedilmiştir. Kendisinin Şerh-i Kaside-i Bürde ve Risâle-i Nefs-i Emmâre adlı iki eseri vardır. Ali Rıza Ünlü bu eserlerin kendi kütüphanesinde mevcut olduğunu söylemektedir (Ünlü 2000, 121-122).

Saadeddin Efendi, Dörtdivanlı Hilmî’nin de hocası olmuş ve Hilmî vefatında hocasına aşağıdaki mersiyeyi söylemiştir:

*Emr-i Hudâ gelip dünyadan göçtü
Bir ben değil cümle cihan ağladı
Firkatin ateşi ortaya düştü
O nâr-ı firkate yanan ağladı*

*Cum’a günü gelip dersin okuttu
Nâ-mizâc hâlinde sekiz gün yattı*

*Dokuzuncu günü bekâya gitti
Tâlipleri zâr u giryân ağladı*

*Yazılar yazmaz oldu elleri
Ders takrîr etmez oldu dilleri
Hayat bahçesinin soldu gülleri
Dünya libasını soyan ağladı*

*Gerede şehrinin çöktü direği
Ahâlisini yaktı anın firâkı
Bihamdilillah kaldı üç beş çırağı
Sanı ebter olup kalan ağladı*

*Sağlığında kadrin bilemediler
Araayıp emsâlin bulamadılar
Yerine bu da lâıyk diyemediler
Yeri de boş kaldı diyen ağladı*

*Mahdûmunun sağlık versin serine
Kâim olsun pederinin yerine
Buna gelen gider, kalmaz birine
Fânî olduğunu bilen ağladı*

*Dersleri oğuz(?) koydular
Talabeleri de öksüz koydular
Üstâz firkatine müşkil oldular
Bu nâr-ı firkate yanan ağladı*

*Dershanesine girilmez oldu
Muğlak meseleler bilinmez oldu
Suâllere cevâb verilmez oldu
Yeri de boş kaldı diyen ağladı*

*İlm-i fıkıhda hiç misli yok idi
Tefsir ve hadiste bilgisi çok idi
Cihânda bunun bir eşi yok idi
İlm-i fikhını bilenler ağladı*

*Günde okuturdu mantık me'ânî
Sarf ile nahv hem Molla Câmî
Yüzüne bakmayıp ezberde yanı
Anın zekâvetin gören ağladı*

Sulb pederinden terbiye almış

*Nısf ilimle dünyâya gelmiş
Hudâ anı ilmin hazinesi kılmış
Sarraf olup da olanlar ağladı*

*Pederine rahmet etsin ol Ganî
Çürümesin toprakta o nâzik teni
Cennet-i a'lâda olsun meskeni
Bu nâr-ı firkate cihân ağladı*

*Muhammed Sa'deddin ism ü şöhreti
Târih-i vefâtı yüz doksan altı
Şîr-i pençedir sebab-i mevti
Meyyit namâzını kılan ağladı*

*Hilmî yandı bu firkatin nârına
Kimse güvenmesin dünyâ varına
Üç beş arşun bezden kefen sarına
Yakasız gömleği gören ağladı (Ünlü, 2000: 126-128)*

Elimizdeki cönkte Hilmî'nin Oğullar Destanı ve Cevdet Canbulat'ın kitabına “İlahi Elvedâ” şeklinde kaydettiği manzumeleri de vardır. Oğullar Destanı, cönkte “Firkatnâme” başlığıyla kaydedilmiştir ve dörtlük sayısında herhangi bir fazlalık yoktur. Sadece tekrar eden mısrada, oğullar kelimesinin yanında “yavrular, kuzular” gibi ibareler yazılmıştır. Bu da bu manzumenin bir icra ortamında, makamla okunurken kaydedildiğini göstermektedir. “İlahi Elvedâ” ise cönkte “İlâhî Budur” şeklinde kaydedilmiştir ve aşağıdaki mısralar Canbulat'ın neşrinde yoktur. Biz bu mısraları da buraya kaydetmek istiyoruz:

*Aşkı olan komaz dilden
İrade gider elinden
Geçer hep malından
Sizi Allah'a ısmarladık (Cönk, 131)*

Cönkte, yukarıdaki mısraların yer aldığı sayfada numara yoktur. Cönk, sayfa 106'dan itibaren numaralandırılmamıştır.

Sonuç

Dörtdivanlı Hilmî 19. Yüzyıl'da yaşamış âlim, müderris ve şair bir şahsiyettir. Bugün Dörtdivan'a bağlı olan Doğançılar'da doğmuş, köyünde ve Gerede'de tahsil görmüştür. Şiirlerini genelde hece vezniyle ve destan nazım şekliyle yazan bir şairdir. Şiirlerini sade bir Türkçe ile kaleme almıştır. Bunların bugün bile rahatça anlaşılması mümkündür. Bu şiirler, Dörtdivan'da çok sevilmiş ve yakın zamanlara kadar besteli olarak okunmuştur. Hilmî'nin manzumelerinin ayrıca belgesel değeri de vardır.

Bu makalede Dörtdivanlı Hilmî'nin altı uzun şiirine yer verilmiştir. Bunlardan ilki “Tevhide yâr eyle beni” mütekerrir mısralı bir ilâhîdir. Bu şiir lirizm bakımından oldukça güçlüdür ve şairin bizce en kuvvetli manzumesidir.

İkinci şiir ise zühdi bir endişeyle ve “Derse Mevla’m ben ne cevap vereyim” mütekerrir mısra ile kaleme alınmıştır. Şiir kaydedilirken vezinde bazı aksamalar oluşmuştur.

Bu yazıda değerlendirilen üçüncü şiir “Bülbül” veya “Bülbül İlâhîsi” adını taşımaktadır ve bentler hâlinde kaleme alınmıştır. Bu şiirde “Bülbül senin derdin nedir / Aşk olan dâim Hû der” mısraları her bendin sonunda tekrar etmektedir. İlâhî diye anılmasından bestelendiği anlaşılmaktadır. Bu şiir de Dörtdivanlı Hilmî’nin en başarılı manzumelerinden birisi olarak kabul edilebilir.

Makalede yer verilen Hilmî’nin dördüncü şiiri toplumsal yergi özelliği taşımaktadır ve oldukça uzundur. Manzume yirmi dörtlükten oluşmaktadır.

Çalışmamızda yer verdiğimiz beşinci şiir bizce Hilmî’nin en ilginç manzumelerinden birisidir. Burada Sapanlı Dede, Ramazan Dede, Himmet Dede, Samurkaş Dede, Hisar Erenleri gibi Gerede ve çevresinde mezarları ve türbeleri olan zatların haftada bir kere Gerede-Esentepe’de yer alan Şeyhler Kavağı’nda bir araya geldikleri ve zikir meclisi düzenledikleri anlatılmaktadır.

Bu makalede yer alan Hilmî’nin altıncı manzumesi ise Gerede Müftüsü Muhammed Saadeddin Efendi hakkında yazılan bir mersiye. Kaynaklarda bahsedilen bu manzume sadece Ali Rıza Ünlü’nün Tarih Boyunca Gerede kitabında yer almaktadır.

Sonuç olarak burada biz, Dörtdivanlı Hilmî’nin toplu şiirleri içerisinde yer almayan altı şiirine yer verdik. Bu şiirlerin bir kısmı oldukça başarılıdır. Hilmî’nin Canbulat neşrinde yer almayan başka şiirlerinin olması ihtimal dâhilindedir. Yeni araştırmalarla bunların da ortaya çıkmasını umuyoruz.

KAYNAKLAR

“Hilmî, Dörtdivanlı” (1981). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Dergâh Yay. 234.

ALBAYRAK, Muzaffer (1956), Dörtdivanlı Hilmi (Halil), Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Yıl:7, Cilt:4, No:78, Ocak 1956 ,1247-1248.

ALBAYRAK, Muzaffer (1956), Dörtdivanlı Hilmi (Halil) – II, Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, Yıl:7, Cilt:4, No:80, Mart 1956 ,1269-1270.

ARIK, Durmuş (2000), “Gerede’de Halk İnanışları ve Ziyaret Yerleri”, Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyum Bildirileri, Gerede.

CANBULAT, Cevdet (1963), Dört Divan’lı Hilmî Hayatı ve Şiirleri, Yer Yok, Ekin Basımevi.

CANBULAT, Cevdet (2010), Dörtdivanlı Hilmî Hayatı ve Şiirleri, Ankara 2010.

Cönk (Bolu-Dörtdivan-Çavuşlar Camii İmamı İsmail Tezel’in Özel Kütüphanesinde).

ÇAKIR, Emine (2015), “Hilmî, Halil Dörtdivanlı”, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hilmi-halil-dortdivanli> [Erişim Tarihi: 23.11.2021].

ŞEN, Yasin (2021), Dörtdivan Kültür Atlası, Tunçay Yayınları, Ankara.

ÜNLÜ (2000), Ali Rıza Tarih Boyunca Gerede, Osmanlıcadan Akt: Ömer Cevahircioğlu, Haz. Adem Çevik, İstanbul.

BAKÜ EDEBİYAT ORTAMI “MECMEÜŞ-ŞÜERA”NIN SÖZLÜ EDEBİYAT GELENEKLERİ

THE TRADITIONS OF THE VERBAL FOLKORE IN BAKU LITERARY ASSEMBLY, “MECMEUSH-SHUARA”

УСТНЫЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ ТРАДИЦИИ БАКИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ СРЕДЫ “MECMEÜŞ-ŞÜERA”

Doç. Dr.Sabina AHMEDOVA *

ÖZ

Makalede Bakü'nün tarihselliğinden, kesin tarihi kaynaklara göre en az iki buçuk bin yıl tarihinin mevcutluğundan, “Bakü”nün isminin hangi anlama sahip olduğundan, aynı zamanda Bakü edebî ekolünün önde gelen üyelerinden olan Meşedi Azer'in (1870-1951) Halk Edebiyatı türünde yazdığı “Bakü Hanı Derya Han'ın Pike Hanım ile öyküsü” destanında çok eski devirlerde şimdiki Bakü'ye yerleşen Baku handan ve “Bakü” isminin de onun adıyla bağlantılı olmasından bahsediliyor. Bundan ziyade, eski çağda tarım ve hayvancılıkla uğraşan Bakü halkının, ekerken, çiftçilik yaparken ve hasat ederken sözlü edebiyatın ilk örnekleri olan *holavarlar* seslendirdiği ve daha sonra bu “*holavarlar*”dan halk sanatı örneklerinin yapıldığı söylenmektedir. Aynı zamanda eski Türk boylarının soyundan gelen Bakü halkı da bu topraklarda kutsal İslam dini yayıldıktan sonra Bakü'de kültür, edebiyat ve bilimin hızla gelişmesi, Bakü şairlerinin kendi eserlerinde Kur'an-ı Kerim'in mübarek ayetlerinden ilham almaları, “Mecmeüş-Şüera” sanatçılarının da insanlığın gelişimi için bir rehber ve program kaynağı olan bu kitaptan yararlanması vurgulanıyor.

17. yüzyılın sonlarında Çarlık Rusyası'nın sömürgesi haline gelen Azerbaycan'da çarlık hükümeti basının Müslüman dilinde yayınlanmasına izin vermedi. Bu sebeple de sadece edebî toplantılarda klasik şairler hakkındaki görüşler, spekülasyonlar

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Muhammed Fuzuli adına Elyazmalar Enstitüsü, Araştırma Görevlisi. Bakü/AZERBAYCAN

(ehmedova3@mail.ru)

orcid: 0000-0002-3450-2020

yonlar ve sözlü edebiyat geleneklerine dayalı şiirsel örnekler dile getiriliyordu. Gazeteler ve dergiler yalnızca Rusça olarak yayımlandıkları için, şairlerin basında yer almaması elbette onların yurtsever fikirlerini ve özgür yaşama isteklerini yaymalarına olanak sağlamıştır. Azerbaycan Türkleri bunu ancak 1905 ihtilalinden sonra başarmıştı, daha doğrusu 1906'da Azerbaycan halkı için büyük işler yapan, halkın babası, hayırsever, Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in yardımıyla "Hayat" gazetesinin yayımlanmaya başlamasından sonra "Mecmeüş-Şüera" mensuplarının hem vatanseverlik, hem de hür yaşama ve bağımsızlık arzusu üzerine eserlerinin süreli yayınlarda yayımlanmaya başladığı gösterilmektedir.

Ayrıca makalede, bütün bu eserlerin klasik ve halk üslubunun yanı sıra, aruz ve hece vezninde de kaleme alındığı, kısa bir süre sonra Bakü Edebiyat Ekolü aktivistleri, Türkçülük, Turancılık ve İslamcılık fikrinin kurucusu Ali Bey Hüseyinzaade'nin başkanlığındaki "Füyuzat" dergisinde de bu konuyla ilgili eserler yayımlandığı, ayrıca Bakü şairlerinin yukarıda da değinildiği gibi halk şiiri türlerini kullandıklarını ve eserlerini nereye yönlendirirlerse yönlendirsinler halk edebiyatının hem yazılı, hem sözlü türlerinde sürekli eserler ürettikleri belirtiliyor.

Ayrıca araştırmamızda Rus ve Ermenilerden oluşan neo-faşist ordunun 1915 yılında Çar Nikolay'ın emriyle Anadolu'da yaptığı katliamlar ve Bakü yakınlarındaki Nargin adasında işkence ettikleri esirler, aynı zamanda Bakü edebiyat mensuplarının buna kayıtsız kalmadığı ve tüm bu vahşetleri büyük yürek yangısıyla yazdığı, 1918'de muzaffer Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya genelinde 80.000 kişilik düşman birliğini mağlup etmesi, hem de nankör ve hain Ermenilerin ihanetine uğraması gibi konular da ele alınmaktadır.

Kısacası makale, "Mecmeüş-Şüera"nın eserlerinde halk edebiyatı geleneklerine ithaf edilmiş olsa da, bu şairlerin yirminci yüzyılın başından Azerbaycan'da Şura hükümetinin kuruluşuna kadar olan sosyo-politik olayları da yansıtır.

Anahtar Kelimeler: sözlü halk edebiyatı, holavarlar, Türk edebiyatı, Bakü Edebiyat Ekolu, edebiyat ortamı.

ABSTRACT

In the article, from the historicity of Baku, its existence of at least two and a half thousand years according to precise historical sources, the name of "Baku" have what the meaning, also in the folk literature genre - the epic of "Baku Khan Derya Han's story with Pike Hanım" written by Meşedi Azer (1870-1951), who is one of the leading members of the Baku literary school, the name "Baku" comes from the Baku khan that settled in today's Baku in ancient times. It is also said to be related to his name. Besides, it is said that the people of Baku, who were engaged in agriculture and animal husbandry in ancient times, they sang holavars, the first examples of verbal literature, while planting, farming and harvesting, and then folk art samples were made from these "holavars". At the same time, the people of Baku, who are descendants of the old Turkish tribes, after the spread of the holy religion of Islam in these lands, the rapid development of culture, literature and science in Baku, the inspiration of the Baku poets, and also writers of the "Mecmeush-Shuara", from the blessed verses of the Qur'an, it is emphasized benefit

from this book, which is a guide and program resource for the development of humanity.

In Azerbaijan, which became a colony of Tsarist Russia at the end of the 17th century, the tsarist government did not allow the media to be published in the Azerbaijani language. For this reason, only in literary meetings, opinions about classical poets, speculations and poetic examples based on oral literary traditions were expressed. Azerbaijani Turks achieved this only after the 1905 revolution, we say precisely, after the publication of the "Hayat" newspaper in 1906 with the helping of the "father of the people", the philanthropist, Haji Zeynalabdin Tagiyev, who did great things for the Azerbaijani people, it is shown that, the members of the "Mecmeush-Shuara" in their works, began to be published in periodicals both patriotism and on the desire for free life and independence.

In addition, in the article, it is stated that, all these works were written in classical and folk style as well as in aruz and syllabic meter, and after a short time, included this subject, the activists of the Baku School of Literature published in the journal "Füyuzat", chaired by Ali Bey Hüseyinzade, the founder of the idea of Turkism, Turanism and Islamism, and use of Baku poets folk poetry genres, as mentioned above, and their works were directed, they constantly produced poems, in both written and verbal forms of folklore.

Also, in the research is mentioned, the massacres committed by the neo-fascist army consisting of Russians and Armenians on the orders of Tsar Nicholas, in Anadolu in 1915, and the prisoners tortured on the island of Nargin, near Baku. At the same time, the Baku literary members did not remain indifferent to this and wrote about all these atrocities with great heartache, are also discussed. In there, was mentioned issues such as the victorious Caucasian Islamic Army's defeat of 80,000-strong enemy troops across the Caucasus, and in 1918, and the betrayal of ungrateful and treacherous Armenians.

In short, although the article is dedicated to folk literature traditions of "Mecmeush-Shuara", it also reflects the socio-political events of these poets from the beginning of the twentieth century to the establishment of the Shura government in Azerbaijan.

Key Words: verbal folklore, holavars, Turkish literature, Baku Literature School, literary environment.

Giriş

Bakü Edebi Ekolü'nün yetiştirdiği, "Mecmeuş-Şüera'nın en aktif üyelerinden biri olan Meşedi Azer, kendisinin "Bakü Hanı Derya Han'ın Pike Hanım ile öyküsü" adlı destanında Bakü şehrinin isminin çok eski dönemlerde şimdiki Bakü'ye yerleşen pehlivan, Bakü'nün ismiyle bağlantılı olduğunu belirtiyor.

O, Bakü'nün ismiyle ilgili şunları söylüyor:

Atamdan işittim, dedi ki, benam

İki kardeş olmuş, Baku, Maku nam.

Maku hanlığına denilmiş Maku,

Bakü hanlığına denilmiş Bakü.[Meşedi Azer 1996: 174-175]

Bakü'nün sözlü ve yazılı edebî ortamı, tükenmez bir tarihsel kök zenginliği ile karakterizedir.

1. Bakü Edebi Ekolu: zaman ve edebiyat

Bakü, Azerbaycan biliminin, edebiyatının, aydınlanma düşüncesinin, devletçiliğinin beşiği olmasının yanı sıra, sözlü halk edebiyatının güzel örneklerinin yarandığı merkezlerden biridir. Elbette bir şehir olarak Bakü iki bin beş yüz yıl önce kuruldu ama herkesin bildiği gibi o dönemin şehirleri bugünkülerden çok farklıydı. O dönemde şehirler, düşmanlardan korunmak için muhteşem kale duvarları, kaleler, diğer şehir ve ülkelerle kolay ticaret yapmak için büyük pazarlar, tüccarlar için büyük kervansaraylar, insanları aydınlatmak ve eğitmek için eğitim kurumları, ibadet yerleri ve türbelerden oluşuyordu. Bununla birlikte, Bakü sakinleri Hazar Denizi kıyılarında tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı, bu nedenle geniş arazileri, meyve bahçeleri ve hayvanlarını otlatmak için büyük otlakları vardı.

Sözlü edebiyat örnekleri de bu dönemde ortaya çıkmıştı, yani insanlar bazen hayvancılık yaparken, zaman zaman ekim yaparken, sonrasında hasat ederken şiirler (maniler) söylemeye başladılar. Bunlara önceleri “emek manileri” – *holovarlar* denildi. Daha sonra halkın şiirsel yaratıcılığının ürünü olan bu holovarlar bayatı, geraylı, tecnis ve diğer şiir örneklerine dönüştü.

Türk boylarından oluşan Bakü nüfusu bu tür örnekleri sürekli olarak kullanmakta ve gelecek nesillere aktarmaktadır.

“Sözlü Halk Edebiyatı, eski çağlardan beri insanlar için manevi bir besin kaynağı, “halk kitabı” olmuştur. Azerbaycan halk sanatı, sanatın incilerinden oluşan zengin bir hazinedir” [Ahmed, Vugar. 2006: 15]

İslam'ın ortaya çıkmasından sonra Bakü'de kültür daha da zenginleşti, tabiri caizse, kültür kültürle karıştırıldı ve aynı zamanda yazılı edebiyat da ortaya çıktı.

Bakü halkı İslam dinini, Sosyalist dönemde ateist ideologların uydurduğu gibi “kılıçın gücüyle” değil, tam aksine bu ilerici, evrensel dini tereddüt etmeden kabul etmiş, iyice benimsemişti. Bu sebeple sadece sözlü değil, yazılı edebiyatta da Kur'an-ı Kerim'in mübarek ayetlerinden kaynaklanmaya başlanmıştı.

Uzun yıllar “Mecmeüş-Şüera”yı yöneten Mirza Abdulhalik Yusuf (1853-1923), bunu zarif bir şekilde şöyle anlatıyor:

Yokmuş hiçbir tarafta ebedü ilmi kemal,

Ne ki, var ilmi kemal alemi-irfanda imiş.

Sureyi-Yusufa git dikkat ile eyle nazar,

Yusufa, eşgü muhabbet sözü Kuranda imiş.[Yusuf, Mirza Abdülhalik. 2012: 117]

Böylece İslam ve Kur'an-ı Kerim ışığında ilerleyen edebiyat, yüzyıldan yüzyıla geçerek gelişen, Müslüman-Türk hayırseverlerinin maddi destekleriyle 19. yüzyılın sonlarında zirveye ulaştı. Bakü Edebiyat Ekolü olan “Mecmeüş-Şüera”nın üyeleri de tam o dönemde, yani yaklaşık 1870 yılından 1920 yılına kadar, yani 11. Kızıl Bolşevik Ordusu Azerbaycan'ı işgal edinceye kadar yazmaya devam etti.

Bakü şairlerinin eserlerinin tüm hızıyla yazıldığı bir dönemde, yani 19. yüzyılın sonlarında herkesin bildiği gibi çarlık hükümeti Azerbaycan dilinde gazete ve dergilerin yayınlanmasına izin vermiyordu. İlk kez 1875 yılında Hasan Bey Zerdabi (1837-1908) tarafından Azerbaycan dilinde yayınlanan ilk gazete olan “Ekinci” gazetesi, sadece iki yıl yayınlandıktan sonra çarlık görevlileri tarafından kapatılmıştı. Elbette Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in yardımıyla “Mecmeüş-Şüera” şiirleri 1890'dan beri faaliyet gösteren “Kaspi” yayınevinde yayınlanabildi, ancak bu şiirlerin hepsinin Rusça'ya çevrilmeleri gerekiyordu ki, bu da onların bütün etkisinin ve güzelliğinin kaybına sebep oluyordu. Bu nedenle Bakü şairleri ancak yirminci yüzyılda, daha doğrusu 1906 yılında Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in Kaspi yayınevinde Azerbaycan dilinde tekrar “Hayat” gazetesini yayınlanmaya başladığında bu şiirler tekrar Azerbaycan dilinde yayımlanmaya başladı. Kısa bir süre sonra Azerbaycan'da Türkçülük, Turancılık ve İslamcılık fikrinin lideri Ali Bey Hüseyinzade, tüm vatansever medyayı etrafında birleştiren Füyuzat basın teşkilatını kurdu. Bu basın teşkilatının temel meziyyetlerinden biri de onun kendi sayfalarında hem klasik edebiyata, hem dönemin sosyo-politik olaylarına, hem de sözlü edebiyat örneklerine yer vermesiydi.

Şunu da belirtmek gerekir ki, ister Fuzuli geleneği olsun, ister modern temalar olsun, ister halk şiiri tarzında yazılmış eserler olsun, tüm bu örnekler her zaman Türkçülüğü, Turancılığı ve İslamcılığı teşvik etmiştir.

Türkçülük ve İslamcılık fikirleriyle düzenli olarak süreli yayınlarda yer alan Abdülhalik Cenneti (1855-1931), halkın kurtuluşunu ve hürriyete kavuşmasını toprağı, vatani sevmekte, aynı zamanda onu bir gözbebeği gibi korumakta görmekte, halk şiirinin sanatsal anlatım araçlarından biri olan “nifrin” (beddua) ile toprağı satanlara beddualar yağdırmış ve aynı zamanda halka bir vatanseverlik duygusu aşılamıştır:

*Bu şiveni feryadı ebes kılmayır üşşak,
Toprak satanın çeşmine olsun kara toprak!*

*Ey secde kılan hake, nedir bu hareketin,
İman ki, yok, başına değsin bu selatin.*

*Ey Türk! Vatan terkiolar kata-hayatın,
Mehmel olur ol dem hareketü sekenatın,*

*Birdir vatanın, gitse hayat ile mematın,
Telkin okuyor Cenneti, hengami-vefatın.* [“İkbal” gazetesi. 1914, № 595]

2. “Mecmeüş-Şüera” şairleri ve onların farklı edebi türlerde yazdığı çeşitli şiir örnekleri

Yirminci yüzyılın başlarında Azerbaycan’da Osmanlı şair ve sanatçıları üzerine risaleler yazılmış, koleksiyonları incelenmiş ve araştırılmıştır. “Mecmeüş-Şüera” da bu konularda aktifti. Kaynaklar, “Mecmeüş-Şüera” üyelerinin toplantılarında Azerbaycanlı düşünür ve yazarlar Nizami, Nesimi, Fuzuli, Hatai’nin yanı sıra, Osmanlı düşünürleri Mevlana Celaleddin Rumi, Ahmed Yesavi, Yunus Emre ve diğerlerini de araştırmış, onların eserlerini tartışıp tahlil etmişler ve bazı durumlarda çağdaş Osmanlı şairlerinin “Hürriyetname”lerinden etkilenecek nefis eserler meydana getirmişlerdir. Örneğin “Mecmeüş-Şüera” mensubu Mirza Abdülhalik Cenneti, ünlü Osmanlı şairi Namık Kemal’in “Osmanlılarız, cân veririz, nâm alırsız biz” şiirinden etkilenecek “Fahriye” (övgü) yazmıştır:

*Amalımız, efkarımız içkâli-vatandır,
Serhet bize, kale bize, haki vatandır,
Dava günü yekser görünen kanlı kefendir,
Turanlılarız, sahibi-şanü şerefiz biz,
Eslafımızın naibi, hayrül-halefiz biz.* [“Füyuzat” dergisi, 1907, № 24:380]

“Mecmeüş-Şüera” üyeleri, genellikle çağdaş olan, ancak aynı zamanda Türkçülük ve İslamcılık ile de ilişkilendirilen Osmanlı sanatçılarının eserlerini tartışıyor ve koleksiyonlarını, özellikle de Mehmet Akif Ersoy’un bağımsızlık ruhuyla işlenmiş eserlerini takdir ediyorlardı. 1915 yılında Çar Nikolay’ın emriyle, Sarıkamış, Kars, Ardahan ve Erzurum’da Rus ve Ermeni kuvvetlerinin 100.000 masum insana karşı yaptığı korkunç katliamından “Mecmeüş-Şüera” şairleri derinden etkilendi, rahatsız oldu ve bu katliama birçok şiir ithaf ettiler. “Mecmeüş-Şüera”nın aktif bir üyesi olan Samet Mansur (1879-1927), bu olayı ruhumuzu titreten şu dizerlerle anlattı:

*Ey tuği-zalim ile o Kars doğrayanları,
Vey aç, susuz, himayesiz, evsiz kalanları.
Feryatsız yeterse felekler kulağına,
Odları yaksa, ahınızın asimanları.* [“Tuti” dergisi. 1915, №6]

Bu da Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün “Türkün Türkten başka dostu yoktur” sözünün ispatıdır.

26 Mayıs 1906’da Azerbaycan ve Ermeni dillerinde "Davet-Koç" gazetesi yayınlanmaya başladı. Bu gazetede M.Azizbeyov, A.Caparidze, S.Efendiyev ve M.Melikyan çalışıyorlardı ve sözde daha iyi bir cemiyet için mücadele ediyorlardı. Nitekim M.Azizbeyov, Ş.Afendiyev, Gazenfer Musabeyov, Hamit Sultanov, Cengiz Yıldırım, Dadaş Bünyatzade, Alihaydar Karayev, Ruhulla Ahundov ve diğerleri

Mart 1918 katliamında Taşnak-Bolşevik askeri birliklerine katılarak ve Bakü'de çok sayıda Müslüman Türk'ün (Azerbaycanlı) ölümüyle ilgili oldukları için için halkın en büyük düşmanlarıydılar. Caparidze Gürcü olmasına rağmen Ermenilere satılmıştı ve Melikyan da Ermeni olduğu için tüm Ermeni politikacılar, yazarlar ve gazeteciler gibi bir “Büyük Ermenistan” yaratmak hayaliyle yaşıyordu ve Tiflis'te (Gürcistan) Ermenice “Gayts” (“Kıvılcım”) gazetesini yayınlıyordu, aynı zamanda Taşnak-Sütyun partisi lideri Stepan Şaumyan'ın talimatıyla Azerbaycan ve Türk halkına yönelik bir katliam planı hazırlıyordu. Bolşevik kılığına girmiş Ermenilerle birleşerek Azerbaycan halkını yok etmek isteyen hainleri Samet Mansur böyle hicvediyordu:

KOCA AŞIK

*O kimdir ki, alev yağır gözünden?
O kimdir ki, mana çıkmaz sözünden?
O kimdir ki, korkar kendi-kendinden?
Buna cevap veren aşık var olsun!*

CEVAP

*Mirzoyandır alev yağır gözünden,
Mirbeşirdir mana çıkmaz sözünden,
Gazenferdir korkar kendi-kendinden,
Söz soran aşığa Allah yar olsun.[Mansur, Samet. 1993:20]*

Şair burada Gazanfer derken, Bolşevik mezhebine katılıp binlerce Müslüman Türk'e katliam yapan Gazanfer Musabeyli'yi kastetmiştir.

Edebiyatın kökleri, “edep” – nefsin saflığı ve ahlaki güzelliği doktrininde yatmaktadır ve bu nedenle Bakü edebî ortamında yetişenler de dahil olmak üzere Azerbaycanlı şairler eserlerini her zaman ahlak kurallarına uygun bir dille yazmış ve ne kadar çalkantılı, fırtınalı, sallantılı bir dönemde yaşarlarsa yaşasınlar yazdıklarının kökünde zengin bir ahlak oluşturmuş ve hep bu genetik saflığın ışığında yazmışlar.

1915. kışında, Çarlık ordusunun Rus-Ermeni neo-faşist askeri birliklerinin, Ermenilerin ihaneti sonucu (Türk ordusundaki hain Ermeniler, Türk ordusuna gönderilen silah, yiyecek ve ısıtma teçhizatını ikiyüzlü bir şekilde çar ordusuna teslim ederken, Türk askerleri 30 derecelik soğukta aç ve ateşsiz kalarak zayıf düştükleri için teslim oldular.) Türkiye'nin Sarıkamış, Erzurum, Kars ve Ardahan vilayetlerinden yakalanan iki yaşından seksen yaşına kadar esir aldıkları doksan bin Türk kardeşlerimizin on bini Bakü'ye 22 kilometre uzaklıktaki Nargin adasına getirildi ve burada onlara insanlık dışı işkenceler uygulandı. Aliabbas Muznib (1882-1938) bunu öğrendiğinde, sözlü edebiyatın önde gelen türü olan *bayatı* türünde iki bayatı yazdı ve bu bayatılarda acısını şu hüznüyle dizelerle dile getirdi:

*Çok kötü asır oldu,
Herkes bir sır oldu.
Dünya lanetlendikçe,*

Mehmedim esir oldu.

*Lanet olsun şeytana,
Aman verdi düşmana.
Sui-kastle boyandı,
Çavuşum da al kana. ["Dirilik" dergisi. 1916, № 2]*

İki yaşımdan yüz yaşlı ihtiyaçlara, hamile kadınlara kadar herkes Nargin adasında kırık dökük, soğuk kışlarda, aç ve susuz, insanlığa sığınmayan işkencelere maruz kalarak orada tutulan Anadolu esirlerinin büyük bir kısmı facialı bir şekilde vefat etti. Lakin iki bine kadar Türk subayı ve askeri bu dehşete dayanarak sağ kaldı ki, onların da bir kısmını Sona Hacıyeva kendi gemisiyle, diğer kısmını ise kabadayı Musa peynir küvetlerinde kaçırdı. Yiğit Azerbaycanlı kadın Sona Hacıyeva sırf yaptığı bu yardım yüzünden idam edildi.

Lakin 1917. yılında Neriman Nerimanov'un, Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in ve Ağa Alizadenin teşebbüsü ve teşkilatçılığıyla Nargin'de hayatta kalan bütün Türk esirler kurtarılıp Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in yenice inşa ettirdiği beş katlı binaya yerleştirildiler. Bakü'nün tüm Müslüman-Türk nüfusu, onların toparlanıp Anadolu'ya gitmesine yardım etmek için ellerinden geleni yaptı. Bundan sonra, "Kafkas İslam Ordusu" Azerbaycan'ı düşman işgalinden kurtarmak için geldiğinde, o Türk subay ve askerleri gönüllü olarak orduya katılarak Azerbaycan'ın özgürlüğü için savaşmaya geldiler ve kahramanca savaşmışlar, şehit veya gazi oldular. Bu gurur verici sahneye kayıtsız kalamayan Aliabbas Muznib, bir yıl sonra bu kahramanlığı "Azerbaycan" gazetesinde halk şiiri tarzında yansıtmıştır:

*Güneş her akşam gürub eder,
Sübh olunca yeniden doğar.
Zülmet uçub gözden iter,
Her köşeden bir nur yağar.*

*Türkümün zaferi yakar,
Kör şeytanın hanımanın.
Yanıb kül oldukça nahak,
Erşe yükselir hilalim. ["Azerbaycan" gazetesini. 1919]*

1918. yazında Kafkas İslam Ordusu, Azerbaycan'ı, Azerbaycan Türklerinin katliamı da dahil olmak üzere, kafir işgali ve saldırganlığından, yüzde onu Ruslardan ve başka milletlerden oluşan Taşnak-Bolşevik neo-faşist askeri birliklerine, ayrıca çoğunlukla Ermeni ve Ruslardan oluşan "Merkezi Hazar hükümeti diktatörlüğünün" ahlaksız askerlerine, General Denstreville önderliğinde Bakü'yü işgal eden İngiliz askerlerine, Ruslardan ibaret Kazak gruplarına karşı savaşmış ve 40 binlik düşman birliğini yenerek zafer kazanmıştı. Bakü en son İngiltere Britaniya ordusunun işgalinden kurtulduktan sonra Kafkas İslam Ordusunun Doğu bölümü-

nün komandosu Nuri Paşa Bakü'den yaklaşık 30 kilometre uzaklıkta bulunan Maştağa kasabası etrafında kurulmuş karargahta Tofig Bey, Kurmay Başkanlığına atandı. Tofig Bey'in yardımcılarında biri de Yüzbaşı Mehmet'ti. Mecmaush-Shu'ara'nın en aktif üyelerinden ve Türkçülük fikrini savunanlardan Aliabbas Muznib, Anadolu lehçesini akıcı konuştuğu için karargahta Tofig Bey'in katibi olarak atandı. Ekim ayının serin gecelerinden birinde Aliabbas Muznib Mehmed, karargahta yüzbaşıyla muhabbet ediyordu. Bu sırada yakınlardaki çalılıktan atılan ani bir kurşun, karargah binasının camını kırarak Mehmet'i arkadan vuruyor. Yüzbaşı düşerken Müznib bey onu tutuyor ve yüzbaşı Müznib beyin kollarında kelmeyi-şehadetini söyleyerek gözlerini ebediyen bu dünyaya kapatıyor. Bu karargahın bütün askerleri ve subayları, aynı zamanda binbaşı Tofig bey hemen olay yerine geliyorlar. Tofig bey derhal emir veriyor ve Türk askerleri kısa bir zamanda Bolşevik'lerden olan bu ermeni haini buluyorlar. Hain bbir yerlerden Kafkas İslam Ordusunun üniformasını bulmuş, Türkçe bildiği için askerlerin arasına karışmış ve sonra çalılıkların arasına saklanarak pusu kurmuştu. Oradan karargah binasının camının arkasında duran Mehmet, hedefe geldiği için arkadan vuruluyor.

Tofig beyin emriyle Türk askerleri ihanetkar Ermeni'nin başını kestiler. Aliabbas Muznib ise kardeşi gibi sevdiği yüzbaşı Mehmet'in cenazesinde gözyaşları dökerek bu bayatını ve sözlü halk edebiyatının türlerinden biri olan ninniye benzer ninni söyledi:

*Şehit düştü sultanım,
Titredi hanedanım.
Arkadan katledildi,
Bu yiğit komandanım.*

*Laylay Mehmedim laylay,
Aslan yiğidim laylay.
Kalbim ovunmaz daha,
Canım-şehidim laylay. ["Basiret" mecmuası. 1918]*

Aliabbas Muznib'in küçük kardeşi "Mecmetüş-Şüera"nın en genç üyesi olan Amin Abid Gültekin (1899-1938) de abisi gibi sözlü edebiyatın "bayatı" türüne yoğun bir ilgi gösteriyor ve eserlerinin büyük kısmını bu türde yazıyordu. Azerbaycan'ı işgal eden gavur birliklerine karşı savaşan Türk askerinin dilinden hüznle şöyle yazmıştır:

*Sevgilim, gülüm anne,
Şirin bülbülüm anne.
Yalnız beni iste sen,
İsteme ölüm, anne.*

*Anne sen bekle beni,
Bekle dört gözle beni.
Gönlüm yazıktır şimdi,*

Üzme bir sözle beni. [Gültekin-Emin Abid. 1999: 82]

“Mecmeüş-Şüera”nın çoğu üyesi sözlü edebiyatı çok seviyordu. Örnek verecek olursak, onların en tanınan ve yaşlı üyelerinden olan Meşedi Azer’in (1870-1951) şiirleri arasında önemli yerde sözlü edebiyatın örneklerinden olan “masal-destan”lardı ki, onlar da birçok tarihi gerçekleri yansıtıyor. Şairin bu türde “Oğuzname”, “Cengizname”, “Dergah han ve Ahmed Mahmud öyküsü”, “Seyyad ve bülbül”, “Dergah han ve Bakü hanının kızı Pike hanım” ve benzeri eserleridir.

Şair, “Oğuzname”sinde Mesnevi türünde Batı’dan Doğu’ya, Kuzey’den Güney’e yayılmış Türk kavminin atalarını mükemmel bir şiir diliyle, ancak aynı zamanda da çok sade ve net bir şekilde ifade eder:

*Türk idi çün kaimmakam Yasefe,
İhtiramı mühüm idi herkese.*

*Mesken olan yerler Türke o zaman,
Denildi o yere Ulu Türküstan.* [Meşedi Azer, 1996: 29]

Şair bu destanda Türklerin atası Yasef’in Ebülce han, Kumuk han, Çigil han, Emlak han, Fudek han adlı beş oğlu olduğunu ve tüm Türk’lerin bu beş kişiden türediğini ve bu beş kardeşin tüm Turan ellerine hükümdarlık ettiğini, onların soyundan olan Dabbakyun’un, Göyük hanın, Alınca hanın, Moğol hanın, Tatar hanın, Ordu hanın ve onların veliahdları olan nice nice hanların, hakanların Türk halkları üzerinde hüküm sürdüklerini ve Türk halklarının gelişme ve ilerlemesinde istisnai bir etkiye sahip olduklarını belirtiyor. Unutulmamalıdır ki, “Mecmeüş-Şüera” üyeleri tüm eserlerini Türk tarihi ve kültürel alanı için gerçeğe dönüştürdü ve aynı zamanda halkın derin kültürel zenginliğine hayran olduğu için kariyeri boyunca sözlü edebiyat geleneklerine sadık kaldı.

Sonuç

Bakü’de yaklaşık 1870 yılında kurulmuş “Mecmeüş-şüera” edebiyat ortamının Muhammedağa Cumri (1835-1900), Ebülhasan Vagif (1845-1914), Kerbelayı Muhtar Bisavad (1847-1938), Ağakerim Salik (1849-1910), Ağadadaş Süreyya (1850-1900, Mirza Abdülhalik Yusuf (1853-1924, Mikayıl Seydi (1862-1916), Mirza Abdülhalik Cenneti (1855-1931, Abdülhamit Mina (1855-1926), Bikalem (1860-1930), Vahab Vahib (1862-1907), Ağadadaş Müniri (1863-1940), İbrahim Zülali (1869-1903), Mirza Hadi Sabit (1868-1922), Selim Seyyah (1869-1937), Meşedi Azer (1870-1951), Mirzağa Dilhun (1870-1912), Samet Mansur (1879-1927), Haşim bey Sagib (1870-1931), Nevruz Neyyir (1870-1948), Seyyid Zerger (1880-1920), Hacıali Perişan (1876-1944), Aliabbas Müznib (1882-1938), Alipaşa Sebur (1885-1931), Hasan Seyyar (1891-1936), Aliğa Vahit (1894-1965), Amin Abid Gültekin (1899-1938) ve s. gibi üyeleri vardı. Onların büyük kısmı, daha doğrusu Bakü’de doğmuş olan şairlerin çoğu ilahiyat ve dünyevi ilimlerle derinden ilgilenmiş, klasik dönem yazarlarımızın eserlerini ve müslüman Doğu aleminin

muhteşem sanatçılarının edebî mirasını yıllarca okumuş ve incelemiş, bu sebeple de hem ilahiyatçı alim, hem de hafızlık derecesine yükselmiş Mirza Hasib Kudsi'nin (1848-1928) öğrencileri olmuş, bir çok mühim ilimleri ve kutsal Kur'an-Kerim'i okumayı, anlamayı ondan, bir kısmı ilahiyatçı alim Mirza Mehdi'den, diğer bir kısmı ise o dönemin en ünlü imamlarından mükemmel dersler almış, tabii ki, bu dersler de onların şuurunun keskinleşmesine, zihninin gelişmesine, idrak seviyelerinin güçlenmesine sebep olmuş ve aradan zaman geçtikten sonra onların her birini alim derecesine yüceltmiş, böyle meziyyetler elde ettikten sonra onlar hem de kudretli şairlere dönüşüp Azerbaycan edebiyatı hazinesine kıymetsiz cevherler bahşetmişler.

VI. Lenin'in talimatıyla 28 Nisan 1920'de General Pankratov liderliğindeki 11. Kızıl Ordu, Bagramyan, Bağdasaryan, Mikoyan'ın ikiye bölünmesi sayesinde Azerbaycan'ı işgal etti ve "Azerbaycan Demokratik Halk Cumhuriyeti"ni devirdi. Bolşevik hükümetinin ilk yıllarında Bolşevikler sözde insanları mutlu edeceklerini ve herkesin şanlı bir hayat yaşayacağını söylüyorlardı. Ancak kısa bir süre sonra İslam'a karşı çıkmaya başladılar, camileri, ibadethaneleri yıktılar, yerine domuz çiftlikleri kurdular, dini eserleri yaktılar, Azerbaycan klasik dönem yazarlarının birçok eserini yaktılar.

Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde edebî meclislerin faaliyet gösterdiği ve Bakü'deki "Mecmeüş-Şüera" edebî meclisi de dahil olmak üzere bu edebî meclislerin, klasik sanatçılarımızın eserlerinin gelecek nesillere aktarılmasında müstesna katkıları olduğu bilinmektedir. Edebî meclisin üyeleri daha üniversitelerde okurken ustaları tarafından klasiklerimizin derlenmesiyle tanışmış, onların edebî mirasını okumuş, şiirin kanunlarını, şiirsel ölçülerini, sanatsal ifade araçlarını, sözlü edebiyat geleneklerini öğrenmiştir. Osmanlı edebiyatını da tanımış, eserlerinden sözlü incelikleri ve anlam güzelliğini öğrenmiş ve zamanla şiir dünyasının padişahları olmuşlar. Lakin o dönem hükümetinin haksızlıklarını, adaletsizliklerini görüp Bolşevizme boyun eğmeyen, Lenin'i, Şaumyan'ı, Ekim devrimini yansıtmayan bu yazarlar 1920 yılından itibaren edebî meclisleri kapattılar ve onlar bir daha tekrar açılmadı.

Lakin kalpleri yalnızca Türkçülükle, Turancılıkla atan ve ister vatanseverlik konusunda yazdığı şiirlerde, isterse de sözlü edebiyat örneklerinde Türkçülük ve Turancılığı öne çıkaran, kartvizitleri Türkçülük, Turancılık ve İslamcılık üzerine kurulu "Türkoğlu Türk" olan bu şairler bize eserlerinde öyle bir miras bırakmışlardır ki, bizler bu eserlerden tarih kitaplarına göre daha çok büyük Türk'lerin torunu olduğumuzu anlıyor ve hayatımızı Müslüman-Türk gibi inşa ederek dünyanın en gelişmiş milletlerinden biri olarak tarihe imza attığımızın farkındayız.

KAYNAKLAR

1. Meşedi Azer. Seçilmiş eserleri. Bakü: Boz Oğuz-Nicat yayınevi, 1996.
2. Ahmed, Vugar. Azerbaycan çocuk edebiyatı. Bakü: Müellim yayınevi, 2006.

3. Yusuf, Mirza Abdülhalik. Gazeller. Bakü: 2012. AMİA Muhammed Fuzulî onuruna El yazmaları Enstitüsü. Yayına haz: Sona Hayal.
4. “İkbal” gazetesi. № 595. 6 mart, 1914.
5. Cenneti, Abdülhalik Gafarzade. Fahriye. “Füyuzat” dergisi, № 24, 1907, 7 Ağustos.
6. “Tuti” dergisi. №6, 31 Ocak, 1915.
7. Mansur, Samet. Hepsi rengidir. Bakü: Nicat yayınevi, 1993
- 8.“Dirilik” dergisi. № 2. 1916
- 9.“Azerbaycan” gazetesi. 1919, 12 haziran.
- 10.“Basiret” mecmuası. 1918. yıl, Kasım sayı.
- 11.Gültekin-Emin Abid. Buzlu Cehennem. Bakü: Güneş yayınevi. 1999.

ŞABAN MAHMUDOV KALKAN'IN ŞİİRLERİNDE TÜRK DÜNYASI

THE TURKISH WORLD IN THE POEMS OF ŞABAN MAHMUDOV KALKAN

ТЮРКСКИЙ МИР В СТИХАХ ШАБАНА МАХМУДОВА КАЛКАНА

Feyyaz SAĞLAM *

ÖZ

Şaban Mahmudov Kalkan 1938 Bulgaristan Razgrat doğumlu bir şair,yazar,çevirmendir.Soğuk savaş döneminden itibaren Türk Dünyası'na açılabilen, Türk toplulukları arasında edebi köprüler kurmaya çalışan şairin bu amaçla yazdığı şiirler ilgiyle karşılanmıştır. Türk Dünyası'nın büyük bölümünü gezip dolaşan şairin ; Sıcak Gurbet,Azerbaycan Soneleri ve Sevda Soneleri adlarındaki üç şiir kitabı bu temalı şiirlerini bir araya getirmektedir.Bu alandaki şiirlerini Balkan Türklüğü ile ilgili olanlar, (Güney'yle, Kuzey'yle) Azerbaycan Türklüğü ile ilgili olanlar ve Kıbrıs Türklüğü ile ilgili olanlar şeklinde kabaca üç grupta tasnif etmek uygundur.

Yazımızda önce şairin Türk Dünyası ile olan gönül bağına dikkat çekilip, bu şiirlerden KKTC 'de yazılmış olan "Tebriz Özlemi" başlıklı şiiri incelenecektir. Şairin bu şiiriyle Bulgaristan,Türkiye, KKTC,(Güney) Azerbaycan arasında edebi bir köprü kurma gayreti ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Bulgaristan, Şiir, Türk Dünyası, KKTC, Azerbaycan

ABSTRACT

Şaban Mahmudov Kalkan is a poet, writer, translator born in Razgrat, Bulgaria in 1938. The poems written by the poet, who was able to open up to the Turkish World since the Cold War period and tried to build literary bridges between Turkish communities, were met with interest.The poet's three poetry books, namely *Sıcak Gurbet* (Friendly Expatriate), *Azerbaycan Soneleri* (Azerbaijan Sonnets) and *Sevda Soneleri* (Sonnets of Love) bring together his poems with this theme. It is appropriate to classify his poems in this field roughly in three groups as those rela-

*Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Emekli Öğr. Gör. / KIBATEK Onursal Başkanı /İzmir/TÜRKİYE
(kibatekfs@gmail.com)

ted to Balkan Turkishness, (with its South, North) Azerbaijani Turkishness, and those related to Turkish Cypriotness.

In our article, first of all, attention will be drawn to the poet's bond of love with the Turkish World, and one of these poems, the poem titled "*Tebriz Özlemi (Tabriz Longing)*" written in the TRNC (Turkish Republic of Northern Cyprus) will be examined. With this poem of the poet, the effort to build a literary bridge between Bulgaria, Turkey, TRNC and (South) Azerbaijan will be discussed.

Key Words: Balkan, Bulgaria, poetry, Turkish world, TRNC (Turkish Republic of Northern Cyprus), Azerbaijan.

I. GİRİŞ:

Balkanlar Türk Edebiyatı'nın ve özellikle Bulgaristan Türkleri Edebiyatı'nın önemli temsilcilerinden şair yazar araştırmacı çevirmen Şaban M. Kalkan kuşkusuz ki çok yönlü edebî bir kişiliktir. Kendisinin Slav Dünyası'nda Rus Edebiyatı'ndan, Makedonya Edebiyatı'na; Türk Dünyası'nda Tatar Türkleri Edebiyatı'ndan, Güney Azerbaycan (İran) Türkleri Edebiyatı'na geniş bir coğrafya ile edebî ilişkileri, iletişim ağı ve karşılıklı olarak gerçekleştirdiği yayın faaliyetleri vb. onun muazzam ufkunu ortaya koymaktadır... Çalışmalarının özellikle Bulgaristan, Türkiye ve Türk Dünyası kulvarları ayrı ayrı ve kapsamlı incelemeler yapmayı gerektirecek derinliktedir. Bu çerçevede akademisyenlerce hakkında "Bir Muhacir Şair: Şaban Mahmudov / Şaban M. Kalkan" (1), "Şaban M. Kalkan'ın Şiirlerinde Deliorman" (2) gibi incelemeler yayınlanmıştır. Biz bu yazımızda Şaban M. Kalkan'ın çalışmalarına farklı bir perspektiften bakarak özellikle şiirlerini Türk Dünyası Edebiyatları bağlamında yorumlamaya çalışacağız. Bu noktada önce bir hatırlatmada bulunmak gerekir. KIBATEK'in (Kıbrıs Balkanlar AvrasyaTürk Edebiyatları Kurumu) uluslararası iletişim organı Türk Dünyası KIBATEK Bülteni'nin 23. sayısı "Şaban M. Kalkan Özel Sayısı" olarak yayınlanmış ve bu belgesel sayıda 1 sayfa "Şaban M. Kalkan ve Türk Dünyası" konusuna ayrılmıştı.(3) O sayfada verilen teknik bilgilere bu yazı ile yeni bazı eklemeler ve yorumlar yapmakta yarar vardır.

II. GELİŞME:

A) Şaban M. Kalkan ve Türk Dünyası:

1938 Bulgaristan Razgrat doğumlu Şaban M. Kalkan'ın şiirleri, yazıları, çevirileri bir bütün olarak incelendiğinde hayatı boyunca öncelikle soğuk savaş döneminin şartları gereği Rusya, Macaristan, Polonya, Romanya, (Eski) Yugoslavya, Arnavutluk gibi eski doğu bloku ülkeleriyle edebî diyaloga ve işbirliğine girdiği görülmektedir. Özellikle şiirlerinde verdiği kayıtlara bakıldığında Bulgaristan yıllarından başlayarak bu ülkeleri gezdiği ve oradaki şair ve yazarlarla diyaloga geçtiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte özellikle Azerbaycan, Orta Asya ve Irak (Ker-

kük/Türkmeneli) gibi Türk Dünyası'nı oluşturan ülke ve bölgelerle diyalogunu ve işbirliğini ortaya koyan somut metinler elimizde bulunmaktadır. Azerbaycan'a ithafen kitaplaştırdığı "Altın Bağ" (Azerbaycan Soneleri) adlı kitapta 1962 yılından, soğuk savaşın bittiği 1990'lı yıllara dek SSCB sistemi içinde Azerbaycan'ı birkaç kez dolaştığını Bakü, Şuşa, Karabağ, Ağdam, Gobustan, Apşeron, Göygöl gibi şehir ve bölgelerde şiirler yazdığını görebiliyoruz. (4) Yine bu çerçevede 1964 yılında Irak Türkmenlerinin önde gelen şairi Abdüllatif Benderoğlu ile dostluk kurduğunu, Türkmen şairin kendisine "Sıtmalı Dil" başlıklı şiirini ithaf ettiğini biliyoruz.

Şaban M. Kalkan'ı 1989 yılındaki Türkiye'ye zorunlu göçten sonra İzmir'de Prof. Dr. Yavuz Akpınar, Yrd. Doç. Dr. Ünal Şenel, Doç. Dr. Atif Akgün, Yrd. Doç. Dr. Rabia Uçkun, Prof. Dr. Mustafa Öner, Öğr. Gör. Feyyaz Sağlam gibi akademisyenlerle Türk Dünyası Edebiyatları üzerine ortak çalışmalarda, projelerde bir arada görüyoruz. Bu süreçte Türkiye'de Türk Dünyası Edebiyatları'na açılan ilk akademik pencere olan, Prof. Dr. Yavuz Akpınar yönetiminde yayınlanan "Kardaş Edebiyatlar" dergisi yazı kurulunda uzun yıllar görev yapmıştır. Aynı çerçevede 1998 yılında Feyyaz Sağlam'ın girişimleri ve öncülüğünde gerçekleştirilen ve uluslararası dil edebiyatçeviri platformu olan KIBATEK'in (Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu) çalışmalarında aktif olarak görev yapmış; sorumluluk almış, halen kurumun Türkiye Büro Şefliği ve Çeviri Koordinatörü olarak çalışmaya devam etmektedir. KIBATEK projeleri çerçevesinde kendisini KKTC, Kosova, Makedonya, Romanya (Dobruca), İran (Güney Azerbaycan), Irak (Kerkük), İsrail, Azerbaycan, Moldova (Gagauz Yeri), Kırım gibi Türk Dünyası coğrafyasında ortak çalışmalar içerisinde görüyoruz. Bu yelpaze paralelinde çalışmalarının Balkanlar, Azerbaycan ve Kıbrıs'taki Türk Edebiyatları ağırlıklı olduğunu söyleyebiliriz.

B) Şaban M. Kalkan'ın Bu Süreçteki Eserleri:

1.KIBATEK Uluslararası Şiir Antolojisi: İzmirli şair Atila Er ile hazırlanan ve 2008 yılında yayınlanan bu antolojide yer verilen şairler Türkiye'de ve Türkiye dışında KIBATEK'in düzenlediği uluslararası etkinliklere aktif olarak katılan şairlerdir. (5) Bu çalışmada Türk Dünyası'ndan Türkiye ile birlikte Makedonya, Romanya, Azerbaycan, Kosova, Suriye, Yunanistan (Batı Trakya), KKTC, Irak (Türkmeneli), İran (Güney Azerbaycan), Türkmenistan, Moldova (Gaguz Yeri) Bulgaristan Türk şairlerine biyografi ve seçme şiirleriyle yer verilmiştir. Ayrıca antolojide Almanya, Avustralya, Belçika, İskoçya, İngiltere, İsrail gibi ülkelere göç eden ve bu ülkelerde Türkçe'yi edebiyat dili olarak yaşatan şairler de şiirleriyle bulunmaktadır.

2.KIBATEK Uluslararası Çeviri Şiir Antolojisi: KIBATEK çalışmalarında çeviri şiir alanında ortaya konulan metinlerden oluşan bu antolojiyi Şaban M. Kalkan tek başına yayına hazırlamıştır. Antolojide 49 ülke ve 6 özerk bölgeden toplam 229 şairin şiirlerinden çeviriler yer almaktadır. Kitabın bir diğer özelliği Şaban M. Kalkan koordinasyonu ile farklı ülkelerden 67 çevirmenin 30 dil ve lehçeden yaptıkları çevirileri bir araya getirmesidir. Bu kitapta Şaban M. Kalkan Türk

Dünyası'ndan Türkmenistan, Tataristan, Kırım, Batı Trakya, KKTC, Bulgaristan, Kırgızistan, Güney Azerbaycan, Afganistan, Doğu Türkistan, Suriye, Kosova, Makedonya, Özbekistan, Dağıstan, Gagauz Yeri, Kerkük bölgelerindeki şairlerden ayrıca İngiltere, Almanya, Hollanda, İsrail gibi ülkelerdeki Türk göçmen şairlerinden çevirilere de yer vermiştir. (6)

3. Türk Dünyası ile İlgili Şiir Kitapları: Şaban M. Kalkan'ın biyografisine bakıldığında çok farklı alanlarda kitapları olduğunu ancak şiir kitapları ile öne çıktığını söyleyebiliriz. Konumuz açısından 3 şiir kitabı üzerinde özellikle durmak uygundur. Sevda Soneleri, Azerbaycan Soneleri ve Sıcak Gurbet. Bu üç kitap da İzmir'de yayınlanmıştır.

Sevda Soneleri (2006): Bu kitapta 1976 yılında Bakü'de yazdığı sone ve şiirde geçen "Hazar gibi özgür olalım ikimiz" mısrası öncelikle dikkati çekmektedir. Ayrıca aynı kitapta 1998 yılında Gazimağusa'da yazılmış "Mağusa'da Gece" başlıklı soneler konumuz açısından önem taşımaktadır. (7)

Sıcak Gurbet (2012): Şairin bu kitabındaki Türk Dünyası ile ilgili sonelerine bakarsak;

Kosova Türk Şairi Zeynel Beksaç'a ithaf "Gül ve Kilit",
Kıbrıs Türk Şairi Mehmet Kansu'ya ithaf "Şiir Üstüne Düşünce",
Romanya Türk Şairi Altay Kerim'e ithaf "Köstence'de Gece" ayrıca
Mecidiye İkindileri (RomanyaDobruca), Otello'ya Mesaj (Mağusa), Bek-
lerken (Mağusa), Girne'de Güneş (Girne), Çınar'ın Ağıdı (Prizren), Tamilla'ya
Sone (Bakü), Karabağ'a Yaralı Sone (Bakü), Çınar Çayhanesi (Üsküp), şiirleri
"Şaban M. Kalkan Türk Dünyası" edebî ilişkiler bağlamında önemli tespitleri, has-
sasiyetleri, duyguları içermektedir. (8)

Altın Bağ / Azerbaycan Soneleri (2011): Azerbaycan'a adanan bu kitapta 40 sone, önsöz dışında "Acı Bir Anımsama" başlıklı şairin Azerbaycan'la gönül, kültür ve tarih bağını ortaya koyan bir özel yazı, şairin Azerbaycan'ın değişik şekillerinde çekilmiş 10 fotoğrafı yer almaktadır. Şairin 3. sayfada kitabını "Özgür Azerbaycan halkına" ithaf ettiğini görüyoruz. Kitap Azerbaycan Bulgaristan Türkleri edebî ilişkileri tarihi açısından da ele alınması gereken ayrı bir özelliğe de sahiptir. Bu yazımızda söz konusu kitaptan seçtiğimiz şairin Türk Dünyası hassasiyetini yansıtan örnek bir metin diyebileceğimiz "Tebriz Özlemi" başlıklı sone üzerinde ayrıntılarıyla durmaya çalışacağız.

"Tebriz Özlemi" Sonesi Üzerine Düşünceler: Şaban M. Kalkan'ın "Altın Bağ/Azerbaycan Soneleri" kitabında yer alan şiirlerini kendi içinde de konularına göre tasnif etmek mümkündür. Azerbaycan bu kitapta kuzeyiyle, güneyiyle, Karabağ'ıyla hatta Anadolu, Bağdat ve Halep tarihi bağlarıyla, geniş ve milli bir bakış açısıyla, bu arada Balkanlar, Bulgaristan (Deliorman) çağrışımlarıyla toplam 40 soneyle ele alınmıştır.

2 nolu "Azerbaycan Toprağı" başlıklı sonede Azerbaycan'ın kuzey güney acısı ve ağrısına dikkat çekilir. 4 nolu sonede ise "Tebriz" dile gelir. Ayrıca ele alacağımız "Tebriz Özlemi" sonesi dışında "21 Azer Gecesi", "Yaralı Vatanıma Mesaj" ve "Tebriz Türkçe'sine Sone" başlıklı şiirler bu çerçevede ele alınabilir. Bu

şiiirler bir arada okunduğunda birden çok çağrışımı gündeme getirmektedir: Güney Azerbaycan (İran), KKTC, Azerbaycan, Karabağ, Türkiye, Bulgaristan (Deliorman), Kosova, Makedonya, Arnavutluk, İskoçya, Ürdün bu şiiirlerde ustalikle bir arada harmanlanmaktadır. Çok yönlü bu çağrışimların birlikte verildiği bu şiiirlere örnek olarak kitaptaki 20 nolu “Tebriz Özlemi” başlıklı soneyi okuyup incelemeye çalışalım:

N:20

TEBRİZ ÖZLEMİ

Vağıf Sultanlı 'ya¹

“Yollandı Xezer'e Araz qatarı

Zillendik sen mene, men sene sarı.²

Bir çayın böyrüne iki yük var³

Çapılıp, çatıldıq biz iki kardaş!

Eli Azer Hüseyinzâde Daşqın⁴

Bu yıldızlı Mağusa⁵, gecesinde masamda hasret ve sen,

Acı bir Tebriz türküsü yanıyordu yüreklerimizde

Dayanılmaz bir Tebriz özlemi geçiyordu gözlerinden

Akdeniz'in, portakalların kokusu genizlerimizde?

Aç gönlünü dünyaya, uyansın Meserya'da,⁶papatyalar

Sevgi yağmurları ıslar hasretten çatlayan gönülleri

Akdeniz'in suları Afrodit'in⁷topuklarını yalar

Senin gündüz gördüğün rüyalarda açar Tebriz gülleri.

Tarihi de, güzelliği de ve yoksulluğu da bizim Tebriz'in

Tebriz anahtarı atalarımızın kutsal emaneti

Dokunalım ebemkuşağına hayalimizdeki şehrin.

Vağıf, Vağıf, acil çağır beni Bakı'ya bir akşamüstü

Şehriyar⁸Gulamrza⁹ ve sen, hep beraber içelim kahvemizi,

Ayarla, Bakı'dan Tebriz'e vizesiz gideceğimiz günü.

3 Mart 2000, Gazimağusa, KKTC

¹ Vağıf Sultanlı (1962), Azerbaycanlı akademisyen ve yazar

² Sen bana ben sana dikkatle bakmaya başladık

³ Bir nehrin iki yanına iki yük gibi

⁴ Ali Daşkın, çağdaş Güney Azerbaycanlı şair, akademisyen

⁵ Mağusa KKTC'de bir şehir

⁶ Mesarya, KKTC'de bir ovanın adı

⁷ Afrodit, Mitolojide Akdeniz'den doğan efsanevi güzel

⁸ Şehriyar, Güney Azerbaycanlı şair

⁹ Gulamrza Sabri Tebrizi, Güney Azerbaycanlı şair ve akademisyen

Çok boyutlu, adeta ansiklopedik çağrışımları içeren bu sonede bazı ayrıntılar ilk plânda dikkati çekmektedir. Bu ayrıntıların her biri de uzun uzun yorumlanabilecek hususlardır.

Şiirin Türü: Şiire dış yapı olarak baktığımızda şairin duygu ve düşüncelerini sone/sonnet tarzında ifade ettiğini görüyoruz. Bu tercih öncelikle şairin Batı Edebiyatı'na ve kültürüne de hâkim olduğunu gösteriyor. Şairin “Altın Bağ / Azerbaycan Soneleri” kitabından önce “Sevda Soneleri” başlıklı kitabı olduğunu da biliyoruz. Aynı kitabın önsözünde “Neden Gazel değil de Sone?” sorusuna ayrıntılı cevap verdiğini hatırlayalım.

Şiirin Yazıldığı Yer ve Tarih: Şiir 3 Mart 2000 tarihinde KKTC’de Gazimagusa şehrinde yazılmıştır. Şiirdeki duygu ve düşüncelerin bir başka Türk devleti olan KKTC’de yazılması anlamlıdır. Şair bu tutumuyla, duygularıyla ve Güney Azerbaycan ile KKTC arasında edebî bir bağ (köprü) kurmaya çalışmaktadır.

Şiirin Yer Aldığı Kitap: “Tebriz Özlemi” başlıklı şiirin yer aldığı kitap Türk Dünyası’nın gönül merkezi Azerbaycan konulu bir kitaptır. Şairin bu noktada bilinçli bir seçimi söz konusudur.

Başlık: Güney Azerbaycan’ın kalbi, tarihi Türk şehri Tebriz’e duyulan büyük ve samimi özlemi dile getirmektedir. Şairimiz Azerbaycan’ın malum nedenlerle bölünmüşlüğüne itiraz ediyor, bunun tarihi bir haksızlık olduğuna inanıyor, bu acıyı yüreğinde hissedip şiirinde ifade ediyor.

İthaf: Azerbaycanlı akademisyen, araştırmacı yazar Prof. Dr. Vagıf Sultanlı’yadır. Şairimiz Şaban M. Kalkan Balkanlar’dan, Bulgaristan’dan, Deliorman’dan (yetişme) bir Türk şairi... Prof. Dr. Vagıf Sultanlı da bilimsel çalışmalarıyla Azerbaycan’da Türk Dünyası’na, bu arada Balkanlar Türklüğü’ne büyük önem veren, Balkan Türkleri ile Azerbaycan arasında kültür köprüleri kuran bir aydın. Şairimiz Prof. Dr. Vagıf Sultanlı’nın kişiliğinde Azerbaycan Türklüğü’nü görmekte ve sevmektedir.

Alıntı: Güney Azerbaycanlı şair, akademisyen Prof. Dr. Ali Daşkın’a ait. Bu dörtlükte Azerbaycan’ın kuzey güney olarak ikiye bölünmesinin ızdırabı dile gelmektedir. Şaban M. Kalkan’ın şiiriyle, Ali Daşkın’ın dörtlüğü bu anlamda örtüşmektedir. Yine Prof. Dr. Ali Daşkın’ın kişiliğinde Şaban M. Kalkan’ın Güney Azerbaycan’a olan gönül bağını da görüyoruz.

Şiirin İçeriği: Şiirde yer alan;

Prof. Dr. Vagıf Sultanlı (Kuzey Azerbaycan’ı ve bu ülkedeki bilimi),

Prof. Dr. Ali Daşkın (Güney Azerbaycan’ı, Tebriz’i, şiiri ve bilimi),

“Yıldızlı Mağusa gecesi” (KKTC’yi),

“Tebriz Türküsü / Tebriz Özlemi / Tebriz Gülleri” (Güney Azerbaycan’ı,

İran Türklüğü’nü, tarihi),

“Akdeniz Meserya” (KKTC’nin tabî güzelliklerini),

“Afrodit” (Mitoloji’yi),

“Tebriz Anahtarı” (Azerbaycan Tarihi’ni),

“Şehriyar” (Güney Azerbaycan’ın abide şairini),

“Prof. Dr. Gulamrıza Sabri Tebrizi” (İskoçya’da muhacerette yaşayan Güney Azerbaycanlı şair, bilim adamını) ifade etmektedir.

Bu teknik bilgiler ışığında “Tebriz Özlemi” şiiri okunduğunda daha net algılanabilecek ve anlaşılacaktır. Bir başka ifadeyle Bulgaristan Türk şairi Şaban M. Kalkan bu şiiriyle Balkanlar KKTC Güney Azerbaycan arasında bir Balkan şairi olarak gönül bağı (köprüsünü) oluşturmaya çalışmaktadır.

Sonuç

Hâlen 84 yaşında olan Şaban M. Kalkan çocukluğundan bu yana edebiyata gönül vermiş, daima edebiyatla nefes almış, edebiyatla iç içe yaşamış bir şair yazardır. Sıra dışı, zor bir hayatı ve mücadelesi olagelmıştır. Hayatın kendisini farklı ortamlara savurmasını bir şans olarak görmüş ve bu durumları iyi değerlendirmiştir. Edebî çalışmalarına ve özellikle şiirlerine bir bütün olarak bakıldığında siyasi sistemin istediği bir şair değil; daima tarihin, özünün, vicdanının, yüreğinin sesiyle hareket eden bir şair olarak tanınmıştır. Bulgaristan Türkleri Edebiyatı’na, Türkiye Edebiyatı’na ve bu yazımızda kısmen ele almaya çalıştığımız gibi Türk Dünyası Edebiyatları’na büyük, kalıcı, tarihi hizmetleri olmuştur. Bu çerçevede “Tebriz Özlemi” şiiri de bu hizmetlerin örnek, anlamlı bir göstergeleri arasında yer almaktadır.

KAYNAKLAR

1)AKGÜN Atıf, Balkan Türkleri’nin Muhacir Edebiyatı İncelemeleri, Grafiker Yayınları, 2016, Ankara, s.119122.

2)ŞENEL Yrd. Doç. Dr. Ünal, Edebiyat Üzerine İncelemeler / Prof. Rıza Filizok Armağanı, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları:204, İzmir, 2019, s.139146.

3)“Şaban M. Kalkan ve Türk Dünyası” KIBATEK Bülteni, S:3 (23), Nisan 2005, İzmir, s.4.

4)KALKAN Şaban M., Altın Bağ / Azerbaycan Soneleri, KIBATEK Yayınları, 2011, İzmir.

5)KALKAN Şaban M. ER Atila, KIBATEK Uluslararası Şiir Antolojisi, KIBATEK Yayınları, 2008, İzmir.

6)KALKAN Şaban M., KIBATEK Uluslararası Çeviri Şiir Antolojisi, KIBATEK Yayınları, 2011, İzmir.

7)KALKAN Şaban M., Sevda Soneleri, Etki Yayınları, 2006, İzmir.

8)KALKAN Şaban M., Sıcak Gurbet, KIBATEK Yayınları, 2012, İzmir.

9)KALKAN Şaban M., Sevda Soneleri, Etki Yayınları, 2006, İzmir, s.911.

ÂŞIK ELESGER HAYATI VE SANATI

LIFE AND ART OF ASHIK (MINSTREL) ELESGER

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО АШУГА АЛЕСКЕРА

Songül DÜNDAR*

ÖZ

Âşıklık geleneği, asırlar boyunca usta çırak ilişkisi içinde sürdürülerek günümüze kadar gelmiştir. Geleneğin taşıyıcısı olan âşıklar; toplumu aydınlatmalı, usta malı söylemeli, irticali (doğaçlama) söylemeli, âşık makamlarını ustalıkla icra etmeli, hikâyeler tasnif etmeli ya da öğrendikleri hikâyeleri anlatmalı ve bildiklerini çıraklarına öğretmeli, yaşadıkları toplumların duygularına tercüman olmalıdır. Bu özellikleri taşıyan âşıklardan birisi de Âşık Elesger'dir. Âşık Elesger, Azerbaycan Âşık Edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Zamanının en büyük saz şairlerindedir. Âşık Elesger, şiir sever bir ailenin çocuğudur. Çıraklıktan gelen bir âşıktır. Şiirlerinde işlediği konulardan bazıları; Aşk, sevdâ, yaşam zorlukları, milli duyguları, tasvir, güzellemedir. Elesger herşeyden evvel doğa ve vatan aşığıdır. Bu makalede Âşık Elesgerin hayatı, ustası Âşık Alı ile ilişkileri, etkilendiği, etkilediği âşıklar, yetiştirdiği çıraklar anlatılacak. Kendinden sonraki ustaların, Elesger'in hayatı hakkında tasnif ettikleri halk hikâyeleri belirtilecek. Ayrıca âşık edebiyatının hemen hemen her türünden verdiği eserleri ile topluma mal olmuş günümüz âşıkları tarafından seslendirilen eserlerinden, söz edilecek.

Anahtar Kelimeler: Âşıklık Geleneği, Âşık Elesger, Azerbaycan

ABSTRACT

The tradition of minstrelsy has survived to the present day by being maintained in a master-apprentice relationship for centuries. The minstrels who are the bearers of tradition; they should enlighten the society, sing the master's songs, sing improvisation, perform the minstrel maqams skillfully, classify the stories or tell the stories they have learned, teach what they know to their apprentices, and interpret the feelings of the societies they live in. One of the minstrels who have these characteristics is Ashik (Minstrel) Elesger. Ashik (Minstrel) Elesger has an important place in Azerbaijani Minstrel Literature. He is one of the greatest instrumental poets of his time. Ashik (Minstrel) Elesger is the child of a poetry-loving family.

* Araştırma/Şair. Yazar/Ankara/TÜRKİYE
(dundar_songul@hotmail.com)

He is a minstrel of an apprenticeship. Some of the topics he deals with in his poems are love, passion, life difficulties, national feelings, classification, guzelleme (*a folk lyric in praise of a special person or thing*). First of all, Elesger is a lover of nature and country. In this article, the life of Ashik (Minstrel) Elesger, his relations with his master Ashik (Minstrel) Ali, the minstrel he influenced and was influenced, and the apprentices he trained will be explained. The folk tales that were classified by the masters after him about Elesger's life will be mentioned. In addition, his works from almost every genre of minstrel literature and his works performed by today's minstrels who have become public figures will be mentioned.

Key Words: Tradition of Minstrel, Ashik (Minstrel) Elesger, Azerbaijan

Giriş

XIX. yüzyılın başından itibaren Azerbaycan ile Doğu Anadolu Halk ve Âşık Edebiyatı yönünden altın devrini yaşıyordu. Azerbaycan sahasında Şemkirli Âşık Mirza, yeğeni Âşık Hüseyin, Göyçeli Âşık Elesger (Alı-Asker), Havetli Hasta Hasan, Ardahanlı Âşık Karanî bölgelerinde bülbüller gibi şakırdıyordu. Yine o devirlerde 40 kol Köroğlu, 40 kol Şahoğlu Şah Abbas, 24 kol da diğer âşıklar ve kişiler adına olmak üzere 104 kol hikâye anlatıldığı gibi türkülerimiz de 104 makam üzerinden çalınıp söylenirdi. (Dündar 2019:326)

Âşıklık geleneğinin güçlü olarak yaşatıldığı yerlerin başında Azerbaycan gelmektedir. Azerbaycan Âşık Edebiyatı içerisinde ise Âşık Elesger önemli bir yere sahiptir. Yalnız Azerbaycan'da değil Türk Dünyası'nda da önemli bir yere sahiptir. Zamanının en büyük saz şairlerindedir.

Âşık Elesger'in Hayatı:

Âşık Elesger (1821-1926), Terekeme Gürcüstanı Göyçe Mahalı'nın Basarkeçer kasabasının Ağkilse köyünde doğdu. (Çetinkaya, 1990:3)

Bir şiirinde Göyçeli olduğunu şöyle ifade eder:

“Adım Elesgerdi, eslim Göyçeli

Elest aleminde demişem “beli”*

Hem aşikem hem dervişem hem deli

Canım gözellerin yol kurbanıdı.” (Atmaca, 2017, 252-264)

Âşık Elesger, âşıklığa ilişkin ilk bilgileri ailesindeki geleneğe bağlı olarak edindi. Yaklaşık 13-14 yaşlarında babası tarafından köyün varlıklarından Kerbelayı Kurban'a nöker (hizmetçi) olarak verildi. Bu dönemde Kerbelayı Kurban'ın kızı Sehnebanı ile birbirlerine âşık oldular. Ancak; bir araya gelmeleri en-

* Ruh

gelledi. Özellikle de bu olaydan çok etkilenen Elesger şiire ve bağlama çalmaya yöneldi.

Babası tarafından devrin en ünlü üstat âşıklarından, Âşık Alı'ya çırak (şagirt) verildi. Bu süre içinde âşıklık sanatının sırlarını öğrenen Elesger, bir süre ustasıyla birlikte dolaştı ve kendini geliştirdi. Âşık Alı'nın yanında çırak olduğu beş yıl zarfında klasik âşık kültürünü iyice benimsedi, mevcut âşık havalarını bütün inceliklerine kadar öğrendi. Bir anlatıya göre Âşık Elesger Âşık Alı ile atışma yaptı ve ustasını yendi. Başka bir anlatıya göre ise; Âşık Alı sazını Elesger'e vermek ve artık onun usta bir âşık olduğunu belirtmek için bilerek yenildi. Âşık Elesger, bu karşılaşmadan sonra yalnız dolaşmaya başladı.

“Bir şeyirdki üstadına kem baha

Onun gözlerine ağ damar, damar” (Elesgerzade-Onk 1987:3)

Âşık Elesger, tecnisini deyip üstadına sadakatini ve saygısını sürdürdüğünü bildirmiştir. Bu karşılaşma hemen dilden dile dolaşarak çeşitli varyantlarda Âşık Alı-Âşık Elesger “Déyişmesi” adıyla yayılmıştır.

Âşıklık geleneği, asırlar boyunca usta çırak ilişkisi içinde sürdürülerek günümüze kadar gelmiştir.Âşıkların şiir yazması, bestelemesi, seslendirmesi yeterli değildir. Geleneğin taşıyıcısı olan âşıklarda; toplumu aydınlatma, usta malı söyleme, doğaçlama söyleme, âşık makamlarını ustalıklarla icra etme, hikâye tasnif etme-anlatma ve bildiklerini çıraklarına öğretme olmalıdır. Böylece çıraklık geleneği zincirleme olarak devam eder.

“Âşıklık tümel bir sanattır. Şiir, müzik, hikâye anlatımı gibi temel yetenekleri içeren çok yönlü bir gelenektir. Âşıklar ise bu geleneğin taşıyıcısıdır. Sanatçının misyonu eleştirel bir dille toplumu aydınlatmaktır. Bunun yanında geleneğin devamı için gerekli olan usta malı söyleme, irticali şiir söyleme, güzel saz çalarak âşık makamlarını ustalıklarla icra etme, bildiklerini de yeni yetme âşıklara öğretme bir aşığın temel niteliklerindedir.” (Dündar 2021:21)

Âşık Elesger'in Yetiştirdiği Çıraklar: Âşık Elesger çok sayıda çırak yetiştirmiştir. Çıraklarından bazılarının adları; Âşık Necef, Âşık Nağı, Âşık Kurban, Âşık Gasım, Âşık Ağayar, Âşık İsa, Âşık Mustafa, Âşık Kıyas, Âşık Sayad, Âşık İman, Âşık Esed, Âşık Paşa, Âşık Talip (oğlu), Âşık Mikail ...

Yetiştirdiği âşıklarla övünen Âşık Elesger bir şiirinde çırakları için şöyle demektedir.

“Adım Elesgerdi, merd-ü merdana

On iki şeyirdim işler her yana!

Tülküsen aslanla, girme meydana,

Danasan, sürtünüb baldan danışma”

Âşık sanatı üzerinde titizlik gösteren Âşık Elesger, çıraklarını tam öğretmedikçe yanından ayırmazdı. Hem de onlara adları ile seslenirdi. “Necef!, Esed! vs. Diye” Öyle ki çırakları saz sanatına iyice kendini verip kamil olunca adına ‘âşık’ kelimesi eklerdi. Âşık Esed gibi... Çırağına “âşık” demesi, ona şifâhi olarak verdiği âşıklık vesikasıydı.

Âşık Elesger hiç okul görmeyip, tahsil yapmamıştır. Çırakları ve yakın akrabaları da bunları doğrulamıştır. Elesger hayatta iken makale yazmış olan Şems'ul Cedid, sonra da H. Elizade, okur- yazar olmadığını kaydetmiştir.

Elesger çok uzun boylu olmasının yanısıra sazını sol elle çalması ile meşhurdur. Gördüğü her güzele terif (güzelleme) demekle isim yapmıştır. Şiir ve âşık edebiyatının her dalında başarılı olmuştur.

Âşık Elesger, çok keskin zekâya, güçlü hafızaya ve olgun yeteneğe sahipti. Şiirlerini irticalen söylerdi. Hafızasında kalan bu şiirleri de şagirtlerine öğretirdi. Şiirlerinde açıkça görünür ki Âşık Elesger; Gence, Kazak, Şemkir, Borçalı, Nahçıvan, Karabağ ve başka yerlerde sayısız meclislerde bulunmuştur. “Kelbecer ilinde öyle bir köy olmazki, Âşık Elesger orada bir kaç defa toy (düğün) meclisi yola salmamış, (âşık meclisini idare etmiş) olsun.” (Elesgerzade-Onk 1987:6-7)

“Yahşi hörmetinen, temiz adınan

Men dolandım bu Kafkas'ın élini!”

Bu dizelerinden de Kafkas éllerini dolaştığını, hürmet gördüğünü anlıyoruz.

Âşık Muharrem, Elesgerle aynı vakitte Âşık Alı'nın çıraklarından. Âşık Muharrem XX.yüzyılın başlarında koştığı bir divanisinde, çok samimi dostunu şöyle değerlendirdiyordu:

*“Düşdü eşgın ataşına, yandı semender kimi,
Söz sinede cüşe geldi, cem oldu defter kimi,
Héç mahalda üstad yokdu. Âşık ELESGER kimi
Yüz yerden katre oynadı, bélé umman olmadı.”*

Keskin hafıza, zengin dile (kelime hazinesi), kıymetli söze, güzel ahlâka sahip Elesger, âşıklık tacını giymiş şöhreti ile çok mütevazı idi.

“Yazık Elesger'em azdı kâmalım

Vacipdi ki bir üstaddan ders alım.”

Halk içerisinde çok marifetli, çok temiz duygulu ve namuslu yaşamıştır. Hakkında konuşan yaşlılardan başka, Elesger'in kendi şiirlerinde bu durumu aydınlatmaktadır.

*“Bir temiz ad ile eller dolandım
Ne “çor” déyen oldu, ne “gelet éyle!”*

Sevgilisi Sehnebanı'ya kavuşamaması nedeniyle 40 yaşına dek evlenmeyen Âşık Elesger, 1862'de Kelbecer'in Yanşak köyünden Anahanım'la evlendi. Oğullarından üçünün şairlik yeteneği vardıysa da, bunlardan yalnız Talib, sonraki yıllarda usta bir âşık olarak tanındı.' Âşık Talib (1887-1979) ile birlikte ailede çocuklarının dışında da şairler bulunmaktaydı. Yani şiir sever bir ailedendi.

Âşık Elesger'in “Türk İstiklâl Savaşı ile ilgili olarak söylemiş olduğu “Türklerin” redifli koşması yüzünden Rus'lar tarafından hapse atılmıştır. Tahliye edildikten sonra Türkiye'ye gelmek istemişse de izin verilmediği için bu arzusuna kavuşamamıştır. (Alptekin-Sakaoğlu-Şimşek 1986:39)

1905 -1920 yılları arası hayatı çok ıstıraplı, eziyetli geçmiştir. Bir anda çarlığın silahlandığı Ermeniler, Kafkasya'nın her tarafında Türklere saldırdılar. Bugün dahi izleri silinmeyen “Ermeni kırgını” denen ilk feryad başladı. Azerbaycan, Nahçıvan, Revan çevresi, Sürmeli Çukuru'unda olduğu gibi Göyçe -göl yöresi de kanlı olaylara sahne oldu. Büyük şair; Göyçe yaylaklarından soyunun topla, tüfekle dağıtılıp kovulduğunu “Kudretten sengerli (Sığınaklı /siperli) kaleli dağlar” in insansız kaldığını acı acı dile getirmektedir:

*“Hanı men gördüğüm gurgu- busatlar
Derd-i mendler görse, tez bağı çatlar,
Meleşmir sürüler, kişneşmir atlar,
Niye perişandı balların dağlar”* (Elesgerzâde-Onk 1987: 9)

Bu sıkıntılı devrede birkaç yıl değirmencilik yaptı. Bu sırada söylediği “Dolansın” koşmasında değirmenci olarak geçirdiği anları şu şekilde ifade etmektedir: (Alptekin-Sakaoğlu- Şimşek 1986:s.39.5.)

*“ Dad senin elinden çerh-i kecmedar!
Üreğimde yüz dermansız yaram var,
Aşığ deyirmançı, ağa çarvadar,
Serraf gelsin, bu bazara dolansın”* (Alptekin, Sakaoğlu, Şimşek 1986:39)

1921 yılında Âşık Elesger ailesini alarak Ağkılse köyüne ‘Göyce Mahalı’na geri dönmüştür.

Kocalığından şöyle şikâyet eder:
*“Sekseni, doksanı keçibdir yaşım,
Ezrayıl hemdemim, mezar yoldaşım.
Gor deye terpenir belalı başım,
Daha köç tebilin çal, koca bahtım.”*

1922’de eşi Anahanım vefat etmiştir. Âşık Elesger ise 1926’da vefat etmiş, mezarı Ağkılse köyünün batısındaki mezarlıktadır. Doğumunun 150. Yılında kabri üzerine taştan yapılmış büstü konulmuştur.

Âşık Edebiyatında Âşık Elesger

Âşıklık geleneğinin güçlü olarak yaşatıldığı Azerbaycan’da, Azerbaycan âşık edebiyatı içerisinde Âşık Elesger önemli bir yere sahiptir. Yalnız Azerbaycan’da değil Türk dünyasının etkin olduğu her ülkede sanatıyla, eserleriyle kendine yer etmiştir. O, edebiyatımızın, âşık edebiyatımızın göz bebeğidir. Kars bölgesindeki âşıklarımızın usta malı olarak okuduğu eserler arasında Elesger’in eserleri önemli bir yer tutmaktadır. Karşı âşıklarımızdan, Âşık Selahattin Dünder’ın, Âşık Elesger’den okuduğu usta malı eserlerden bazıları; “**Akşam Sabah Çeşme Senin Başına**”, “**Allahtan Devlet İsterim**”, “**Sıtkı Dille Bağlanmışam Süphana Yalvarırım**”, “**Çerşembe Gününde Çeşme Başında**”, “**Sarı Köynek**” “**Ayağa Cığalı Tecnis**”, “**Ölme Torpaklara Goymaram Seni**”... Bunun gibi diğer âşıklar da birçok eserlerini seslendirmektedir.

Gezip dolaştığı yerlerde birçok âşıkla karşılaşmıştır. Karşılaştığı âşıklardan etkilendiği gibi, onlarıda büyük ölçüde etkilemiştir. Âşık Elesger, Çıldırılı Âşık Şenlik (1850-1913) gibi başka mekânların âşıklarını etkilemiştir ve etkilenmiştir.(So.Dünder:3)

Elesger sağlığında şiiirlerini bir araya toplamak istemişse de bu mümkün olmamıştır. Farklı konularda yazdığı yüzlerce şiiiri vardır. Şiiirlerinin büyük çoğunluğunu yazıya geçmediği için kaybolmuştur. Bugün elimizde bulunan şiiirleri yaşayan âşıklardan derlenmiştir.

“Âşık’ın eserinin bir kısmı, toplumdaki eksiklikleri, adaletsizliği ve sömürüyü eleştiren sosyal içerikli şiiirlerden oluşur. “Dışarıda” ve “Görmedim” de hayatın zorluklarını gören bilge âşık, yaşadığı dönemde gördüğü eksiklikleri, zulmü, adaletsizliği ve keyfiliği keskin bir şekilde eleştirir. Bu tür şiiirlerde eleştirinin hedefleri “çarlık yöneticileri” icra memuru, kokha ve ayrıca “sadakatsizliği”, “nakas”, “mukhennat”, “korkak”ı teşvik eden sömürücü lordlar, haydutlar, ikiyüzlü, aldatici din adamlarıdır” (Aybanız 2021:166)

Kısacası Elesger, halkının gözü, kulağı olmuş, halkın arzu ve istekleri doğrultusunda şiiirlerini yazmıştır. Şiiirlerinde işlediği konulardan bazıları da; Aşk, sevdâ, yaşam zorlukları, milli duyguları, tasvir, güzellemedir.

Elesger herşeyden evvel tabiat ve vatan aşığıdır. Şiiirlerinde tabiat, renk renk açan çiçekler, ovalar, pınarlar lalâli yamaçlar güzel bir şekilde işlenmiştir.

*“Bahar fesli, yaz ayları gelende,
Süsenli, sünbüllü, lalâli dağlar,
Yohsulu, erbabı, şahı, sedanı,
Tutmaz birbirinden aralı dağlar*

*Heste için tepesinde gar olur,
Her cür çiçek açır, lalezar olur,*

*Çeşmesinde ab-i heyat çar olur,
Dağıdır möhneti, melalı dağlar”*

Âşık Elesger aşk sevdasının zorluklarını belirten, muhabbet od’unun alevleri içinde yanan gerçek âşıktır. Bunun için:

*“Beli deyip, yol erkâna gelmişem,
Nakşolup sinemde aşkın kitabı.”*

Elesger, şiiirlerinin büyük kısmında köy kızlarını tasvir etmiştir. “Sarı köy- nek, Gözeller, Şirindi, Beyistan, Güllü, Gülendâm” vb koşmaları daha anlamlıdır. Güzelleri; huriye, periye, meleğe benzetiyor.

*“Yanağı gırmızı, buhağı ağdı,
Çırağban eyleyib ağı gırmızı.
Alağözlerine gözüm sataşdı
Eridi üreğmin yağı gırmızı”*

Âşık Elesger’e göre, insanın güzelliği; aklı, kemali ile ölçülmelidi. İnsanın en büyük manevi serveti aklıdır der:

*“Men Allah’dan istemirem
Çok dövletim, malım ola;
Bir babatça güzeranım
Dolanmağa halım ola;
Min batman* zerrim olunca
Bir misgal kâmalım ola.”*

Elesger’in şiiirlerinde, güzellikten zevk almak, garibe, misafire hürmeti ve dostluğa verilen önemi (aile içinde, komşular, milletler, devletler arasındaki dostluğun) görmekteyiz.

Âşık Elesger **Leb (dodag) değmez** de dahil âşık edebiyatının hemen hemen her türünden örnekler vermiştir. Çok az aşığın örnek verdiği “**Dil Dönmez**”, “**Dil Terpenmez**”de bunlardandır. **Leb Değmez**’de **b,p,m,v,f** harfleri, “**Dil Dönmez**”de **r, l** harfleri, “**Dil Terpenmez**”de **c,ç,d,l,n,r,s,ş,t,y** harfleri kullanılmaz. Ayrıca; **koşma** (11 hece), **geraylı/semai** (8 hece), **tecnis (cinaslı), divanı** (15 hece), **bayatı** (7-8 hecenin makamı)... Cığalı tecnis ve halk hikâyesini ezberleyen Elesger, değişik makamları da sazıyla icra edebilecek bir güce sahiptir. Tecnisleri ile şöhret kazanmıştır, zirveye erişmiştir.

Elesger, mektepte yetişmiş üstat âşıktır. Azerbaycan Edebiyatı’nda “Göyce mektebi”ni yaratmıştır. Eserleriyle kendinden sonraki âşıklara yol, yordam, erkan öğreterek ilham olmaya devam etmektedir. “Hacer Hanım” hikâyesi tasnif

* Batman: Yakaşık 5 Kg

etti. Kendinden sonraki birçok ustalar Elesger için nazire yazmışlardır. Elesger'in hayatı hakkında halk hikâyeleri tasnif etmişlerdir. Bunlardan bazıları: Elesger'le Şehnebanı, Elesger'in Karabağ'a Toy Seferi, Anahanım'ın Küsmesi, Elesger'in Nahçıvan Seferi.

Elesger'in şiirlerinden bazıları:

ÇERŞEMBE GÜNÜNDE

*Çerşembe gününde çeşme başında
Gözüm bir alagöz hanıma düştü
Attı müjgan okun deldi sinemi
Nazlı gamzeleri ganıma düştü*

*İşarat eyledim gelbimi bildi
Gördüm hem gözeldi hem ehli dildi
Başını buladı gözünnen güldü
Gülende gadası canıma düştü*

*ELESGER'em her hallardan hallıyam
Hanım sen dertlisen men yaralıyam
Dedi nişannıyam özge malıyam
Sındı gol ganadım yanıma düştü*

DURNALAR

*Ucalardan uçup gelen durnalar!
Bir küçük havada kalsaz n' olurdu?
Üreğim darıhur, könlüm seğreşir
Derdime bir çara kalsaz n' olurdu?*

*Gan-yaş töker gece gündüz gözlerim
Gol, ganadım yohdur tutmaz dizlerim
Od tutuşub yar yolunu gözlerim
Yar halından salık salsaz n' olurdu?*

*Uça uça geldiz Göğçe Dengiz'den
Sabat Çukuru'na énersiz tézden,
ELESGER'em ircam bir budur sizden
Meni de aranza alsaz n' olurdu?*

Sonuç

Edebiyatımızın üstaları âşıklar için ; “Onlar halkın gören gözü, düşünen beyni, işiten kulağı, çarpan kalbi ve söyleyen dili” derler. (Dündar 2019:357) Âşık Elesger de Azerbaycan halkının gözü, beyni, kulağı, kalbi, dili olmuştur. Azerbay-

can'a, Türk Dünyasına ışık olmuştur. Yetiştirdiği çıraklarla ve zincirleme yetişen çıraklarla, aşıklık geleneği yaşamaktadır.

Büyük üstat Âşık Elesger'i, saygı ve minnetle anıyorum.

KAYNAKLAR

Elesgerzâde İslâm- Onk Nizamettin (1987). Göyçeli Âşık Elesger, Ankara, Türk Dünyası Edebiyat Dizisi:2 Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları,s.3-6-7-9

Alptekin,Yrd. Doç. Dr. Ali Berat – Sakaoğlu, Doç. Dr. Saim – Şimşek, Esmâ (1986). Azerbaycan Âşıkları Ve Halk Şairleri, İkinci Cilt, Halk Kültürü Yayınları, Âşık Edebiyat Dizisi:2, s.39

Atmaca, Seher: (2017). International Journal of Language Academy Volume 5/3 Summer p.252/264

Dündar, Selahattin (2019). Terekemeler/Karapapak Türkleri, Ankara, Dorlion Yayınları, s.326,357

Dündar, Âşık Selahattin (2021). Başak Denelendi, İvgin, Hayrettin ön söz, Ankara, Aşıkça Yayınevi, s.21

Çetinkaya Haydar (1990). Çıldırılı Âşık Şenlik (Külliyatı) -Kültür Bakanlığı MİFAD Belgeliği Kayıt dfe No: 1302/5509, s.12

Dündar, Songül : (2020). “Âşıkca Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı:2, Âşık Şenlik Yaşamının Zaman Dilimindeki Âşıklar”,. Âşıkça Yayınları, s.3

Aybanız, Askereva (2021). Hacı Bektâş-ı Veli Yılı Bildiriler Kitabı, Kapa-dokya Üniversitesi Yayınları, s.166

‘BALLI ÇÖREK KAFETERYASI’NDAKİ BALLI ÇÖREK TADINDAKİ ARKADAŞLIKLAR

HONEY BUN TASTY FRIENDSHIPS IN THE HONEY BUN CAFE

ВОЛШЕБНАЯ ЛАПОЧКА ДЕВОЧКИ НА КОНЬКАХ

Dr. Öğr. Üyesi Gülsüm UÇAR*

ÖZ

Arkadaşlık, çocukluk döneminden başlayarak, hayatımızın içinde yer alan oldukça önemli bir sosyal olgudur. Özellikle bu dönemde kurulan arkadaşlıklar, çocuğun zihinsel, fiziksel, duygusal, ahlaki ve sosyal açıdan sağlıklı bir kişilik geliştirmesini, kendisiyle ve çevresiyle etkili ilişkiler kurmasını destekleyerek, sağlıklı bir toplumun geleceğini şekillendirmektedir. Çocuğun kişilik gelişiminde ve toplumsallaşmasında bu denli önemli bir işleve sahip olan arkadaşlık kavramının çocuğa yaşamı anlatan çocuk kitaplarında önemle ele alınması gereken bir olgu olduğu açıktır. Bu konuya özellikle değinen ve önem veren Türk çocuk ve gençlik edebiyatı yazarlarından Zeynep Cemali “ Ballı Çörek Kafeteryası” adlı eserinde arkadaşlık olgusunu ve onun değişik görünümünü çarpıcı bir şekilde yansıtmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk çocuk ve gençlik edebiyatı, Zeynep Cemali, arkadaşlık

ABSTRACT

Concept of friendship occupies a central role in a person’s life. Especially, friendships formed during the formative years of childhood contribute to growing intelligence, formation of moral values and development of physical, emotional state of well-being and thereby to the development of healthy personality and thus to a healthy society. Therefore, friendship is an important concept that must be treated very carefully in children books that tell life to children. Zeynep Cemali is one of the Turkish children and youth literature writers who emphasize the im-

* Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü. Eskişehir/TÜRKİYE
(gucar@anadolu.edu.tr)

portance of the concept of friendship and its different reflections within her body of works.

Key Words: Turkish children and youth literature, Zeynep Cemali, friendship

GİRİŞ

Arkadaşlık kavramı oldukça sıradan gibi gözükken, ancak üzerinde önemle durulması gereken bir kavramdır. Özellikle de arkadaşlığın çocukluk döneminden başlayarak, çocuğun gelecek yaşamındaki zihinsel, fiziksel, ahlaki ve sosyal açıdan kendisiyle ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurmasını destekleyerek, bu ölçüde de sağlıklı bir toplumun geleceğini şekillendirdiği dikkate alınırsa ne denli önemli bir kavram olduğu görülmektedir. Ayrıca günümüzde çoğu ailenin tek çocuklu olması ya da kardeşler arasında yaş farklarının fazla olması, komşuluk ve aileler arası ilişkilerin günden güne azalması gibi etkenler de arkadaşlığın önemini artırmaktadır.

A. Arkadaşlık Kavramı

Arkadaşlık, çocukluk döneminden başlayarak, yaşam boyu sevinçleri, hüznüleri, hayal kırıklıklarıyla hayatımızın içinde yer alan oldukça önemli bir sosyal olgudur. Özellikle çocukluk döneminde kurulan arkadaşlıklar çocuğun sağlıklı bir kişilik geliştirmesini, geleceğini sağlam temeller üzerine kurmasını destekleyen, bu yönüyle de ömür boyu asla unutulmayan arkadaşlıklardır.

Bu dönemde toplumsal, ruhsal, dilsel yetileri henüz gelişmemiş olan çocuk, içinde yaşamaya başladığı kendisine yabancı olan bu dünyayı kendi bakış açısıyla algılar ve bu dünya ile ilişki kurar (bkz. Dilidüzgün 2003:4).

Bu sonsuz güzellikleriyle ve uçsuz bucaksız tehlikeleriyle önünde uzanan dünyanın sınırlarını çözmek isteyen çocuk, önceleri ailesinin, ileriki yıllarda ise arkadaşlarının yardımıyla büyük bir keşif yolculuğuna çıkar.

B. Arkadaşlık Kavramının Çocuğun Kişilik Gelişimine Olan Etkileri

Aile çocuğa belli kurallar, roller, mevcut sorumluluklar, özgürlükler çerçevesinde oluşan bir düzen sunar. Bu düzen içinde çocuğun temel gereksinimlerini (psikososyal, ruhsal, kültürel) (Cüceloğlu 1999: 52) karşılayabilmesi için gerektiği yerde destek, rehberlik ve sınırlar çizerek, çocuğun dünyayı nasıl algılayacağına dair ihtiyacı olan iletişimsel, toplumsal, ahlaki, bilişsel modeli oluşturur (bkz. Yörükoğlu 1978: 94; bkz. Baymur 1998: ss.71-73).

Çocuk ilk ilişkilerini kurduğu, kendisinden her yönüyle üstün olan ailesinin otoriter gücüne boyun eğerek, koydukları kurallara itaat ederek, onlarla özdeşleşerek dünyayı algılamayı öğrenir. Ailesinin ona sunduğu bakış açısıyla “*diğer bireylere, nesnelere ve tüm yaşama karşı, tavırlarını, tutum ve davranışlarını*” (Yavuzer 2000: 138) geliştirir.

Ailesiyle çıktığı bu yolculukta çocuk yaşı ilerledikçe ailesinin ona sunduğu güvenli limandan yavaş yavaş uzaklaşarak, çevresini keşfetmeye, yeni sosyal ilişkiler kurmaya yönelir. Böylece küçük yaşlarda aile etkili iken, yaş büyüdükçe arkadaşlar önem kazanır.

Önceleri komşularının şirin kızı ya da annesinin arkadaşının afacan oğluyula, daha sonraları ise okulun unutulmaz ilk gününün heyecanını paylaştığı sıra arka-

daşlarıyla kurduğu samimi ilişkiler sayesinde çocuk diğer insanların farklı ve özel niteliklerinin ayırımına vararak, onların duygu ve düşüncelerini kabul ederek, onlara karşı gittikçe artan sevgi ve saygı geliştirir.

Bu ölçüde de onlara güven ve bağlılık duyarak, kendi- hayal, duygu, düşünce- dünyasının kapılarını arkadaşına sonuna kadar açar. Arkadaşı merak ve heyecanla bu dünya içinde gezinirken, ona kendi güçlü ve zayıf yönlerini tanıma fırsatı sunar. Çocuk bu sayede kendini güçlü hissettiği alanlarda dediklerini kabul ettirerek, liderlik duygusunu tadar, zayıf kaldığı durumlarda ise bekleyip sabretmeyi öğrenir.

Diğer insanlarla geliştirdiği etkili iletişim kurmayı, sürdürmeyi ve ilişkilerdeki sorunları çatışmaya girmeden çözmeyi sağlayan bu sosyal becerileri sayesinde kalıcı ilişkiler kurar, çevre üzerine etkinliğini artırır (bkz. Heidbrink 2007: 5). Arkadaşlık ilişkileriyle çocuk hem kendisini hem de içinde yaşadığı toplumu tanımayı ve sevmeyi öğrenir. Böylelikle de uyumlu ve etkin bir üye olarak toplum içindeki yerini alır.

C. Arkadaşlık Kavramının Çocuk Edebiyatındaki Önemi

Çocuğun kişilik gelişiminde ve toplumsallaşmasında bu denli önemli bir işleve sahip olan arkadaşlık kavramının çocuğa yaşamı anlatan çocuk kitaplarında önemle ele alınması gereken bir olgu olduğu açıktır.

Bu konuyu Türk çocuk ve gençlik edebiyatında birçok yazar ele almış, önemine değinmiştir. Türk çocuk ve gençlik edebiyatı yazarlarından Zeynep Cemali, “*Ballı Çörek Kafeteryası*” adlı eserinde arkadaşlık olgusunu ve onun değişik görünümlerini ballı çörek tadında yansıtmıştır.

D. ‘Ballı Çörek Kafeteryası’

Ballı çörek kafeteryasının kıvrıkcık ateş rengi saçlı, parlak yeşil gözlü, ince uzun burunlu ve bol çilli Sılası, annesi Esra’yla çok iyi anlaşılan iki arkadaş gibi sinemaya, tiyatroya gider, sergileri gezer, resim çizer, çizdikleri resimlere öyküler uydurur ve sürekli ballı çörek kafeteryasının düşünüyü kurar, yurtdışında çalışan babalarına gün boyu yaşadıklarını anlatır.

Ancak mutlu günler kısa sürmüştü, dördüncü sınıfın başlarında Sıla annesini kaybetmişti. Önceleri babasını onları yalnız bırakmakla suçlamış, ancak babasının tedavi masraflarını karşılamak için yurtdışında çalıştığını anladığında onu affetmiş, babasıyla olan ilişkisini geliştirmişti.

Sıla annesini kaybettikten sonra babasıyla birlikte kolları sıvamış, annesiyle hep düşünüyü kurmuş oldukları kafeteryayı açmaya hazırlanıyordu. Başta herkes karşı çıkmıştı. Tam kendilerine kendilerinden başka inanan olmadığını düşündükleri sırada teyzesi Rana çıkagelmişti. “Ne bakıyorsunuz öyle (...) kurtlar sofrasında sizi yalnız mı bırakacaktım?” diyerek birbirlerine sarılmış, “*birbirlerinden ayrılmaz, ayrışmaz, çözülmez tek yürek*” (Cemali 2007: 36) olmuşlardı.

Bu günden sonra üçü el ele vermiş, işleri yardımlaşarak, paylaşarak, bazen de ortaya çıkan sorunları çözerek, sevgili annesinin tadına doyamadığı çöreklerden adını alan “Ballı Çörek Kafeteryasını” açmışlardı. Bu onları günden güne birbirine bağlamış, kaynaştırmıştı. Gittikçe birbirlerinin dertlerine, hayallerine, duygu ve düşüncelerine arkadaşça ortak olmuşlardı. Özellikle dünyanın en yakışıklı, en öz-

verili bir o kadar da sakar babasının ısrarla kendisinin hazırladığı sabah kahvaltılarında “*gelecek düşleri, bütçe hesapları, komik anılar, tasalar hepsi*” (Cemali 2007: 14) paylaşılır, gülünür, ağlanılır, dertleşilirdi.

Bu arkadaşlık ilişkileri sayesinde Sıla sosyal etkileşim içinde olma becerilerini öğrenme ve uygulama fırsatı kazanmıştı (bkz. Atkinson, 1995:107; bkz. Erwin 2000:7).

Sevinçleri, yanılırları, tasası ve yorgunluklarıyla var ettikleri kafeteryayı Sıla çok seviyordu. Ancak ballı kafeteryanın kendisini her gün birbirinden farklı insanların değişik hayat hikâyeleriyle karşılayacağını asla bilemezdi. Bunların içinde özellikle sarı dik saçlı, ela gözlü, Zıpızp adında bir çocuk vardı ki, Sılayı çok kızdırıyordu. Zıpızp kafeteryadan hışımla içeri dalıyor, çöreklerden, poğaçalardan çalarak, hızla oradan kaçıyor. Mahallede Kaptan diye anılan Özgür Amca her yerde onu arıyor, Zıpızp’ı hem çok seviyor, hem de ona çok kızdırıyordu:

“*Çok hareketli, şimşek gibi bir (çocuk), şimşek gibi bir anda çalıyor ve yok oluyor. Üstelik akıllı mı akıllı, sevimli mi sevimli, şeytan tüyü var bu oğlanda! Zaten dükkânlara girmiyor, kazayla olmuş gibi insanlara çarpıyor, özür diliyor ve yok oluyor. Hangi çocuk annesinden hırsız, canı, kumarbaz doğar ki?*” (Cemali 2007:42) diyerek bunu dile getiriyordu. Özgür Amca Zıpızp’ı her gördüğünde burnunun direği sızlıyor, kendi çocukluğunu utanç ve hüznüyle anıyordu.

Geç evlenmişlerdi annesiyle babası, geç çocuk sahibi olmuşlardı, onun için de pek kıymetliydi oğulları. Özgür’le gururlanırlar, ‘*torununuz mu*’? diye soranlara aldırış etmezlerdi. Oysa Özgür arkadaşlarından çekinir, utanır, ailesinin okula gelmesini asla istemezdi. 5. sınıfın başlarında öğretmeni evlerine kadar gelerek, Özgür’ün Galatasaray Lisesine girebilecek kadar başarılı bir öğrenci olduğunu söylemişti onlara. Bunun üzerine bütün aile seferber olmuş, Özgür’ün sınavı kazanması için Anadolu’dan gelen mert, dürüst, namuslu bir üniversite öğrencisi olan Yıldırım abisinden ders aldirmaya başlamışlardı. Özgür, Yıldırım abisini sadece abisi, öğretmeni olarak değil, aynı zamanda çalışkanlığı ve dürüstlüğüyle örnek alabileceği yakın bir arkadaşı gibi görüyor, kendine hep şunu hatırlatıyordu:

“*Elbette, sıkı delikanlı olacaktı. Çalışacak, daha çok çalışacak, Yıldırım Ağabey’i gibi olacaktı*” (Cemali 2007:45).

Artık Özgür ders çalışmaktan başka bir şey düşünmez olmuş, okuldaki notlarıyla övünüyor, “*hindi gibi kabarıyor*”, arkadaşlarına tepeden bakıyordu. Babası da ondan farklı değildi. Arkadaşlarına yukarıdan bakıyor, benim oğlum mülkiyeli olacak diyor, başka bir şey demiyordu. Sadece Yıldırım abisi bu durumdan pek memnun değildi. O Özgür’ün sosyal yönden de kendisini geliştirmesini, onunla birlikte iki iyi arkadaş gibi sinemaya, tiyatroya, maça gitmesini istiyordu. Ancak bunu duyan Özgür’ün babası Yıldırım abisini çocuğun aklını çelmekle, onu doğrulardan uzaklaştırmakla suçlamış, bir daha böyle bir şey olursa, dersi iptal edebilecekleri konusunda onu sert bir dille uyarılmıştı.

Günler geçtikçe Özgür dersle yatıp, dersle kalkıyor, sayılar, dağlar, denizler, birbirine karışıyor, gitgide büyüyen bir karmaşaya dönüşüyordu. Okul da artık eskisi gibi kendisini mutlu etmiyordu. Arkadaşları kibirli davranışları yüzünden

kendisinden uzaklaşmış, biraz çene çalıp rahatlayabileceği sadece Yıldırım abisi kalmıştı.

Günün birinde Özgür Yıldırım abisiyle konuşup, dertleşebilmek için derse erken geldiğinde, Yıldırım abisi evde yoktu. Biraz vakit geçirmek için mahalleyi dolaşırken, eski arkadaşı Fırıldak Murat'la karşılaştı. Arkadaşı onu gazoz içmek için amcasının kahvesine götürdü. Burası Özgür için şimdiye kadar gördüğü yerlerden oldukça farklıydı.

“Bordo çuha kaplı masanın başında dört beş çocuk, Fırıldak'ın “kılıç “ dediği bir tür kağıt oyunu oynuyorlardı. Hiçbirinin adı yoktu. Sürahi, Hirbo, Cilalı, Postal gibi lakaplarla anıyorlardı birbirlerini. Fırıldak arkadaşlarını Özgür'e tanıştırap kılıcın nasıl oynandığını da anlattıktan sonra, (sakın) yanlış anlama, işin içinde para yok (...) gazozuna oynuyoruz biz” (Cemali 2007 :48) diye açıklamıştı.

Yeni öğrendiği bu heyecanlı oyun, sonrasında hep birlikte içilen gazozlar, çocukların kendisini kendilerinden biri gibi kabul etmeleri, değer vermeleri ve ona yetişkin gibi davranmaları Özgür'ü oldukça etkilemişti. Artık her dersten sonra buraya geliyor, yeni arkadaşlarıyla kılıç oynuyor, çene çalıyor ve mutlu bir şekilde eve dönüyordu. Ancak her seferinde annesine Yıldırım abisinin dersi uzattığı yalanını söylemek onu oldukça üzüyordu.

Bu böyle sürüp giderken bir gün Özgür büyük bir şok yaşadı. Henüz kahveye yeni gelmiş, oyuna hazırlanıyordu ki, Yıldırım abisi kapıda belirdi. Abisi kararlı adımlarla ona yaklaşmış, tuttuğu gibi dışarı sürüklemeye başlamıştı. Fırıldak diklenmeye, Özgür kendini savunmaya başladığında, abisi onu azarlamış, onun kahveye, kumara değil, sinemaya, maça, tiyatroya, gitmesini istediğini söylemişti. Hatta bunları kendisine söyleseydi, onu kendisi gezdirirdi. Tüm bunları düşünmesini, yaptığının ne kadar büyük bir hata olduğunu farkına varmasını istiyordu ondan Yıldırım abisi.

“Elbette düşündü (Özgür). Hem de çok düşündü. Ancak öğrendiklerinin arasına, sinek papazı, kupa valesi, maça ası katılmıştı bir kere. Üstelik annesi, küçük yalanlarını kolayca yutuyordu” (Cemali 2007 :51).

Özgür'ün derslerdeki durumunun gittikçe kötüleştiğini gören Yıldırım abisi onu uyarmış, kumarhaneye gitmeye devam ederse, dersi bırakabileceğini, babasını hayal kırıklığına uğratmak istemediğini, verdiği sözü tutması gerektiğini, bunun için de aldığı paraları hak etmek istediğini söyledi. Bu konuşmanın ardından, Yıldırım abisinin hışmından korkan Özgür bir süreliğine de olsa uzaklaşmıştı Fırıldak Murat ve diğer arkadaşlarından. Ancak bir gün Fırıldak Murat çıkagelmiş, Özgür ona olup bitenleri anlattığında, Yıldırım abisinin ona sadece gözdağı verdiğine onu ikna etmişti. Özgür artık emindi. Yıldırım abisi dersi asla bırakmayacaktı. Kolayca para kazandığı bir işi niye bozacaktı ki? Hem kılıç da zararsız bir oyundu. Zaten Fırıldak da sen yeter ki gel, gazozuna oynamayız, diyerek iyi niyetli biri olduğunu göstermişti.

Bunun üzerine Özgür yine arkadaşlarıyla buluşmaya başlamış, hatta bunu o kadar abartmıştı ki, ailesine sınav yaklaştığı için Yıldırım abisinin ek ders koyduğu yalanını uydurarak, sadece hafta sonları değil artık hafta aralarında da onları gör-

meye gidiyordu. Ailesi daha çok çalıştıkları için seviniyor, mutlu oluyordu. Özgür ise almadığı derslerin parasıyla arkadaşlarına bol keseden gazoz ismarlıyor, onlara fındık, fıstık, hatta sigara alıyordu.

Bütün olup bitenlerin farkında olan Yıldırım abisi kahveden bir hışımla içeri girmiş, Özgür'ün koluna yapışmış, dışarı sürüklemişti. Fırıldak önce arkadaşını koruyacak olmuş, Yıldırım abisinin öfkesini anladığında, korkarak bir köşeye sinmişti. Murat'ın amcası da onları durdurmaya çalışmış, yediği sert darbeye geri çekilmiş, Özgürle Yıldırım abisi kapıdan çıkmışlardı.

“Buraya kadar olan biteni, Özgür bey zamanla unutturdu belki. Ama kahvenin dört basamağını çıkıp, babasıyla karşılaştıkları o an, belleğinden asla silinmedi. Yaşlı adam önce yutkunmuş, sonra başını dikerek onlara yaklaşmış ve tokadını olanca gücüyle Yıldırım Ağabey'e indirmişti. “Babaaa!” diye bağırmişti Özgür. Babasının peşi sıra ayak diremiş, yerlerde sürünmüş ama Yıldırım Ağabey'inin suçsuzluğunu dinletememişti ona. Annesinin verdiği paraları ağabeyinin almadığına inanmamıştı babası. İnanmamıştı sınava girseydi kazanacağına” (Cemali 2007:53).

Özgür bey onca geçen zamana rağmen hala büyük bir pişmanlık duymakta, Yıldırım abisine yaşattığı bu utancın ve üzüntünün yarasını yüreğinin derinliklerinde hissetmektedir. Yıldırım abisi gibi dürüst, mert, sözüne sadık birisinin tüm iyi niyetli uyarılarını dinlememiş, abisinin ona doğru yolu gösterme çabalarını hiçe saymıştı. Ama Özgür'ün tüm bu cahilliklerine rağmen abisi, arkadaşı onun yine de büyük bir hata yapmasını engellemek için koşup gelmişti.

Tüm bunlardan haberi olmayan ailesi abisine kendisi yüzünden büyük bir haksızlık yapmış, onu hırsızlıkla, düzenbazlıkla suçlamıştı. Hatta Özgür'ün sınava girmesine bile izin vermemiş, Yıldırım'ın ona hiçbir şey öğretmediğini düşünmüşlerdi. *“Son bir kez (...) son bir kez onu görüp, özür dilememe bile izin vermemiştin baba”* (Cemali 2007: 53) diye hayıflanmaktadır Özgür Bey halâ. Özgür Bey yaptığı hatanın bedelini arkadaşı Yıldırım abisini kaybederek çok ağır bir şekilde ödemişti.

Çocuğun çevresiyle etkileşiminde gerek ailesi, gerekse sevdikleri tarafından psikolojik olarak terk edilme gibi acı veren olumsuz olaylar yaşadığında, temel gereksinimlerini karşılaması engellenir, bu da onun kendini eksik ve değersiz görmesine ve kendinden utanmasına yol açar. Kendi benliğinden utanan çocuk, iç dünyasıyla ilişkisini koparmaya ve kendine yabancılaşmaya başlar. Böylece ihmal edilen gereksinimlerine denk bir gelişim aşamasındaki çocuk olarak kalır, normal gelişimini tamamlayamaz. Psikologlar bu tür insanları *“yetişkin çocuk”* (Cüceloğlu 1999: 117) olarak adlandırmaktadır.

Bu olay *“(çocuğun) giderek kendisine yabancılaşmasına ve sonunda kendisi var olamamanın, anlamlı bir yaşam gerçekleştirememiş olmanın suçluluğunu, kızgınlığını, eksik kişiliğinin utancını yaşamasına neden olur”* (Geçtan 1986: 40).

Kendi benliğine günden güne yabancılaşan birey diğer insanlarla doyurucu ilişkiler kuramaz, etkin bir biçimde toplumsal yaşama katılamaz. Bu ölçüde de gittikçe topluma yabancılaşır.

Araştırmalar kendisine ve topluma yabancılaşan bireylerde suç ve şiddet eylemlerinin, ruhsal hastalıkların artış gösterdiğini ortaya koymaktadır (bkz. Vahip 2002 :312-319).

Bunu hisseden Özgür Bey günlerdir bir taraftan Zıpızp'ı yakalamaya çalışıyor, diğer taraftan ise onun yaşadığı koşullarla mahallede onunla aynı yaşlarda olan bilgenin durumunu yüreği burkularak karşılaştırıyordu.

Zıpızp ise yaşadığı yetiştirme yurdunda düzenlenen kermeste iyi bir 'iş' günü için hazırlıklara başlamıştı. Aliş ile Musti'nin yardım etme tekliflerine içerlemiş, onları himayesine almış, onları hırsızlıktan, bu yolda bir gün mutlak olan hapisten korumaya çalışıyordu. Onların bu küçük, masum hallerini gördükçe altı yıl önceki kendi hali geliyordu gözlerinin önüne. Yemekhanede yediği ilk yemekte boğazı düğümlemiş, bir yudum bile boğazından geçmemişti.

"O günden yaklaşık iki ay sonra birinci sınıfa başlamıştı. Daha ikinci gün, aynı yurtta kalan çocuklardan biri kalem kutusunu çalmıştı. Silgisiz, kalemsiz, hatıta yakasız okula gittiği günler çoktu. Savurganlıkla suçlanmış, kulağı çekilmişti. Yine de yakınmamış, kimseyi gammazlamamıştı. Sessiz, pısrık onlarca çocuktan biri olmuştu iki yıl boyunca" (Cemali 2007 :134).

Günün birinde yetiştirme yurdunun ağası olan ve bütün çocukları sömüren Cambaz, onunla bilek güreşi yaptığında, pek gururlanmıştı. Gerçi kaybetmişti ama bu hiç önemli değildi. Ancak babasının ona armağan ettiği künyenin bileğinde olmadığını fark ettiğinde bu onun için tam bir şok olmuştu. Şikâyetleri fayda etmemiş, künyesini bir türlü bulamamıştı. Bu olayın üzerine Cambazdan hırsızlığın inceliklerini öğrenmiş, *"Aliş'le Musti'nin yüzü gülsün, yurdun ağaları, (...) Cambaz'ları (kendisi gibi) arkadaşlarını ezmesin"* (Cemali 2007: 137) diye çalıp, çırpılmıştı.

Özgür Bey çok sonraları adının Yiğit olduğunu öğrendiği Zıpızp'ın yaşadıklarının ağırlığını hissediyor, Yıldırım abisinin kendisine yaptığı gibi ona doğruları öğretmek, topluma kazandırmak için onu evlat edinmek istiyordu. Böylece hem Yiğit'in, hem de yakın arkadaşları olan Aliş ve Musti'nin *"amcaları, dedeleri, babaları ve (arkadaşları)"* (Cemali 2007: 142) oluyor, bu sayede hem onların hayatlarını kurtarıyor, hem de Yıldırım abisine olan borcunu ödeyerek, kendi yaralarını sarıyordu.

SONUÇ

Zeynep Cemali 'Ballı Çörek Kafeteryası' adlı eserinde çocuğun diğer insanlarla nasıl etkili iletişim kurmayı, sürdürmeyi ve ilişkilerdeki sorunları çatışmaya girmeden çözebileceğini, arkadaşlık ilişkileri sayesinde kalıcı ilişkiler nasıl kuracağını, çevre üzerine etkinliğini nasıl arttıracığını örneklerle gözler önüne sermektedir. Arkadaşlık ilişkileriyle çocuk hem kendisini hem de içinde yaşadığı toplumu tanımayı ve sevmeyi öğrenir. Böylelikle de uyumlu ve etkin bir üye olarak toplum içindeki yerini alır. Bu açıdan Zeynep Cemali'nin eseri 'Ballı Çörek Kafeteryası' çocuklar için eşsiz bir rehber niteliğindedir.

KAYNAKLAR

Atkinson, R. (1995). *Psikolojiye Giriş 1*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Baymur, F. (1998). *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 13. Baskı.

Cemali, Zeynep. (2007). *Ballı Çörek Kafeteryası*, İstanbul: Günışığı kitaplığı.

Çevik Gülşen B., Atıcı. M. (2009). “ **Lise 3.sınıf öğrencilerinin benlik saygılarının bazı değişkenler açısından incelenmesi 1**” , *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, ss.339-352.

Cüceloğlu, D. (1999). *İçimizdeki Çocuk, Yaşamımıza Yön Veren Güçlü Varlık*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 23.Baskı.

Dilidüzgün, S. (2003). “**Çocuk Edebiyatı Kavramı**”, *Çocuk Edebiyatı*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No:1420.

Erwin, P. (2000). *Çocuklukta ve Ergenlikte Arkadaşlık*, çev. Akınhay, O. İstanbul: Alfa Kitapevi.

Geçtan, E. (1986). *İnsan Olmak, Varoluşun Bireysel ve Toplumsal Anlamı*, İstanbul: Adam Yayıncılık.

Heidbrink, Horst.(2007). *Freundschaftsbeziehungen*, *Journal für Psychologie*, Jg.15, Ausgabe 1, s.5.

Vahip, I (2002). “**Evdeki Şiddet ve Gelişimsel Boyutu: Farklı Bir Açıdan Bakış**”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 13 (4), ss. 312-319.

Yavuzer, H. (2000). *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 19. Basım.

Yörükoğlu, A. (1978). *Çocuk Ruh Sağlığı- Çocuğun Kişilik Gelişimi, Yetiştirilmesi ve Ruhsal Sorunları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No 189, Eserler Dizisi 18.

KÜLTÜR EVRENİ DERGİSİ

ISSN: 1308-6197

Yayın İlkeleri

1) Kültür Evreni Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

2) Kültür Evreni Dergisinde [halk bilimi, dil bilimi, müzik, edebiyat, Türk- lük bilimi, mitoloji] alanında makalelerin yanısıra; söyleşi (sohbet, röportaj), eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.

3) Kültür Evreni Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında, sosyal medyada (internette) yayımlanmamış olacaktır.

4) Kültür Evreni Dergisinin dili; Türkiye Türkçesi, Türk dilinin diğer lehçeleri (Azeri Türkçesi, Kazak Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kırım Türkçesi vb.), İngilizce ve Rusça'dır.

5) Kültür Evreni Dergisinde, 4. maddede belirtilen dil ve lehçelerde yayımlanacak yazı ve makaleler; Lâtin, Kril ve Arap elifbası ile kaleme alınabilir. Ancak, makalede (yazıda); Türkçe özet ve anahtar kelimeler, İngilizce özet (abstract) ve anahtar kelimeler (keywords) ile genel kaynakça Lâtin harfleri ile yer alır.

6) Türkiye Türkçesiyle kaleme alınan yazılara, Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler ile İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

7) Türkiye Türkçesi dışında; Türk dilinin diğer lehçelerinde kaleme alınmış yazılara, Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler, İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler ile o lehçeyle özet ve o lehçeyle anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

8) İngilizce kaleme alınmış yazılara, İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

9) Rusça kaleme alınmış yazılara, Rusça özet ve Rusça anahtar kelimeler, İngilizce özet ve İngilizce anahtar kelimeler ile Türkçe özet ve Türkçe anahtar kelimeler mutlaka eklenecektir.

10) Özetler, hangi dilde ve hangi lehçede olursa olsun; 100-250 kelime arası ve tek paragraf olmalıdır. Tek cümlelik özetler kesinlikle kabul edilmeyecektir. 100 kelimenin altında veya 250 kelimenin üstündeki özetler de kabul edilmeyecektir.

11) Özetler; hangi dil ve hangi lehçede olursa olsun, makaledeki bilginin kısaca bir tanımıdır. Makalenin ana kısımlarının (giriş, bulgular ve yöntem, sonuçlar, tartışma ve öneriler) her birinin kısa bir özetini içermelidir. Okuyucunun makalenin içeriğini; kısa zamanda ve hassasiyetle belirlemesine, kendi ilgi alanlarıyla ilişkisini saptamasına ve böylece makaleyi bütünüyle okumaya ihtiyaç duyup duymaya- çağına karar vermesine imkân vermelidir.

12) Özetlerde; araştırmayı yapılmaya değer kılan neden ve çözülmeye çalışılan proplem belirtilir. Araştırma sürecinde kullanılan yöntem, kapsam, zaman, yer ve verilen özellikler belirtilir. Kapsama alınan ve kapsam dışı bırakılan değişkenler açıklanır. Elde edilen en önemli sonuçlar sunulur. Bulgular rakamsal olarak ortaya konulur. “Çok, az, büyük, biraz” vb. gibi belirsiz ifadeler kullanılmaz. Elde edilen sonuçların önemi ve araştırma alanına kattığı bilginin önemi belirtilir. Sonuçların

genellenebilir olup olmadığı, potansiyel olarak genellenebilir olup olmadığı ya da belirli bir duruma bağlı olarak ortaya konulup konulmayacağı belirtilir. Bilgiler genellikle birer cümle olarak verilir, bulgu ve sonuç kısmı birkaç cümleden oluşabilir. Uygun bağlaçlar kullanılarak bütünlük sağlayacak şekilde düzenlenir. Cümleler açık ve anlaşılır olmalıdır. Cümlelerde geçmiş zaman kipi kullanılır. Özetle; tablo, şekil, atıf ve referans kullanılmaz.

13) Anahtar kelimeler (keywords), yayının elektronik ortamda taranmasına, dizinlenmesine yardımcı olduğu gibi yayına hazırlama süreçlerinde hakem ve editörlere katkı sağlamaktadır. Anahtar kelimeler, ilişkili terimler dizini (gö-mü=thesaurus), dizin (index) vb. araçlardan seçilmeli, rastgele verilmemelidir. Bilgiye erişimde anlamlı olabilecek darlık ya da genişlikte seçilmelidir. Terimlerin ve kavramların seçimi mümkün olduğunca erişimi anlamlı kılacak biçimde yapılmalıdır. Anahtar kelime sayısı makalenin erişimine imkân verecek alanları içerecek sayıda (en fazla 5) olmalıdır. Özellikle edebiyat alanında makalede incelenen yazar ve eser adlarının erişim ögesi olduğu unutulmamalıdır.

14) Yazıların (makalelerin) başlıkları 12 kelimeyi aşmamalıdır. Başlık, makaleyi betimleyici olmalı, makalenin temel kavramlarını, tartışmalarını ve savını (tezini, iddiasını) yansıtmalıdır.

15) Bir makale hangi dilde ve lehçede kaleme alınmış olursa olsun; Türkçe başlık, İngilizce başlık, Rusça başlık mutlaka olmalıdır.

16) Makalelerin (yazıların) yazım sırası şöyle olmalıdır:

a) Yazının Başlığı

-Türkçe başlık

-İngilizce başlık

-Rusça başlık

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o başlık önce yazılmalıdır.

b) Özetler

-Türkçe özet ve anahtar kelimeler

-İngilizce özet (abstract) ve anahtar kelimeler (keywords)

Not: Yazı hangi dil ve lehçede yazılmış ise o dildeki özet ve anahtar kelimeler önce yazılmalıdır.

c) Makale Metni

d) Kaynakça

e) Ekler (varsa)

f) Geniş özet (summary) (isteniyorsa)

17) Yazılar, (Microsoft Word) programıyla gönderilecektir. Yazı, Türkçe veya İngilizce ise, Times New Roman; Azeri lehçesinde ise, Times Roman Azlat (veya benzeri); Rusça ise Times Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları mutlaka olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb. var ise baskıya uygun yüksek çözünürlükte gönderilmelidir.

18) Yazılar (makaleler), başlıklar, özetler, metin, dipnotlar, kaynakça vb. dahil minimum 2000 kelimedenden az olmamalıdır. Yani, Kültür Evreni dergisinin sayfa standardına göre 5 sayfadan daha az olmamalıdır.

19) Makale metninin içindeki alıntılar ve göndermeler; yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987:9)

20) Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle daha küçük punto ile yazılacaktır.

21) Metin içinde belirtilen alıntılar ve göndermelerin yeri; “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre sıralanacaktır. “KAYNAKÇA” yazının (makalenin) en sonunda ve eklerden önce verilecektir.

a) Kitaplar için;

[KÖPRÜLÜ, M.Fuat(2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

b) Makale ve bildirimler için;

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Yazılar; e-posta (e-mail) olarak (**kulturevreni@gmail.com**) mail adresine gönderilecektir. Arzu edilirse yazılar; derginin (**www.kulturevreni.com**) sitesinde “makale gönder” menüsüne tıklanılarak ve ilgili alanlar doldurularak da gönderilebilir.

23) Dergi Temsilcilerine aracılığıyla gönderilen makaleler, yine mutlaka (**kulturevreni@gmail.com**) e-postası kanalıyla iletilecektir.

24) Dergiye yayımlanmak üzere gönderilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya yayımlanmayacaktır. Düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla geri gönderilecektir. İncelenmek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları, uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Çift taraflı körleme ilkesi (double blind referee) bozulmayacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu’nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

25) Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

UNIVERSE CULTURE JOURNAL

ISSN: 1308-6197

Publication Principles

1) *Universe Culture* published four times a year is an international peer reviewed journal.

2) *Universe Culture* journal includes scientific articles about [folklore, linguistics, music, literature, Turcology and mythology]. In addition, interview (chatting, conversations), critique, book-review and news are available for publishing in this journal.

3) Previously unpublished articles should be submitted to the *Universe Culture* journal: at the any printed, net and magnetic facilities.

4) The languages of the *Universe Culture* journal are Turkey Turkish, the other dialects of Turkish (dialects of Azerbaijani, Kazakh, Uzbek, Kyrgyz, Turkmen, Crimean Tatars etc.), English and Russian.

5) Writings and articles which will be published (with 4th article will be mentioned in the specified languages and dialects) is to be written in Latin, Cyrillic and Arabic alphabet. The article (writing) should be include abstract, and key words Turkish and English and also general bibliography in Latin letters.

6) The article in Turkey Turkish should be include Turkish and English abstract and key words.

7) The article in other dialects of Turkic language should be include abstract and key words in Turkish, English and language of main text abstract and key words.

8) The article in English should be include English and Turkish abstract and key words.

9) The article in Russian should be include Russian, English and Turkish abstract and key words.

10) Abstract should include at least 100 upmost 250 words and in form of one paragraph in any language. Abstracts as only one sentence not be accepted. Abstract, the top of less than 100 words or 250 words will not be accepted.

11) Abstract, no matter in which language and dialect; is a brief description of knowledge in the article. Abstracts should also include a brief abstract of each main part in the article (introduction, findings and methods, results, discussion and proposals). Therefore abstracts should be comprehensible enough for the readers to have an idea about the article with precision in a short time and to determine the relationship between their own interests. So that, the abstract should enable the readers to decide about the necessity to read the entire text.

2) In abstracts; reason that is worth investigating and the problem to be solved are indicated. In the research process; method, scope, time, place and the specified properties are also indicated. Included and excluded variables are explained. The most significant results are presented. Results can be demonstrated numerically.

Non-specific statements such as “So, little, big, little” etc. are not used. The importance of the results and their contribution to the research area are indicated. There are also indications about whether these results can be generalizable or potentially generalizable or whether to be put forward due to a particular situation. Information is usually given in one sentence. Some of the findings and conclusions may consist of a few sentences. Sentences are arranged so as to ensure integrity using appropriate connectors. Sentences should be clear and understandable. Past tense is used in sentences. In abstract; tables, figures, cited and references are not used.

13) Key words also make contributions to the referees and editors in publication process as well as to the publications scanned in electronic media and indexing process. Key words should be chosen from associated terms index (burial = thesaurus), index and so on but not chosen randomly. For accessing to information they should also be selected having significantly stenosis or sizes. The choice of the term and concept of access as possible should be done in a way that makes sense. The number of keywords that will allow the article to include access to a number of areas (up to 5) should be. Especially in the field of literature, the names of authors and works analyzed in the article should be noted as an item for the access to the work.

14) The titles of articles (writings) should not exceed 12 words. The title should be descriptive for the article and should reflect the article's basic concepts, discussions and arguments (thesis, the claim).

15) Regardless in which language and dialect the article is written; there must be Turkish, English and Russian title located.

16) Title of article must be in order as follow:

a) Writings the title

- Turkish title
- English title
- Russian title

Note: The text should be written in which language and dialect is written before that title.

b) Abstracts

- Turkish abstracts and key words
- English abstracts (summary) and key words

Note: The text must be written in languages and dialects, which was written in the abstract and key words in that language before.

c) Article Text

d) Bibliography

e) Appendices (if applicable)

f) Large abstract (summary) (if required)

17) Articles will be sent to the MS World program. Text, in Turkish or English should be in Times New Roman; In the Azerbaijani dialect, in Times Roman Azlat (or similar); in Russian in Times Cyr (or similar). Besides the type sent, type of fonts should also be included. In the article if there are pictures, musical notes etc. they should be submitted with high resolution in accordance with printing.

18) Writings (articles), titles, abstracts, text, footnotes, bibliography etc. including not less than a minimum of 2000 words. So, according to the standards of *Universe Culture* journal, writings (articles) should not be less than 5 pages.

19) Citations and references in the article text; author's name, year of publication, page number format will be indicated in parentheses. For example; (Boratav 1987: 9)

20) Footnotes will be used for illustration only and will be written with the same font and smaller font size.

21) Location of quotations is specified in the text under the title of "**Bibliography**". Those are listed in alphabetical order in that the surname of the author mainly located. "**Bibliography**" will be given at the end of the text (article), before appendices.

a) For the books;

In the bibliography: [Köprülü, M. Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,vs. 209-210.]

b) For the articles and proceedings;

In the bibliography: [ASAN, Veli: (1995). "Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacı-larda Musahiplik", *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Articles will be delivered to the e-mail of journal through the journal's website of (www.kulturevreni.com) by clicking "article Send" in which "Submission Form" is available to be filled. So the articles attached with this form will be sent to the journal through e-mail (kulturevreni@gmail.com) to the absolute way.

23) However articles submitted to the Journal of Representatives, will also be sent to the current e-mail channel. (kulturevreni@gmail.com)

24) Articles submitted for publication to the Journal will be delivered by at least two referee experts related to the subject penned in the texts thus according to the reports of these experts articles will be published or not. In case of corrections articles will be returned to the owners in order to make those corrections. The name of experts and the name of authors will not be divulged each other and will be kept confidential. Double-sided blinding principle (double-blind referee) will be kept. Decisions of the arbitrators over the articles shall be assessed on the Editorial Board. The Editorial Board will decide whether these articles will be published or what changes should be made.

25) There will be no royalty payment after the publication of these articles.

ЖУРНАЛ “МИР КУЛЬТУРЫ”

ISSN: 1308-6197

Требования по изданию

1) Журнал “Мир культуры” является реферированным журналом и выходит в год четыре раза.

2) В журнале “Мир культуры”, наряду со статьями из области [фольклора, языковедения, музыки, литературы, тюркологии, мифологии] будут издаваться статьи из сферы (разговорной речи, репортажей), критики, презентации и информирования.

3) Статьи, которые будут печататься в журнале “Мир культуры”, не должны быть изданы в других органах печати и социальной сети (интернет).

4) Статьи, в журнале “Мир культуры”, будут печататься на современном турецком языке, английском, русском языках и на разных диалектах турецкого языка (Азербайджанский, Казахский, Узбекский, Киргизский, Крымский и т.п).

5) Во всех статьях, издаваемых в журнале “Мир культуры” в указанном в 4-ой статье языках, можно использовать латинский, арабский шрифт письменности и кириллицу. Однако, аннотации (abstract) и ключевые слова (keywords) должны быть латинскими буквами.

6) Статьи, издаваемые на современном турецком языке, с аннотацией и ключевыми словами, обязательно должны иметь аннотацию и ключевые слова на английском языке.

7) Кроме статей на современном турецком языке, все статьи издаваемые на диалектах турецкого языка, должны иметь аннотацию и ключевые слова на современном турецком, английском языках и на указанных диалектах.

8) Статьи, издаваемые на английском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на английском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова и на турецком языке.

9) Статьи, издаваемые на русском языке, совместно с аннотациями и ключевыми словами на русском языке, должны иметь аннотаций и ключевые слова на турецком и английском языках.

10) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны состояться из 100-250 слов без абзаца. Категорически не будут приниматься аннотации с одним предложением и менее 100 или более 250 слов.

11) Все аннотации, на всех языках и диалектах, должны содержать краткий смысл самой статьи. В нём должны быть выделены основные черты введения, новинки, методов исследования, диспута, предложений и результатов. Аннотация должна заинтересовать читателя. По нему читатель должен определить, стоит ли ему дочитывать до конца всю статью и связана ли она с его специальностью.

12) В аннотациях правильно должна быть поставлена проблема и указана путь его решения, чётко должны быть определены методы, сфера, время,

место и данные исследования, уточнены разницы между выдвинутой проблемой и похожими ему, указаны самые значительные итоги, открытия должны быть определены в цифрах, неопределённые выражения, подобные как “много, мало, большой, немножко” не должны приниматься, отчётливо должны определены значительные итоги и их вклад в науке. Информация должна быть уложена в одном предложении, а новинка и итог можно сформулировать в нескольких предложениях. Предложения должны быть чёткими и ясными. В них должна приниматься форма прошедшего времени. В аннотациях не принимаются картины, рисунки, ссылки и рекомендации.

13) Ключевые слова помогают членам редколлегии и научному совету в процессе издания, в поисках по интернету и индексации. Ключевые слова должны определены строго из числа применяемых терминов (thesaurus), (index) и т. п. Принципом их отбора должна быть упрочение доступности главного смысла статьи. Количество ключевых слов должно быть не более пяти. В статьях из сферы литературы следует соблюдать доступность к заглавию и автору произведения.

14) Заглавие статьи не должна превышать 12 слов. Оно должно включать в себя основные понятия, идеи и обсуждение статьи.

15) Все статьи, без исключения, должны иметь заглавия на турецком, английском и русском языках.

16) Правила писания статьи

g) Заглавие статьи

-Заглавие на турецком языке

-Заглавие на английском языке

-Заглавие на русском языке

Примечание: сначала пишется заглавие на том языке, на котором написана статья

h) Аннотации

-Аннотация на турецком языке и ключевые слова

-Аннотация на английском языке и ключевые слова

Примечание: сначала пишется аннотация и ключевые слова на том языке, на котором написана статья

i) Текст статьи

j) Источники

к) Приложения (если имеются)

l) Обширная аннотация (по требованию)

17) Статья должна высылаться по программе (Microsoft Word). Статьи на турецком и английском – по программе Times New Roman, на азербайджанском диалекте - Times Roman Azlat (или т.п.), на русском - Times

Суг (или т.п.). Вместе со статьёй должны высылаться фонты. Рисунки, ноты и т.п. из статьи должны высылаться соответственно с высокой растворимостью.

18)Статья, включая заглавие, аннотация, текст, сноски, источники и т.п. должна состояться не менее из 2000 слов, т.е. по стандартам журнала “Мир культуры” не менее 5 страниц.

19) Заимствования в тексте пишутся в скобках следующим образом (фамилия автора, год издания, номер страницы. К примеру (Boratav 1987:9)

20)Сноски должны приниматься только для разъяснений. Они пишутся малым шрифтом, а основной текст крупным шрифтом.

21) Место заимствований и препровождений в тексте; В “источниках” сначала указывается фамилия автора и список определяется по алфавиту. “Источники” пишутся в конце статьи, перед примечаниями.

а) для монографий

[KÖPRÜLÜ, M.Fuat: (2009). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, Akçağ Yay.,s.209-210.]

б) Для статей и докладов

[ASAN, Veli: (1995).”Tahtacı Türkmenleri-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, *Cem*, V(49), s. 44-45]

22) Статьи должны отправляться по **e-posta (e-mail)**. На электронной странице (www.kulturevreni.com) кликая над “**makale gönder**” надписью и заполняя форму “**Makale Gönder Formu**”. Готовая статья, вместе с заполненной формой исключительно должна отправляется по адресу (kulturevreni@gmail.com)

23) Представителям журнала статьи должны отправляться тоже исключительно по адресу (kulturevreni@gmail.com)

24) Каждая статья, принятая для публикации, будут отправляться двум специалистам, членам совета редколлегии для рассмотрения и она будет печататься на основе заключения указанных специалистов. В случае отрицательного заключения статья не будет опубликована. Для исправления ошибок статьи будут отсылаться к авторам. Члены совета редколлегии не будут осведомлены по именам и фамилиям авторов статей, информация будет конфиденциальным. Принцип двусторонней конфиденциальности (double blind referee) будет сохранён. Заключение специалистов будут переданы членам редколлегии. Окончательное решение о публикации статьи будет принимается редколлегией.

25) Авторы статей не будут вознаграждаться.

